

Žene Ženama

Civilno društvo

Promocija Dijaloga

Izdavač
Žene Ženama
za izdavača
Memnuna Zvizdić
Urednik
Esad Bajtal
Štampa
COBER d.o.o. Sarajevo

Štampano u 400 primjeraka
Sarajevo, 2009

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.485.6:316.32](497.6)(082)

CIVILNO društvo - promocija dijaloga, -
Sarajevo : Žene ženama, 2009. - 145 str. : graf.
prikazi ; 21 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-9695-5-3

COBISS.BH-ID 17787142

SADRŽAJ

Uvod

I DIO

Esad Bajtal

Bosna i Hercegovina danas: Između krvave bajke rata i stabilnog mira

*Pogubna inventura grešaka Drugih
Otvaranjem ka miru i stabilnosti
Mirovni smisao religije
Kako rješavati konflikte
Strukturalno i kulturalno nasilje
Šta i kako dalje
Između rata i mira nema jednakosti
Pukotine spasa
Ne postoji put mira – mir je put
Bajke u službi konflikta
Možemo li u mirniju budućnost – s novim bajkama*

Esad Bajtal

Pacifikacijski potencijali civilnog društva

*Nasilje, konflikti i kultura civiliziranja
Civilno društvo i kultura antimilitarizma
Pacifizam i kultura mira
Borba protiv etničkih predrasuda i ksenofobija
Etnička nedjeljivost životnog prostora
Solidarnost i etika altruizma
Zajedništvo i tolerancija*

II DIO

Sanja Vlasisavljević i Ranka Katalinski

Građansko učešće u zaštiti ljudskih prava

*Komunikacija koja funkcioniše
Prepreke u komunikaciji*

Temelji demokratije
Demokratija i obrazovanje
Debatom do pravde
Demokratski / nedemokratski sistemi
Civilno društvo – građansko društvo
Ljudska prava i slobode

III DIO

Nefiza Dautović

Postignuća i izazovi u ostvarivanju mirovnih aktivnosti

Appendix

- 1. Esad Bajtal: Smrt je u zaboravu**
- 2. E. Đuliman i L. Hjorth: Priča o Crvenkapici i vuku**
- 3. Ranka Katalinski: Izgradnja povjerenja i pomirenja**
- 4. Političko-ekonomsko-socijalno viđenje područja**

Uvod

Ključ za njegovanje održivog mira i bezbjednosti za duže vrijeme je stvaranje „kulture prevencije“ i „kulture mira“ kako od samih temelja tako i odozgo na niže. Vlade BiH imaju primarnu odgovornost da zaštite građane, sprječavaju nasilje i osiguravaju održivi mir na prostoru i Federacije BiH i Republike Srpske. Međutim, nijedan entitet ne može da osigura sigurnost građana sam za sebe. Svjedoci smo porasta nasilja i kršenja ljudskih prava u svim oblastima života. **Prevencija i izgradnja mira zahtijeva efektivan angažman i partnerstvo** između organizacija civilnog društva i vlada na lokalnom i nacionalnom nivou. Vlade u BiH imaju malo ili gotovo nimalo zajedničkih stavova u vezi sa pojmom održivog mira i bezbejdnosti za sve njene građane, dok organizacije civilnog društva iz oba entiteta sprovode kreativne strategije koje potiču ljude da se angažiraju u mirovnim procesima i da zajedno rade za bolju budućnost. Primjer uspješnog učešća civilnog društva u aktivnostima prevencije konflikata i izgradnje mira jeste ova edicija, *koja je prikupila vrijedna iskustva razmjene dijaloga i komunikacije kako u teoretskom tako i u praktičnom premošćavanju podjela*.

Dosadašnjem radu na izgradnji mira nedostajala je „politička volja“, učešće donosioca odluka u zajedničkim projektima, kako bi se povezali mirovni napori u sveobuhvatnu platformu mira i bezbjednosti u BiH.

Stoga smo i započeli sa forumima za trajno angažovanje građana, civilnih inicijativa i vlasti na svim nivoima i u svim oblastima a posebno u sektoru obrazovanja, sigurnosti i pravde da se uključe u buhvatnije i dugoročnije mirovne procese koji će se baviti glavnim izazovima nasilja i konflikata na terenu. Mobilizacijom „ljudske snage“ pokušali smo učvrstiti lokalne društvene mreže, kao „društveni kapital“ koji će podsticati mir i razvoj u budućnosti.

I DIO

Esad Bajtal

BOSNA I HERCEGOVINA DANAS: IZMEĐU KRVAVE BAJKE RATA I STABILNOG MIRA

Pogubna inventura grešaka Drugih

Naša najveća greška je naša preokupacija greškama drugih.
Khalil Gibran

Zahvaljujući upravo etno-ideološkoj preokupaciji – stvarnim ili lažnim „greškama drugih“ – građani Bosne i Hercegovine platili su najskuplju moguću anticivilizacijsku i životnu cijenu. Cijenu rata 1992. – 1995.!

Rata u kome niko nije ostao pošteđen poraznih posljedica idejno iniciranog popisa „grešaka drugih“. Niko osim onih koji su tu priču o greškama ili „greškama“ planski smišljeno počeli, medijski diktirali, i konačno, zahvaljujući ratu (kao posljednjoj fazi ideološke bajke o „nacionalnoj ugroženosti“) na njoj – debelo profitirali.

Nažalost, idejni inicijatori jučerašnjeg pogubno krvavog rata danas su gazde krhkog i dozirano nestabilnog bh mira.

Oni ponovo prijete i logikom predratne retorike, prebrojavaju samo „krivice drugih“, baš kao da sami, nikad, nikom i ništa nažao – nisu učinili. Uprkos tom užasno krvavom iskustvu narod(i) Bosne i Hercegovine, nikako da nauči lekciju o svetoj nedodirljivosti mira, kao najvažnije životne kategorije bez koje nema dostojanstvene budućnosti ni ljudskog življenja u zajedništvu i slobodi.

A slobode nema, niti je može biti u etničkim rezervatima gdje se sav život svodi na drhtanje u idejno induciranom strahu od Drugih, koji etno-gazde siju oko sebe držeći tim strahom u ropskoj poslušnosti one za čije tobožnje „vitalne interese“ brinu. Još uvijek zarobljena tom etno-logikom, Bosna i Hercegovina čami u idejnom mraku, ne videći skorog izlaza ka slobodnom svijetu demokratije i prosperiteta.

Tako zatvorena, izolirana od svijeta i svjetskog tržišta, BiH ekonomski i moralno propada, a njeni građani, u materijalnom siromaštvu i kulturno-obrazovnoj izolaciji sve su nezadovoljniji i nesretniji. O tome najbolje govori činjenica da broj ubistava i samoubistava bh građana iz dana u dan – raste. Siromaštvo, alkohol, droga; kriminal i prostitucija inventarna su stavka strukturalno izluđene i idejno sociopatologizirane bh svakodnevnice. Tako printani mediji (*Nezavisne Novine*, 21.02.2009.g.), iznose podatak da je samo prošle godine u BiH „evidentirano 491 samoubistvo“. Dakle, više od jednog (1.34) samoubistva dnevno. Uostalom, evo nekoliko naslova iz jednog drugog drugog dnevnog lista. U pitanju su tragični događaji o kojima svakodnevno čitamo u štampi ili gledamo na TV ekranima:

„Uhapšeni pljačkaši benzinske pumpe...“; „Iz kuće ukraden novac“;
„Demontirao i odnio oluke“; „Ukraden automobil...“; „Napala ga trojica“;
„Opljačkana prodavnica“; „Napao komšije i oštetio im vrata“;
„Provaljeno u golf“; „U namjernoj paljevini izgorjela garaža i auto u njoj“;
„Starac skočio sa balkona zgrade“; „Radnici ... oteta torba“;
„Nožem povrijedio policajca“; „Razbojništvo u kladionici“

Sve to vrlo slikovito govori o psihozi beznađa i egzistencijalnoj neizvjesnosti običnih, „malih ljudi“. A životno beznađe je prvi uslov potencijalnih socijalnih nemira i nereda koji u svakom momentu mogu biti politički izmanipulirani i taktički usmjeravni od stvarnog izvora nezadovoljstva (vlast) ka pripadnicima drugih etničkih ili religijskih skupina, kojima je, tradicionalno, namijenjena uloga „žrtvenog jarca“, odnosno dežurnog „krivca za sve“. Haos je najčešći epilog *zatvorenih* društva i skupina opterećenih idejno-ekonomskom krizom. Jedini izlaz je u otvaranju i saradnji sa svijetom. U tome je šansa Bosne i Hercegovine.

Otvaranjem ka miru i stabilnosti

Samo otvaranje (euroatlantske integracije, npr.) može donijeti više slobode (bezzvizni režim kretanja), brži i lakši protok roba i novca, i druge povlastice o kojima građani danas uzalud sanjaju, jer vlastodržačke strukture u tom otvaranju vide opasnost gubitka vlastite (sve)moći i neprikosnovene vladavine ozakonjenog bezakonja u kome nerad i neodgovornost donose moćnicima sve ono što njihovi podanici nemaju. Otuda vješto i politikantski sofisticirano bježanje („nedostatak političke volje“) od otvaranja i uezivanja sa demokratskim svijetom. Jer, ako se država otvori, vlasti moraju prihvatiti jednu reduciranu, ograničenu ulogu koja je limitirana preuzetim međunarodnim obavezama i zakonima. Dakle, svako otvaranje prema svijetu automatski anulira dosadašnju logiku feudalistički neprikosnovenog gazdovanja nacijom i javnim dobrima, vežući ruke samovolji i bezakonju, uvodeći u neodgovornu vladavinu – principe vladavine prava („pravna država“) i odgovornosti.

Otvaranje je ono koje njegovanim etno-barijerama suprotstavlja otvorene poglede, ideologiziranoj tradiciji – modernost, a vlastodržačkoj kontroli – slobodno tržište i otvorenu komunikaciju sa svijetom. Neki autori, kao npr. *Thomas Friedman*, kolumnista *New York Times*-a, upravo u otvaranju (globalizaciji) vide izlaz iz tunela, „zlatno odijelo“ koje će građane učiniti sposobnim da razumiju kako je logika globalizacije logika mira i demokratije, pošto bi rat spriječio globalizaciju, a samim tim i progres, jer nove tehnologije vode sve većoj autonomiji individue i ohrabruju građansku inicijativu koja u bh etno-rezervatima – pod dominacijom kolektivističke logike – nije moguća. Ili je rezervirana samo za povlašćene.

Kontinuirano ocrnjivanje drugih i stalna inventura njihovih grešaka omogućuje etno-vlastodršcima Bosne i Hercegovine da kontroliraju „svoje narode“, prirodna bogatstva zemlje, društveni proizvod i novac. Na taj način oni nalaze uvijek nova (o)pravdanja za kršenje ljudskih prava Drugih, dok, u ime tzv. nacionalne borbe sistem(at)ski produciraju i održavaju stanje socijalne napetosti i neslobode, bježeći time od odgovornosti (unutra), i međunarodne pravde (vani).

U atmosferi tako induciranog straha i napetosti, obespravljani etno-podanici (u uzajamno-pravdajućem pozivanju na etno-porijeklo i religioznu pripadnost), nalaze sebi oduška u zajedničkoj mržnji spram Drugih, čime se krhki poratni mir opasno i smišljeno dovodi u pitanje. Ključni instrument reproduciranja međunacionalne napetosti jeste *retorika pretjerivanja*, odnosno *ksenofobični jezik mržnje*, kao „arogantna demonstracija prezira drugih“. Time se, godinama uporno, od strane nekih političkih vođa, osigurava zbijanje bh etno-stada i njihovo još čvršće zatvaranje prema pripadnicima drugih nacija ili drugih religijskih uvjerenja.

Naravno, religija ili nacija nisu apriori sporne vrijednosne kategorije sve dotle dok svoja prava ne grade na negiranju i uzurpaciji tih istih prava – Drugima. Jer, samo logika uzajamnog poštovanja i prihvatanja jeste ono što osigurava slobodu i dostojanstvo svima. Upravo o tome govori indijski avatar *Sai Baba* kad mirotvorački poručuje:

*Ostani u svojoj religiji,
ali je kao takvu preuzmi do kraja.
Shvati da Bog ima mnoštvo imena.*

*Ako ih sve poštuješ,
to ne znači da time manje poštuješ ime
za koje si sam opredijeljen.*

*Naprotiv,
ako poštuješ samo svoju religiju i nijednu drugu
to je kao da poštuješ samo svoju majku
i ničiju više.*

Gledan u aktualnom bh kontekstu, jedan drugi, aforistički zgusnutiji iskaz obuhvatiće sve ovo samo na drugačiji način. Pregnantnije i još preciznije, iskaz upozorava na pacifistički poraznu pogrešku svake religiozne isključivosti:

*Najveća greška je pokušaj da se uspostavi mir sa nebesima,
a ne sa svojim susjedima.*

Mirovni smisao religije

*Nekada je Toledo odzvanjao od uzbuđenja jer je znao
šta znače i tolerancija i progono.*

*Nekada su u njemu jedni pored drugih živjeli
i kršćani i muslimani i Jevreji.*

*Jedan od njegovih vladara ponosio se nazivom Kralja triju vjera,
a drugom je epitaf na grobu bio isklesan na
kastiljanskom, arapskom i hebrejskom.*

Tako govori *Teodor Zeldin*, profesor historije sa *Oksforda* i jedan, prema *Magazine Litteraire*, od sto najznačajnijih živih mislilaca. Njemački filozof, *Immanuel Kant*, uči nas, da *sveto* i *umno* nalaze svoje jedinstvo u moralnoj vezi čovjeka s najvišim dobrom – Bogom. I u toj vezi se ogleda etički smisao istinski shvaćene religije. Smisao koji ne trpi nikakvu relativizaciju idejne ili dnevnopolitičke prirode kakva se, već dvadesetak godina, uporno i ideološko-pragmatiski podmeće građanima Bosne i Hercegovine. Bog je regulativna ideja ljudskog hoda na putu vlastitog savršenstva, a ne paravan iza koga (i u ime koga) je moguće neometano degradiranje, ponižavanje, uznemiravanje pa i doslovno likvidiranje Drugih. A to je nerijetko, i, kako nam je TV zorno pokazala, uz javni blagoslov, činjeno s najviših pozicija nekih religijskih struktura u Bosni i Hercegovini i njenom susjedstvu.

Mir, kao najviše zajedničko dobro, može biti zasnovan samo na načelima slobode, jednakosti i uzajamnog poštovanja svih državljana jednog društva. Ton tome poštovanju mora, prije svih drugih, davati aktualna politika. Ona je ta koja svakodnevno, i riječju i vlastitim primjerom, mora građanima davati na znanje da, kantijanski govoreći, *svakom čovjeku* unutar bh zajednice, pripada ista mjera slobode. I ona je plaćena da osigura mjeru te istosti. Ne samo zato što je sloboda jedino izvorno i prirodno ljudsko pravo, nego, i prije svega, zato što je sloboda temelj i jedina mjera za sva druga ljudska prava. U neslobodi sva ljudska prava su praktično pogažena, a unutarnji i vanjski mir čovjeka doslovno izgubljeni. Ukratko, niti slobode ima bez mira, niti ljudskog dostojanstva ima – bez slobode.

Otuda su defeudalizacija, demokratizacija, dekolektivizacija, deshizofrenizacija i individualizacija bh društva, temeljni uslov mira i mirovno motivirane politike. One politike koja radi za dobro svih svojih građana, a ne samo u grupno-stranačkom interesu

etno-oligarhijskih struktura, koje, iz sigurnosti svojih silom zaštićenih fotelja (vojska i policija) i u ime tobožnjeg „vitalnog nacionalnog interesa“, konstantno produciraju opći strah i nesigurnost građana. I zato (da parafraziramo *Kanta*, teoretičara i pobornika „vječnog mira“), tek kada o politici ne budu odlučivali kneževi i kraljevi, nego oni koji moraju snositi stvarne posljedice svojih politika, tek onda će biti stvarnog mira, jer će, svjesni rizika po vlastiti život, dva puta razmisliti prije nego li započnu prljavu igru rata. A to, opet po *Kantu*, podrazumijeva „potpuno pravedan građanski Ustav“ koji garantira slobodu građana i „njihovo sudjelovanje u odličivanju“. Jer, ratove proizvode vlade, a demokracija ih okončava (Thomas Paine, 1791.) i samo demokratija i demokratizacija društva vode dijalogu, a protiv monološkog apsolutzma osiljene i avanturistički neodgovorne politike.

Neodgovornost avanturističke politike najbolje ilustruje činjenica da je svijet od 1945. do danas bio samo 26 dana bez rata, a u svakom narednom ratu rastao je broj civilnih žrtava. Od 50% s kraja sedamdestih godina, procenat žrtava civilnog stanovništva porastao na preko 75% u osamdesetim, i dostigao skoro 90% devedestih godina. Ukupan broj žrtava u ratovima od 1945. kreće se između 25 i 35 miliona. Osnovni cilj svih ratova bio je odvratanje pažnje od unutrašnjih poteškoća i nesposobnosti njihovog rješavanja, s jedne, i svjesna kalkulacija vladajućih elita rukovođena profitom ratom maskirane pljačke, s druge strane. Iako pogubnost i besmisao rata ne treba posebno naglašavati, prethodne brojke i procenti to sasvim jasno čine. Utoliko lakše možemo razumjeti kontinuirane napore sve brojnijih pacifističkih pokreta i pojedinaca, za mirnim, konstruktivnim, rješavanjem konflikata.

Kako rješavati konflikte

Svi ... mislioci stavljali su u centar svojih vizija ideju sukoba.

Čak i oni koji hoće da ukinu sukob bore se protiv njega istim metodom.

T. Zeldin

Konstruktivnom rješavanju konflikta mora prethoditi njegovo razumijevanje (ponašanje svih strana u konfliktu, njihovi interesi i potrebe), te racionalna interpretacija raspoloživih informacija. U tom smislu, civiliziranje i smirivanje konflikta podrazumijeva prije svega civiliziranu komunikaciju strana u sporu. Komunikaciju koja mogućnost ostvarenja ciljeva neće graditi logikom prisile i prijetnji nego racionalnim argumentima. U tu svrhu promišljaju se i izgrađuju čitave strategije konstruktivnih pristupa konfliktu. Jednu od tih ponudio je njemački autor *Gunther Gugel (Institut für Friedenspädagogik Tübingen)*.

Gugel svoju mirovnu strategiju razvija u šest komunikativnih koraka koji vode konstruktivnom pristupu rješavanja konflikta:

- *Promijeniti principijelna stajališta pri rješavanju konflikta, što znači da konflikt ne treba posmatrati sa stanovišta postizanja vlastite pobjede i poraza protivnika, nego u svjetlu traženja prihvatljivog rješenja kao zajedničke pobjede, u kojoj svi akteri konflikta djelimično ostvaruju svoje ciljeve.*
- *Odricanje od prijetnji i upotrebe sile, što podrazumijeva konstruktivnu formu dijaloga bez međusobnog optuživanja, a u pravcu razumijevanja i objašnjenja koja se ne pozivaju na argument sile.*
- *Ne zastupati vlastito stanovište kao jedino ispravno i pokušati sagledati drugačija viđenja konfliktne situacije. Spremnost te vrste korak je ka priznavanju prava i druge strane u konfliktu.*
- *Uvođenje medijatora kao treće nezavisne strane koja uživa obostrano povjerenje, može pomoći stranama u konfliktu da pronađu zajedničko stanovište na putu rješavanja spora. Međutim, bez volje za saradnjom objiju strana, sam medijator neće biti dovoljan.*
- *Pregovori, umjesto dovođenja pred svršen čin, dio su puta ka mirnom rješenju problema. Uspješnim pregovorima trebalo bi da prethode pred-razgovori kojima se postiže saglasnost oko budućih sastanaka. Svojom ležernošću (budući da nisu pod presijom „očekivanog uspjeha“), pred-razgovori otvaraju put pregovorima. Sami pregovori se mogu voditi na različite načine. Forma „okruglih stolova“ pokazala se korisnom i afirmirala se u političkoj kulturi pregovaranja našeg vremena.*
- *Rješenja konflikta usmjeravaju se prema onoj strani koja mora snositi posljedice. Rješenja ne smiju biti u službi jače strane. Odnosno sve strane u sporu moraju imati neku kompromisnu dobit, a samo rješenje mora doprinijeti razgradnji strukturalnog nasilja.*

Gornji niz optimalnih koraka dozvoljava neke uvide u strukturalne propuste *Daytonskog mirovnog sporazuma* koji i danas opterećuju bosansko društvo, frustrirajući građane i dovodeći ih u poziciju politički manipulirane strane, koja (u toj izmanipuliranosti), borbu za svoja ljudska prava zamjenjuje poraznom etno-navijačkom pozicijom i mržnjom spram Drugih.

Naime, idući slijedom *Gugelovih* koraka, da se vidjeti sljedeće:

Odmah nakon *Daytona* konfliktne strane u BiH sasvim su različito interpretirale mirovni sporazum i, uglavnom, po principu „uzmi što ti se sviđa“. To je onemogućilo njegovo korektno provođenje u život, a sam mir u BiH učinilo varljivim i nestabilnim, tako da danas živimo više u nekom labilnom primirju, nego u stabilnom miru.

Jedni su *Dayton* prikazivali kao dobar ishod, a drugi kao „grobnicu naroda“. U skladu s tim, ovi drugi, svih poratnih godina opstruiraju potpisani *Mirovni sporazum* na sve moguće načine, držeći cijelo bh društvo u stalnom konfliktu, odnosno, u psihozi rata. Manipulirajući tim strahom i sistemom prikriivenih ili otvorenih ucjena („referendum

o otcjepljenu“), neki bh lideri stalno isporučuju nove i nove zahtjeve koji, objektivno, vode sve dubljim etno-podjelama, odnosno nasilnoj destrukciji države i sračunatom podrivanju krhkog primirja.

Na sceni su stalna međusobna optuživanja i etno-udvaračka retorika vođa nerijetko krajnje primitivnog, čak vulgarnog vokabulara („budaletina“; „peder“...). Svjedoci smo negiranja opstojnosti BiH i javnog bacanja državne zastave; negiranja najviših sudskih instanci zemlje; javnog psovanja, vrijeđanja političkih protivnika, sablažnjiva omalovažavanja kritičara, ruganja nezavisnim institucijama civilnog društva, prijetnji novinarima, potcjenjivanja građana, pa i čitavih naroda. U pitanju je svjesno podgrijavanje konfliktnog stanja u svrhu održanja na vlasti i očuvanja enormne i kriminogeno stečene imovine pojedinca i grupa okupljenih oko moćnih etno-stranaka.

Vlastita stajališta, kako unutar etno-korpusa tako i u međuetničkim dijalozima prikazuju se kao jedino ispravna, a prava drugih ili se ignorišu ili otvoreno poriču.

Međunarodna zajednica kao medijator i treća strana stalno se dovodi u pitanje i traži njen odlazak kako bi se stvari, umjesto dogovorima (koje OHR koordinira, ili inicira), *vodile* politikom ultimatumu. Na sceni je politika i strategija podrivanja mira u interesu ostvarivanja jednostranih ciljeva etno-političkih grupacija i moćnih pojedinaca.

Strukturalno i kulturalno nasilje

Sve to, direktna je posljedica daytonskog priznavanja i legalizacije ratnih osvajanja i mnoštva postdaytonskih ustupaka „jačem“, koji, osiljen neprincipijelnim popuštanjem međunarodne zajednice i sofisterijom maskiranog nametanja politike „svršenog čina“, ne preza od daljnjeg zaoštavanja situacije. Zapravo, radi se o fenomenu koji (za razliku od *direktnog*) *Johan Galtung* svrstava u *prikrivene forme nasilja* i naziva ga – „strukturalno nasilje“.

Kao prikriveno, **strukturalno nasilje**, ne potiče od osoba niti se provodi direktnim fizičkim akcijama, nego je skriveno u strukturama vlasti. Budući ugrađeno u sistem vlasti, strukturalno nasilje izražava se preko „nejednakog odnosa moći i nejednakih životnih šansi koje su njegov rezultat i posljedica, kao npr. – nejednaka raspodjela zarade, nejednake šanse za obrazovanje, itd.“. U interpretaciji samoga *Johana Galtunga*, strukturalno nasilje je sinonim za *socijalnu nepravdu*, a baš ona je sastavni dio aktualne i bolesno sumorne bh svakodnevnice u kojoj učestalo nasilje, ubistva i samoubistva više nikoga ne uzbuđuju.

Ako se rečenom doda i *Galtungov* model „kulturalnog nasilja“, onda slika varljivog bh mira postaje još jasnija i upitnija. Pod **kulturalnim nasiljem** *Galtung* podrazumijeva „svaki aspekt kulture koji se može koristiti kako bi se opravdalo ili odobrilo strukturalno ili direktno nasilje. Plakati, križevi, zastave, himne, vojne parade ... portreti vođa i junaka – sve to spada u kulturalno nasilje“.

Naravno, siromaštvo je logički izraz i neporecivi inventar tog nasilja. Za *Galtunga* eksploatacija je suština „arhetipske strukture nasilja“. Po njemu to znači da „neki, tzv *topdogs* (jači) iz interakcija koje se odvijaju u postojećim strukturama, izvlače više dobiti od drugih, tzv *underdogs* (slabiji)“. Ovi slabiji mogu biti do te mjere oštećeni da zbog toga umiru (od gladi ili zbog bolesti) i to se naziva eksploatacija **A**. Drugi tip eksploatacije (**B**), za *Galtunga* znači stalnu prepuštenost slabijih (*underdogs*) stanju bijede koja dovodi do neuhranjenosti i bolesti, a ponekad i do samoubistava zbog nemogućnosti vraćanja dugova i izdržavanja porodice (Vidi moj tekst: *Šta je zaista „vitalni nacionalni interes“ gladnih i poniženih bh građana*).

Nema istinskog mira u situaciji strukturalnog nasilja. Za *Galtunga* takav mir je „negativni mir“. Samo odsustvo i personalnog i strukturalnog nasilja daje istinski – „pozitivni mir“. Da strukturalno nasilje nije nimalo bezazleno, dokaz je to da svoje tragove ne ostavlja samo na tijelu, nego i na duhu i u sjećanju. Kad se tome dodaju i kategorije bombardiranja svijesti pomoću *topdog ideologije* (ideologije jačih) koja vodi ograničavanju pogleda na stvarnost pomoću marginaliziranja i fragmentacije, onda se *underdogs* (slabiji) konstantno potiskuju na marginu društva, postaju nevažni i uzajamno izolirani, kaže *Galtung*.

U dobro osmišljenoj i idejno produkovanoj izolaciji i marginalizaciji, tro-etnička sirotinja Bosne i Hercegovine nema nikakve šanse da združenim snagama promijeni svoj bijedni socijalni status. Svaka kritička pobuna (na bilo kojoj strani), denuncira se iznutra kao „nacionalna izdaja“, a spolja optužuje kao, tobožnji, nacionalizam. Tako bijeda, uhvaćena u zamku etničkog pseudopatriotizma, ostaje blokirana za bilo kakvu socijalnu akciju koja bi vodila poboljšanju njenog egzistencijalnog statusa i izlaska iz zatvorenog kruga mržnje i strukturalno-kulturalnog nasilja, koje sistem(at)ski produciraju netolerantne vlastodržačke etnostrukture poratne Bosne i Hercegovine, i koje se, svakog časa, da prevesti u dirigovano i neograničeno međuetničko nasilje najgore vrste. Uostalom, rat u BiH je iniciran spolja, a vođen iznutra, upravo na taj način. Strukturalno-kulturalno nasilje poprimilo je potom svoju otvorenu i direktnu formu krvavog konflikta najširih razmjera. Negativni mir transcendirao je u stvarni rat. Danas vodimo borbu da nestabilni *negativni mir*, konačno, prevedemo u samoodrživi *stvarni mir*. Situacija je vrlo ozbiljna i zahtijeva hitan odgovor na pitanje

Šta i kako dalje

*Poiskah štit dobri da štiti me
Bacih ga potom dobrog
Jer
Tišti me*

Mak Dizdar

Ne radi se o tome da stvorimo nekakvo beskonfliktno društvo (staljinizam i fašizam su pokazali kako beskonflikta društva izgledaju i kuda vode), nego o putu kultiviranja populusa u pravcu civilizirane svijesti koja će životne konflikte *htjeti* rješavati dijalogom i nenasilnim sredstvima. Radi se o tzv. „civiliziranju konflikta“. Nije moguća istovremenost mira i nepravde na istom mjestu. Nepravda vodi nemirima i konfliktima. Kultura mira, kako se to kaže u *Haškom apelu za mir* – biće postignuta tek *kada svi građani svijeta shvate globalne probleme, kada budu sposobni rješavati konflikte i nenasilno se zauzimati za ostvarivanje pravde; kada budu živjeli u skladu sa međunarodnim standardima za ljudska prava i jednakost, kada budu naučili cijeniti kulturnu raznolikost, poštovati planetu Zemlju i jedni druge.*

Sve ovo važi i za građane Bosne i Hercegovine i njihovo mirnodopskije razumijevanje smisla unutarnjih odnosa. Pravda, sklad, jednakost, kulturna raznolikost ..., stoje pred nama kao zadane kategorije koje moraju biti svjesno prihvaćene kao uslov mira i dostojanstvenog ljudskog življenja u maloj bh društvenoj zajednici usudno i povijesno skrpljenoj od etnički i religiozno različitih, ali jezički i kulturno bezmalo identičnih skupina. Upravo zato, ovdašnje etno-vlasti moraju shvatiti da *građani nisu njihovo privatno vlasništvo* (politikantska floskula „moj narod“ samo je instrumentalizirani mangupluk u svrhu učvršćivanja bezakonja i neodgovorne etno-vladavine):

Prećutni suverenitet etno-kneževa mora, konačno, biti zamijenjen istinskim suverenitetom građana i naroda BiH.

Marginaliziranje pojedinca i kritičke misli, mora prestati u ime uzdizanja individue do subjekta politike i aktivnog učesnika procesa donošenja odluka, od kojih zavisi ne samo goli opstanak, nego i kvalitet življenja društva i svakog pojedinca u njemu.

Između rata i mira nema jednakosti

Poslije poraznih povijesnih iskustava voluntarističkih i avanturističkih politika osiljenih i idejno-ostrašćenih moćnika, na sceni je težnja da mir bude *stalno stanje međunarodne politike*, a nasilje ukinuto i odbačeno kao nelegalni metod međunarodnih odnosa. Taj proces pacifikacije je počeo *Francuskom revolucijom* i još uvijek traje. *Pariška deklaracija* iz 1856. godine proširila je *ius in bello* i time otvorila put međunarodnom humanitarnom pravu. Nešto kasnije (*Konvencijom Crvenog križa iz Ženeve* 1864. i *Haškim pravilnikom ratovanja* 1907.), „pojedinač dobija prava koja država ne smije tako marginalizirati, već mu mora jamčiti njihovo očuvanje“.

Progresivni tok mirovnog međunarodnog prava ide u pravcu uspostave internacionalizacije primjene ljudskih prava. Tako se ljudska prava spominju i u preambuli *Statuta Ujedinjenih naroda* (član 1, tačka 3), i u članu 13 *Povelje Ujedinjenih naroda*. U UN-ovoj *Općoj povelji o ljudskim pravima*, ta prava su službeno objavljena 10.12.1948. godine, a 1976. su postignuti i konkretni dogovori sa državama koje se potpisom obavezuju na njihovu primjenu u vlastitom pravnom sistemu. To se dogodilo s prihvaćanjem oba „Pakta o ljudskim pravima“ (o građanskim i političkim pravima; i o ekonomsko socijalnim pravima). Potpisivanjem te konvencije artikulirano je „postojanje

opće pravne svijesti“ koja, svojim djelatnim prisustvom na vertikali međunarodnog pravnog sistema, relativizira dotadašnji suverenitet država na tom polju. Na taj način *pojedinaac* postaje *politički subjekt* s pravima „koja mu autoritet države ne može i ne smije oduzeti“.

Važnost ove konvencije u bh političkom kontekstu jeste u tome što ona naglašava da uprkos brojnim etno-,klero- i drugim razlikama, postoje interesi zajednički i isti za sve ljude svijeta. Da se ti interesi moraju formulirati i poštivati, pokazuje novo buđenje čovječanstva kroz izgradnju *osnovne političke norme* koja će biti poštovana širom planete. U svojoj internacionalnoj izvedbi ta norma je jedan od najvećih dostignuća međunarodnog prava. Promjena normi vodi promjeni svijesti ljudi, a time i dugoročnom procesu unapređenja mira. U ovom kontekstu, „promjena normi“ kao uzrok „promjene svijesti“, da se, komparativno čitana, prevesti u *Zeldinov* (Theodore Zeldin, *An Intimate History of Humanity*, 1994.) psihološki uvid o važnosti promjene fokusa u pogledu na povijesne stvari, kako bi ove poprimile neko novo, podnošljivije značenje:

Kad u prošlosti ljudi nisu znali šta hoće, kad su gubili smisao za pravac, i kad je izgledalo da se sve raspada, uglavnom su nalazili olakšanje tako što bi promijenili fokus, preusmjerili pažnju.

Ono što je nekad izgledalo najvažnije, odjednom jedva da se primjećuje.

Politički ideali naglo propadaju i zamjenjuju ih lične brige, materijalizam smjenjuje idealizam, i s vremena na vrijeme vraća se religija.

Mijenjaju se prioriteti, a s njima i vrsta naočara da bi se to vidjelo. Ljudska bića su tokom istorije stalno mijenjala naočari kroz koje su gledala na svijet i sebe u svijetu.

Sagledana na ovaj način, mutna slika bh političke stvarnosti postaje znatno jasnija, a mir izvjesniji. Enormno siromaštvo promijenio egzistencijalni fokus etno-zavedenih podanika, i oni više neće ni htjeti, ni moći, vjerovati u ideološke bajke prebogatih etno-oligarha i njihov licemjerni mit o „vitalnom nacionalnom interesu“ kao najvažnijoj životnoj stvari bh građana. Niti u već podbro izlizanu priču o Drugom i Drugima kao jedinoj opasnosti koja ih životno ugrožava. Glad, neimaština i izolacija od savremenog svijeta, danas su jedini istinski neprijatelji bh naroda, a ne oni jedni drugima, kako ih uporno ubjeđuju aktualne prevarantske etno-politike. Stanje u Bosni i Hercegovini je složenije nego ikad što aktualnim politikama i njihovim nosiocima, budi nadu da njihovi podanici (u tako složenom miksu socijalnih kombinacija), neće biti u stanju da razaznaju „ko je ko“ i „šta je šta“. Na prvi pogled to zaista izgleda tako. Ljudi teško vide izlaz iz životnih nevolja, sumnji i dilema. Iz dana u dan stanje je sve gore i gore. Sumorno i beznadežno.

Pukotine spasa

Ali postoji i druga, logička strana medalje: što je stvarnost složenija, to ima više pukotina kroz koje se možemo izvući iz nje. Moramo tragati za onima koje još nisu primijećene,

za mogućnostima koje su dosada previđane, ili politikantski vješto prikrivane. Stabilan mir je tu, na dohvata ruke, ali ga ugrožavaju upravo oni koji su debelo plaćeni da ga garantuju i štite. *Lenjin* (V.I. Lenjin), je ipak u pravu: upropaštavaju nas (etno)mangupi iz vlastitih redova. Promjena idejno inducirane socio-percepcije moraće, konačno, u fokus (životnom nevoljom izmijenjene pažnje) staviti i tu etno-ideološki dobro skrivanu činjenicu. Bez tog uvida nevolje će samo rasti i usložnjavati se, a s njima i opasnost od mogućeg konflikta, odnosno opasnost po krhki daytonski mir.

Teorija tvrdi, a bh iskustvo pokazuje, da je jedan od najtežih mirovnih zadataka eliminacija strukturalnih uzroka konflikta, odnosno *eliminacija razlika* koje konfliktne strane drže u sporu. *Galtung* nalazi da se rješenje konflikta može definirati kao „nova formacija koja je:

- 1) prihvatljiva za sve aktere
- 2) koju svi akteri trebaju provoditi

Naivno je vjerovanje, smatra *Galtung*, da je konflikt riješen kada se vladajuće elite dogovore i svoj dogovor ovjere potpisivanjem mirovnog dokumenata. U galtonovskom smislu, *Daytonski mirovni sporazum* i potpisi na njemu, samo su „komad papira“ čije se stavke sofisticirano zaobilaze u svakodnevnoj političkoj praksi bh vlasti svih nivoa.

Moguće je da potpisnici dokumenta ne misle ozbiljno, i da je u pitanju samo starteški ustupak domaćoj ili svjetskoj javnosti. A ako su potpisnici dokumenta i bili ozbiljni, „šta je sa ostalim akterima, šta je sa narodom“? Pa čak i ako je narod saglasan s potpisom, kaže *Galtung*, „postavlja se pitanje šta je sa drugim snagama (kao npr. vjerske zajednice, dirigovane NVO ... itd., E.B.) koje bi mogle izazvati nove konflikte i probleme“.

Međutim, ni suprotno stajalište, odnosno vjerovanje da samo narod može riješiti konflikte, ne vodi stvarnom mirovnom rješenju konflikta. Otuda zahtjev da samo diplomacija „na dva kolosijeka“ (kolosijek vlasti i kolosijek naroda), nudi „najbolji recept“ za postizanje stabilnog i samoodrživog mira.

Ustvari, transformacija konflikta je dug proces kome nema kraja. Mogu se ponovo javiti stari problemi (kao što svakodnevno i već godinama slušamo i vidimo), ili nastati novi. Otuda važnost „kapaciteta transformacije konflikta“, odnosno pravljenje održivih transformacija koje prihvataju sve involvirane strane. *Gandijevu* mirovnu izreku „**put je cilj**“ *Galtung* parafrazira u iskaz „**proces je cilj**“, jer se, kako sam kaže, „stabilno rješenje može slomiti u trenutku kad mislimo da smo ga našli“. Sudbinu slamanja „nađenog rješenja“ (da podsjetimo na dva najnovija primjera iz bh pregovaračke prakse), doživjeli su „aprilski paket“ i „prudski sporazum“.

Moralni uzor čovječanstva *Mahatma Karamchad Gandhi*, „najfascinantnija ličnost XX stoljeća“, mislilac i osvjedočeni praktikant filozofije nenasilja (*satjagraha*), izgradio je čitav sistem mirnodopskog rješavanja problema, i ovdje, za ilustraciju i praktičnu primjenu, iznosimo *Gandijeve* norme i upute za uspješno rješavanje konflikta:

1) Tačno odrediti konflikt

- *Postaviti jasno svoje ciljeve*
- *Pokušati shvatiti ciljeve svog suparnika*
- *Naglasiti zajedničke i dogovorene ciljeve*
- *Objektivno predstaviti činjenice koje su presudno važne za konflikt*
- *Pozitivno pristupiti konfliktu*
- *Dati konfliktu pozitivno značenje*
- *Gledati konflikt kao mogućnost susreta sa suparnikom*
- *Gledati konflikt kao šansu za prestrukturiranje društva*
- *Gledati konflikt kao mogućnost da se izgradi i promijeni vlastita osoba*

3) Tok konflikta

- *Tokom konflikta ponašati se nenasilno*
- *Suzdržati se od radnji koje bi mogle nekoga povrijediti ili nanijeti štetu*
- *Suzdržati se od misli koje bi mogle nekoga povrijediti ili mu nanijeti štetu*
- *Sačuvati privatnu svojimu suparnika*
- *Vratiti dobrim i onome ko čini zlo*
- *Djelovati na način koji ima cilj i svrhu*
- *Biti spreman na žrtvu*
- *Izbjegavati otvaranje lažnih frontova*
- *Izbjegavati nekorisne korake*

4) Rješenja konflikta

- *Riješiti konflikte*
- *Insistirati na bitnim, a ne na nebitnim stvarima*
- *Vidjeti sebe kao nekoga ko može pogriješiti*
- *Pokazati se velikodušnim u odnosu sa suparnikom*
- *Promjena, ne prisila*

Ako iz ugla konfliktno bh stvarnosti i ovdašnjih etno-pregovarača, bacimo komparativni pogled na *Gandijeve* mirnodopske principe, onda vidimo sve suprotno od onoga što *Gandijeve* norme nalažu i traže kao preduslov za uspješno okončanje konflikta:

- 1) *Nema jasnih ciljeva, niko ne pokušava shvatiti ciljeve svog suparnika; nema zajedničkih i dogovorenih ciljeva, nema objektivnog odnosa spram činjenica konflikta;*
- 2) *Nema pozitivnog značenja konflikta; niti se na konflikt gleda kao na mogućnost susreta sa suparnikom, ili kao mogućnost prestrukturiranja (nepravedno strukturiranog) društva; nikom ne pada na pamet da u konfliktu vidi šansu vlastite promjene;*
- 3) *Neki pregovarači ponašaju se nasilno, prijete i vrijeđaju; djeluju nesvrhovito i bez cilja; nisu spremni ni na kakvu žrtvu; otvaraju lažne frontove i probleme; taktički svjesno čine beskorisne korake;*

- 4) *Ne rješavaju konflikt, bave se nebitnim stvarima, nastupaju diktatorski samouvjereni, ne uvažavaju suparnika; prijete;*

Ne postoji put mira – mir je put

Uostalom, ako se imaju istinski iskrene namjere u pogledu traženja mirovnog rješenja problema, onda akterima pregovora nisu potrebna nikakva pravila. „Oni kojima je važnije da istaknu pravila prije same stvari o kojoj se razgovara, i nesvjesno potvrđuju da im je više stalo do forme nego do suštine“ (Đ. Šušnjić).

Dakle, radi se prije svega o odgovornom ponašanju.

A biti odgovoran, znači „biti u prilici da odgovoriš na izazov, a ne samo da odgovaraš pred nekom normom ili sudom ... Biti odgovoran znači biti spreman da se na sebe preuzme krivica za posljedice vlastitog čina“.

Tek s ovom vrstom odgovornosti, odnosno svijesti o miru kao zajedničkoj potrebi svih, mir izbija u prvi plan i nikakav put nije ono od čega on može da zavisi. Baš kao u onoj čuvenoj *Gandijevoj* izreci: „*Ne postoji put mira – mir je put*“. Odnosno, ako je mir regulativna ideja ponašanja prema svijetu i drugima, a ne samo pregovaračka kategorija post festum, onda on, apriori, isključuje i samu pomisao ne samo na fizičko, nego čak i na verbalno nasilje.

U društvenoj sferi, čini se, „demokratizacija je najdjelotvornija mirovna strategija“. Upravo to potvrđuju rezultati istraživanja rata i mira, koji pokazuju da „demokratska društva rijetko kad vode ratove između sebe“. Osviješteni, slobodni i idejno neizmanipulirani građani, teško da će se odlučiti na rat. Međutim, samo u istinskoj demokratiji građani mogu biti pitani i donositi najvažnije odluke, pa i onu o ratu i miru. Odnosno, „Ako umjesto kraljeva građani budu odlučivali o tome hoće li se voditi rat ili ne, mnogo je vjerovatnije da se odluče protiv rata, jer su građani ti koji njime najviše bivaju pogođeni“ (I. Kant). Ali, za tu svrhu građani moraju biti mirnodopski obrazovani i odgajani od malih nogu. Obrazovanje i odgoj za mir moraju postati nezaobilazni faktori ideje pomirenja i stabilnog mira.

Škola mora postati „škola mira“ u svakom svom segmentu, svim sadržajima i na svim stupnjevima. Logika mržnje, isključivosti i nasilja mora biti zamijenjena jednom „pedagogijom mira“ koja će moći da se nosi sa svim životnim izazovima koji nas svjesno ili nesvjesno vuku u ponor međusobnih sukoba. Književnost i umjetnost moraju biti odgojno-pedagoški sasvim drugačije postavljeni kako bi dale svoj doprinos kulturi mira i uzajamnog razumijevanja. Čak ni bajke ne mogu više ostati onakve kakve su bile i kakve ih iz svog djetinjstva poznajemo: crno-bijele; mrziteljski-nasilne; i destruktivno-isključive.

Bajke u službi konflikta

Na individualnom planu obrazovanje je najvažniji mirnodopski faktor, jer „budući ratovi počinju u glavama ljudi“, kaže se u preambuli *Ustava UNESCO* 1945. Loša misao prethodi lošem činu, i to je ono što mora biti rasvijetljeno i namjenski podastirano, najprije u kućnom, a zatim i u javno-školskom edukativno-odgojnom procesu. A naše obrazovanje i naš odgoj inficirani su logikom nasilja još od najranijih dana djetinjstva. Čak i kroz sadržaje naizgled bezazlenih bajki, koje su obavezni školski inventar najmlađeg školskog uzrasta. Njih već stoljećima slušaju ili čitaju naša, odnosno evropska djeca. Ali, djeca tog uzrasta, kako nas uči psihologija djetinjstva, vrlo teško razlikuju stvarnost od priče, pa edukativno introjektirani vrijednosni sistem bajki, postaje nesvjesni ponašajni normativ budućeg čovjeka. Jer, „Dijete je otac čovjeka“ kaže psihoanalitičar S. Freud.

Od *Crvenkapice* pa nadalje, proždrljivi i opaki vuk je dežurni simbol opasnosti, zla i nevolje. Zahvaljujući tako intoniranim bajkama, u dječije naivnoj mašti vuk postaje najokrutnija zvijer koju djeca znaju. Konačni učinak tog stoljećima bajkovitog demoniziranja vuka jeste taj, da je, kao sistematski istrjebljivana vrsta, vuk skoro nestao iz evropskih šuma. Ali, ne samo vuk. I bez njega, naše bajke su pune nasilja, zločastih ljudi, vještica i drugih „opasnih“ stvorenja protiv kojih se valja boriti nemilosrdno, i svim sredstvima, sve do konačne pobjede (istrebljenja). Oni nepoželjni i opasni, na kraju bajke, moraju nestati.

Da li je slučajno da „ratne okrutnosti, mučenja i zločini (...) tako neodoljivo podsjećaju na nasilja iz bajki na kojim su odrastali njihovi počinitelji“, pita dr. *Ladislav Bognar*. U svim tim pričama (bajkama), kaže dr. *Bognar*, javljaju se određeni sukobi i u njima se već unaprijed zna ko je kriv a ko je prav. I krivac, naravno, uvijek biva kažnjen, što ne bi bilo loše, kad svaka strana u sukobu ne bi mislila da je ona ta koja je uvijek u pravu, a da je druga krivac koji mora biti likvidiran.

Ako nam bajke govore da se pravda zadovoljava samo nasiljem, onda se rat pokazuje kao vanknjiška forma ostvarene pravde: bajke prestaju biti samo puke dječije priče i priče za djecu. One u ratu postaju behavioralna paradigma jedne bajkovito okrutne stvarnosti. Samo jedan primjer: nije li pjesma „Krvava bajka“, pjesnikinje *Desanke Maksimović*, upravo svojim poetski pronicljivim naslovom (svjesno ili ne), kauzalno-simptomatično povezala nasilnu logiku bajke i krvavog rata, te tako intuitivno nagovijestila sva naša prethodna pitanja. Uključujući i naredno:

Možemo li u mirniju budućnost – s novim bajkama

Gandijevoj filozofiji nenasilja trebaju nove bajke, novi način tretiranja odnosa između ljudi i životinja, i ljudi međusobno. Svijet proždrljivih vukova, opakih vještica i surovih mačeha, mora biti zamijenjen novim mirnodopskim likovima. Književnica *Vesna*

Krmpotić je skupila stotine priča iz različitih kultura koje govore drugačijim jezikom: jezikom ljubavi, istine, mira i nenasilja (V. Krmpotić, *Vrline ljubavi*, Publikum, Beograd, 1999.; *Vrline ispravnosti*, 1999.; te, *Vrline mira*, 2000.)

Nije vjerovatno da će naše stare bajke biti potisnute, još manje da će nestati, pa je *Tom Leimdorfer* (1992), došao na ideju prerade bajki, pričajući svaku od njih sa više stanovišta, tako da one u novoj verziji gube svoju vrijednosnu podjelu krivac – žrtva, te oslobođene stare logike isključivosti, potiču na raspravu o mogućem rješavanju sukoba. To djeci i nastavnom osoblju daje mogućnost vježbanja dijaloga, pregovaranja i posredovanja u sporu. U toj varijanti, djeca uče ne samo nenasilni pristup, nego, dovođenjem u pitanje vrijednosti starih bajki, grade novi vrijednosni sistem zasnovan na logici nenasilja i mira.

Tako se *Leimdorferov* pristup artikulira kao poziv na novo, kritičko čitanje bajki. Dr. *Bognar*, za primjer mogućnosti tog novog čitanja, uzima bajku *Ivane Brlić Mažuranić: Šuma Striborova*, koja svoju fabulu gradi na tradicionalno opričanom sukobu snahe i svekrve. Izvorno, bajka je pisana sa aspekta svekrve, sinovljeve majke. Dr *Bognar* dopisuje Ivaninoj bajci još dvije narativne verzije, kako bi, sagledana i sa aspekta preostala dva junaka (snahe i sina), izbjegao jednostranost majčine naracije i nekako došao do kompromisnog rješenja.

Evo, kako to izgleda u pokušaju dr *Bognara*, koji, nakon majčine verzije, daje priliku snahi i sinu da kažu svoje viđenje te situacije, odnosno porodičnog sukoba:

Majka

Ja i moj sin lijepo smo živjeli na rubu velike šume koju zovu „Šuma Striborova“. O toj šumi kruže mnoge priče, pa tako govore da je šuma začarana i da je dobila ime po vilenjaku Striboru koji živi u toj šumi.

Moje nevolje počele su kada je sin doveo kući snahu. Do tada je bio pažljiv prema meni, brinuo se za mene i nastojao u svemu da mi ugodni, sad je stalno s njom kao da ja i ne postojim. Neki dan sam uzela sinovljevu košulju i željela prišiti dugme koje je otpalo. Prišla je snaha i grubo mi otela košulju govoreći da to nije moj posao.

Jednom sam čula kako mu je kroz smijeh rekla da joj donese snijeg s vrh planine, te da joj uhvati ribu u zaledenom jezeru. Uplašila sam se da će on stvarno poći i da bi mogao nastradati pa sam sama pošla kako bih ga zaštitila. On ne samo da mi nije zahvalio nego je vikao na mene i ljutio se govoreći da pravim gluposti.

Strašno mi je što se sin potpuno okrenuo od mene i svo vrijeme provodi sa svojom mladom ženom. Čini mi se da je zla i bojim se da bi mu mogla nešto loše učiniti, a ne znam kako da mu pomognem. Kuća u kojoj smo do nedavno ja i sin sretno živjeli, postala

je za mene pravi pakao. Najviše volim kad nekud odu i ostanem sama. Zagledam se u plamen vatre na ognjištu i tada mi se pričinja kao da iz vatre iskaču neka sitna živa bića koja sa mnom razgovaraju, tješe me i čine me sretnom.

Jedne noći usnula sam čudan san. Sanjala sam da je moj sin u šumi sreo zmiju koja se pretvorila u djevojku i tu djevojku je oženio. Počela sam pomalo vjerovati u taj san jer ljudi pričaju da se u toj šumi događaju čudne stvari. Pričala sam o tome s nekim ženama u selu, a one su mi rekly da pod kvočku stavim svračija jaja i da ću se onda uvjeriti da li je san bio istinit. Shvatila sam to kao šalu, ali snaha je na to počela histerično vikati i otada su se naši odnosi još više pogoršali.

Sad je snaha željela da se sruši stara kuća i sagradi nova. Tu kuću smo gradili moj muž i ja dok smo bili mladi. Uz nju su vezane sve moje uspomene. Tu se rodio i moj sin. Kuća je u sasvim dobrom stanju i ne vidim razloga da se gradi nova.

Snaha

Živjela sam u susjednom selu na rubu šume koju zovu Striborova. Nedavno sam se udala. Moj suprug je dobar i vrijedan čovjek i nastoji da me učini sretnom, ali velike probleme nam stvara njegova majka. Ona me od prvog dana gleda nepovjerljivo i stalno se miješa u naš život.

Neki dan sam u šali rekla mužu da mi donese snijega s vrh planine. Stara je prisluškiivala, a zatim sama otišla i donijela snijega. Poslije se po selu pričalo da sam je ja poslala. Drugi put sam mužu u šali rekla da mi uhvati ribu u zaleđenom jezeru, a stara je to išla napraviti samo da sinu pokaže kako ga ja gnjavim, a ona ga eto štiti. Pri tome se stvarno izložila opasnosti i moj muž se strašno naljutio na nju. Sad se već pribijavam bilo kakvog razgovora s mužem jer stara uvijek nešto čuje i onda pravi gluposti.

Najviše me uvrijedilo kad je po selu počela pričati kako sam ja zapravo zmija koje se pretvorila u ženu. Budući da u selu kruže razne priče o šumi Striborovoj, o vilenjacima koji žive u toj šumi, mnogi praznovjerni ljudi su u to povjerovali i svakog dana mi se u selu događaju nove neprijatnosti zbog toga. Vrhunac svega je bio kad je stara stavila pod kvočku svračija jaja i onda pozvala susjede da vide kako ću ja kao „zmija“ početi hvatati male svračiče. Kad sam vidjela one gole svračiče umjesto pilića i što mi je stara smislila to me je tako jako izbezumilo i počela sam vikati. To je još pogoršalo moje odnose sa susjedima.

Zaista više ne znam šta da činim. Već sam pomislila da odem natrag k mojima, ali žao mi je muža koji to nikako ne želi. Život u ovoj kući mi postaje svakim danom sve manje podnošljiv. Došla sam na ideju da bi možda gradnjom nove kuće došlo do promjene. Majka se ne bi više osjećala gazda u kući i možda bi me ostavila na miru. Kuća je ionako stara i nije lijepa i moderna kao većina novih kuća u selu. Kuću bih uredila po svom ukusu, a staroj bi dali jednu sobu koju si može urediti po svome. Muža sam lako

uspjela nagovoriti, ali njegova majka neće ni da čuje. Ona misli da je stara kuća sasvim uredu i da tu ništa ne treba mijenjati.

Sin

Sa svojom majkom sam lijepo živio u kući na rubu šume koju nazivaju Striborovom. Sve se promijenilo kad sam se oženio. Žena mi je vrlo lijepa i živjela je u susjednom selu. Sreli smo se u šumi dok sam sjekao drva. Bilo je to kao susret u nekoj priči. Odmah sam je zavolio, a i ona mene. Mislio sam da će se majka radovati što sam doveo tako lijepu snahu, ali nije bilo tako.

Majci je smetalo to što svoje slobodno vrijeme provodim sa svojom mladom ženom, što nešto skriveno razgovaramo i smijemo se. Primijetio sam da potajno prisluškuje naše razgovore. Tako je jednom moja supruga u šali rekla da joj donesem snijega s vrha planine, a drugi put da joj ulovim ribu u zaleđenom jezeru. Bila je to jedna od šala koje smo svakodnevno jedno drugom priređivali. Majka je, međutim, otišla i ispunila joj obje „želje“ da bi mene zaštitila i pokazali mi koliko me voli. Pri tom se sama izložila opasnosti i to me je strašno naljutilo. Nazvao sam je starom vještico.

Poslije mi je bilo krivo zbog majke, ali ona je stvarno počela svašta izmišljati. Tako je po selu počela pričati da je moja žena zmija, da je došla iz začarane šume Striborove, da ima zmijski jezik i sve takve gluposti. Čak je jednom pod kvočku stavila svračija jaja i pozvala susjede da vide piliće, a ono bili goli svračići. Moja žena je tada počela histerično vikati, jer je shvatila da je majka pred susjedima želi prikazati kao zmiju. Imao sam grdne muke da je poslije toga smirim.

Moja žena želi da srušimo staru kuću koja mi je ostala od oca i da sagradimo novu ljepšu kakvu ima većina u selu. Ona se u staroj kući osjeća stalno kao strana osoba, a novu bi osjećala kao svoju i bila bi sigurnija i zadovoljnija. Majka, pak, ne želi ni da čuje da se ruši stara kuća koju su gradili ona i moj pokojni otac kad su bili mladi. Za tu kuću je vežu uspomene na oca i mene dok sam bio dijete. Ona se u toj kući osjeća lijepo i misli da snaha želi srušiti kuću da joj napakosti.

Želim da mi žena bude sretna i zadovoljna, a ni majci ne želim učiniti ništa nažao. Zadovoljan sam i sa starom kućom, ali nemam ništa protiv ni da gradimo novu. Jedina mi je želja da svađe u kući već jednom prestanu.

Dakle u ovoj ideji svjedočimo jedan pacifistički pokušaj prevrednovanja date konfliktne situacije, odnosno, zahtjev novog iščitavanja bajki koji bi jednostranost crno-bijelih odnosa zamijenio njihovim kritičkim sagledavanjem iz ugla svih aktera priče. Uzajamnom relativizacijom njihovih stanovišta, izbjegla bi se logika isključivosti i pratećeg joj nasilja, koje životne probleme rješava neprihvatljivom logikom „prava jačeg“.

Zamišljena transformacija tradicionalne narativne logike bajke „može biti značajan činitelj promjena u kulturi, koja je dosada mnogo učinila u pravcu vlastitog samouništenja, a može biti tračak nade za ljude koji su u stanju stići na Mjesec, ali nisu u stanju živjeti u miru sa svojim susjedom“, smatra dr *Bognar*.

Kako to edukativno-namjensko prevrednovanje bajki izgleda u pacifističkim naporima djelatnika *Helsinškog komiteta Norveške*, da se vidjeti iz bajke *Crvenkapica i vuk*, ovaj put, za potrebe pacifističke edukacije, ispričane iz ugla knjiški vječito sataniziranog vuka koju dajemo u *Appendixu* ovog teksta. Varijantu poznate bajke dobio sam zahvaljujući ljubaznosti *E. Djulimana* koji je, zajedno sa kolegicom *L. Hjorth*, koristi u svom pedagoškom radu na edukaciji mladih iz oblasti *ljudskih prava, međunacionalnog razumijevanja i mirnog rješavanja konflikta*. Uz bajku je dat i instrumentarij praktične izvedbe vježbe za nastavno osoblje i druge edukatore.

Esad Bajtal

PACIFIKACIJSKI POTENCIJALI CIVILNOG DRUŠTVA

Nasilje, konflikti i kultura civiliziranja

*Ako je smrt jedino rješenje,
onda mi nismo na pravom putu.
Pravi put je onaj što vodi životu i suncu.
Ne može uvijek biti hladno.*

A. Camus

Društvena znanost i moderne nauke o čovjeku pod nasiljem podrazumijevaju upotrebu fizičke ili druge nezakonite sile u cilju *prinude ljudi na određeno držanje i ponašanje*.¹ Kao instrument politike modernih društava nasilje svoj motivacioni korijen vuče iz sukoba interesa. Instrumentalni smisao nasilja počiva na realno-psihološkoj ranjivosti osobe, na činjenici da se ljudima može nasilno upravljati zloupotrebom ljudskog straha: straha za egzistenciju, straha od boli, od odbacivanja, ili bilo kog drugog oblika straha od stvarne ili samo moguće opasnosti.

Povijesno gledano, što je društvena zajednica primitivnija (tzv. “*krvoločna društva*”), to je instrumentalna upotreba nasilja sve dominantnija i funkcionira kao provjerena i zakonita vrijednost na koju se “pedagoški” efektivno može računati. «Neprijateljstvo i nasilje u *predstavu* o međuljudskim odnosima”, na životnu scenu uvela je “filozofija” kolektivističke logike primitivnih zajednica. Naime, u crno-bijeloj optici primitivnog mentaliteta, nema mjesta ni ravnodušnosti ni neutralnim odnosima koje srećemo u civiliziranim “individualističkim društvima”. Stoga se svijet života ovdje izvorno razumije kao poprište kontinuiranih sukoba i nasilja. Svaka životna nedaća doživljava se kao sračunati učinak vidljivog ili nevidljivog neprijatelja. Ergo: postoje samo prijatelji ili neprijatelji, stoga i «krvna osveta» funkcionira kao uobičajena stavka međuljudskih odnosa. Međutim, i kasnija *holistička društva*, utemeljena na bilo kom principu dominacije kolektivističkog uma i potčinjavanja individue važećoj običajnosti u ime

¹ Cf. *Politički leksikon*, Beograd, 1980. str. 270

grupnog interesa (u BiH danas: tzv. «*vitalni nacionalni interes*»), također legaliziraju logiku nasilja i surovosti kao neupitnu društvenu relaciju.

Vremenom, i sve većim civiliziranjem društva, odnos prema sili i nasilju kao ozakonjenom društvenom konceptu radikalno se mijenjao. Nekolektivistička, ili tzv. “*blaga društva*” našeg vremena, pomijeraju svoj aksiološki akcent ka *pacifističkoj ravni*, i na upotrebu nasilja gledaju kao na primitivno, neprihvatljivo, “anomično i degradirajuće ponašanje”. Moderna država konstituira se kao protuteža tradicionalnom svijetu nasilja i osvete odbijajući ih kao neprihvatljivu formu individualne i privatne pravde. Nastanak države podudara se upravo sa stvaranjem pravosudnih i kaznenih sistema namijenjenih smanjenju lične, unutarteritorijalne osvete u korist zakona i javne pravde.²

Međutim, zauzdano unutarteritorijalno nasilje ne iščezava «kao nasilje», nego se planski preusmjerava ka vani, na periferiju države gdje poprima funkcionalno drugačiji smisao u okviru koga dolazi do patriotiziranja nasilja u ime odbrane i “nacionalne sigurnosti”. Takvo, patriotizirano nasilje i njegova medijski potpomognuta eksteritorijalizacija, postaju efikasno sredstvo dislociranja kriznog žarišta izvan zidina vlastite političke avlije. *Nasilje je*, reći će psihijatar D. Kecmanović, *prirodan instrument uvažavanja diktata sebičnosti, nerazuma, nagonskih pulzija, ‘govora krvi’*.³ Najsigurniji način da nekoga učinite agresivnim, jeste da kao krivca za njegove životne nevolje optužite nekog drugog: pripadnika druge nacije ili *drugu* naciju u cjelini. Unutarnja kriza društvene zajednice, kao odgovor na neprihvatljivi bezizlaz u kome se našla, obično producira vanjsku surovost.

“*Kada je budućnost neizvjesna (uprkos tome što ljudi na vlasti ponavljaju da je ružičasta da ružičastija ne može biti), upitàn postaje smisao individualnih i kolektivnih pregnuća. Tada se rasipa individualna i kolektivna energija, slabê kočnice, iščezavaju obziri, a nasilje postaje jedan od temeljnih oblika odnosa prema drugim ljudima, prema stvarnosti uopšte*”.⁴

Kooperativnost, kao pozitivni oblik grupne interakcije unutar jedne složene zajednice (kakva je bila ex-Yugoslavija), s porastom krize, ustupa mjesto nesporazumima koji vremenom eskaliraju u otvorene društvene konflikte.

Konflikt (lat. *conflictus*), pojmovno označava negativnu društvenu dinamiku: sukob, sudar, spor, svađu i borbu oprečnih stavova, interesa, težnji i osjećanja koji se javljaju između više lica ili društvenih grupa (B. Petz). Svedeno govoreći, konflikte možemo posmatrati kao sukob *interesa* i sukob *uvjerenja*. Kompleksnost ovako definirane

² Ž. Lipvečki, *Doba praznine* (ogledi o savremenom individualizmu), Novi Sad, 1987. str.162.

³ D. Kecmanović, *Etnička vremena*, Beograd, 2001. str. 52.

⁴ Ibid.

konfliktne situacije dodatno se usložnjava poteškoćom razlikovanja njenih konstitutivnih komponenti. Jedna strana u konfliktu može doživljavati konflikt kao sukob na razini različitih vrijednosti i uvjerenja (*ideoloških, konfesionalnih, vjerskih, kulturnih...*), dok druga strana u istom tom sukobu prepoznaje borbu motiviranu različitim interesima (*nacionalnim, ekonomskim, teritorijalnim...*). Ili, u najgoroj izvedbi, konflikt teče kao istovremeni unakrsni sukob **i interesa i uvjerenja**. Ta činjenica oslobađa racionalizacijsko-manevarski prostor idejnim protagonistima konflikta, koji, ostvarenje svojih vlastitih interesa i privilegija (*imovinu, novac, moć*) jednom brane pozivanjem na opšta uvjerenja, a drugi put, svoja *privatna uvjerenja* (ili kaprice), “objektivno” boje nacionalnim ili nekim drugim *općim interesima* u ime kojih se, tobože, konfliktno stanje zbiva i održava. Naročito pogodna za elegantno i dugotrajno manipuliranje konfliktima su tradicionalistički orijentirana društva utemeljena na kolektivističkoj matrici življenja.

“Surovost, holizam i ratnička društva idu zajedno: surovost je moguća kao društveno dominantan habitus samo tamo gdje vlada supremacija ratničkih vrijednosti, neosporno pravo sile i pobjednika, preziranje smrti, junaštvo i izdržljivost, odsustvo saosjećanja prema neprijatelju...”⁵

Međutim, u “uljuđenim”, dakle, civiliziranim društvima, nasilje i konflikt ustupaju mjesto samokontroli kulturne smirenosti, uglađenosti pojedinca i dostojanstvenoj pacifikaciji ponašanja kao sastavnog dijela procesa civiliziranja moderne demokratske države koja napušta principe holistički sveobavezujuće običajnosti. Moderna država nosilac je “nove društvene logike, novog značenja međuljudskih odnosa” u okviru kojih je, na dugu stazu, sve uočljiviji trend “opadanja privatnog nasilja”, a sve prisutniji fenomen zakonsko-pravnog načina rješavanja konflikta i nesporazuma.

Individualizacija i autonomizacija modernog pojedinca koji ide za svojim ličnim svrhama, sve više ga oslobađa tereta obavezujuće tradicije i kolektivističkih refleksa što vodi civiliziranju zajedničkog javnog prostora i pacifikaciji kompletne društvene scene. Sve veća *privatizacija života* (“povlačenje u privatnu sferu”), izdiže pojedinca iznad inercije tradicionalnih stega i on kao fundamentalni zakon priznaje još samo svoj *opstanak*, svoj *interes* i svoj *mir*. I što je najvažnije: generalizacijom tog stava, pojedinac *isto pravo* priznaje i drugim ljudima iz svog užeg i šireg okruženja. Tako beskonfliktnost življenja u sferi privatnog zabrana, postaje *ideal građanskog* (su) *života* i najvažniji praktični domet kulture civiliziranja. U biti to je izravna reakcija na holistički kodeks konflikta i sile, običajno prakticiranih u ime “zaštite” kolektivističke narcisoidnosti koja, ethosom primitivističke časti i osvete, kontinuirano podgrijava logiku nasilja i osvetoljubive surovosti.

5 Ž. Lipovecki, cit. dj. str. 164

Civilno društvo i kultura antimilitarizma

Surovost je istorijski postav neodvojiv od društvenih značenja koja izdižu rat u suverenu delatnost: varvarska surovost, kći Polemosa, emfatičko znamenje veličine osvajačkog ratničkog poretka, krvavi instrument negovog identiteta, krajnje sredstvo ujedinjenja u ploti holističke i militarističke logike.

G. Lipovetsky

Ako pojam “društvo” (lat. *societas*, njem. *Gesellschaft*), značenjski situiramo u najširi socijalno-politički kontekst, onda se ono rudimentarno dā misliti kao “oblik povezanosti među ljudima”. Izvorno-semantički (*socius*, lat. drug), društvo označava populacijsku cjelinu unutar okvira državne teritorije koja na fonu međusobne dobrovoljnosti i prijateljstva (“*drugarstva*”), radi na ostvarenju zajedničkih interesa i ciljeva svih građana. U tom smislu “povijesno specifičan oblik organizacije ljudskog djelovanja koji se označava kao *građansko/civilno društvo*, suprotstavljen je političkoj zajednici” – državi.

Država, za razliku od principa *dobrovoljnog udruživanja* građana u najrazličitije organizacione forme civilnog društva, predstavlja pragmatiski *princip sile* uspostavljen radi garantiranja opće sigurnosti svih članova jedne zajednice. Ukratko: “*država predstavlja strukture upravljanja, a civilno društvo stvara vrijednosti i normativni okvir upravljanja*” (R. Tandon). Naravno, postepenom totalizacijom preuzetih prava u ime upravljanja i realiziranja sigurnosti svojih podanika, država, nerijetko, u većoj ili manjoj mjeri, poseže za njihovom slobodom. Međutim, niti ima “*slobode bez čovjeka, niti ljudskosti bez slobode*” (G. Petrović). I tu nastaju istinski problemi na relaciji Pojedinaac – Država

Kao biće potreba, čovjek, pored ostalih, ima i potrebu za slobodom. Sloboda je ljudska kategorija. Ljudski život, ma koliko “kao život” bio zaštićen, bez slobode nije istinski ljudski življen. Kao puki podanik države čovjek još nije čovjek u punom smislu te riječi. Zato on, radi reduciranja njenih prekomjernih kompetencija, u okvirima same države kao aktualne političke zajednice, traži pravo i iznalazi najrazličitije forme dobrovoljnog, prijateljskog udruživanja. Shodno tome, tek njenim prevođenjem iz *apstraktno-deklarativne* forme garantirane sigurnosti u *konkretnu formu* samoodređenja subjekta oslobođenog vanjskih, idejno-političkih determinacija, čovjek istinski radi na širenju prostora svoje slobode.

U tom smislu građani se udružuju u mnoštvo *nevladinih organizacija* (NVO) tj. specifičnih profesionalnih ili amaterskih “asocijacija”, “zajednica”, “grupa”, “organizacija” i “udruženja” različitih nivoa i oblasti kao što su: kultura, umjetnost, nauka, sport, zdravstvo, sindikat, ekologija, zemljoradnja... Na djelu je “*sudjelovanje u proizvodnji slobode...djelovanje kojim se sloboda oslobađa*” (G. Petrović). Na tragu *općeg građanskog interesa* (zaštite građanskih prava i sloboda), akteri civilnog društva

kroz svoje mnogobrojne organizacione forme i udruženja, slijede zov i potrebu zaštite svojih *pojedinačnih interesa* i ciljeva.

Međutim, društvo kao konglomerat sukobljenih interesa nosi u sebi i sasvim realan rizik ustoličenja “principa jačeg”. Tj. u darwinovski kompetitivnoj situaciji, protekcionizam moćnih nerijetko dovodi slabije na rub životne egzistencije, s jedne, i na ivicu ljudskog dostojanstva, s druge strane. Jedini oblik samozaštite od devijacija i proizvoljnosti vlasti, građani mogu da nađu u asocijacijama civilnog društva kao izvorne garancije pluraliteta njihovih potreba i interesa.

Tek *civilno društvo*, kao mreža gusto isprepletenih interesa i potreba građana, ispostavlja sebe kao istinski *pluralno društvo*. Filozofija interesnog pluralizma legitimira se tako kao osnova konstitucije modernih građanskih društava. Još je *Tokvil* (A. de Tocqueville, 1805.–1859.), u slobodi udruživanja i najšireg organiziranja prepoznao temeljni element ljudske slobode i čovjeka kao društvenog bića. *Tokvil* slobodu čovjeka vidi u njegovom pravu na široko profiliranu ekspanziju najrazličitijih socijalnih institucija. Ili, govoreći jezikom njegovog vremena: korporacija, klasa, općinskih uprava, srezova, crkava, jer samo one garantiraju čovjekov slobodni razvoj. Ustajući u odbranu tog pluralnog prava *Tokvil* polemizira s onim tezama racionalizma XVIII stoljeća, koe, “zahtijevajući jednakost, zakonodavnu jednolikost i društvenu ravnopravnost”, negiraju “pojedinačnu moralnu ličnost” čovjeka.⁶ Modernijom leksikom govoreći, te “asocijacije su način komuniciranja i zadovoljavanja raznovrsnih i sve bogatijih ljudskih potreba”. Jer, moderna država je ne samo *zajednica građana*, nego i *zajednica zajednicā*. Između pojedinca i države instaliraju se različite organizacije civilnog društva kao različiti oblici i stupnjevi uzajamnog posredovanja na putu ka slobodi.

*Ta je interesna i politička razvedenost temeljna odrednica suvremenih pluralističkih društava i političkih poredaka. Stoga je danas teško zamisliva demokracija koja ne bi bila pluralistička (“demokracija grupa”). Samo mnoštvo relativno autonomnih grupa i organizacija može ublažiti postojeću hijerarhiju i dominaciju.*⁷

U tom smislu civilnom društvu na raspolaganju stoje “mehanizmi kritiziranja, ispitivanja, debate i odbijanja politika, programa, pristupa i odluka države, njenih agencija, agenata i službenika” (R. Tandon). Samoinicijativnost i sloboda široko disperziranog udruživanja građana civilnog društva, predstavljaju temelj moderne demokracije, tj. “*bitni sadržaj svakog demokratskog poretka*”.

Istovremeno, to je ne samo sredstvo demokratizacije društvenih odnosa, nego i, individualno gledano, način “*socijalizacije ljudske ličnosti, izgrađivanje njezine*

⁶ Cf. xxx: *Filozofija*; izd. Interpres, Beograd, 1973.

⁷ xxx: *ABCeda demokracije*, Sarajevo, 1994. str. 107.

samoodgovornosti, solidarnosti i uzajamnosti”.⁸ I, konačno, kroz brojne oblike samoinicijativnog asociiranja građana, civilno društvo se humanizira i razvija kao *civilizirano društvo*, tj. kao društvena forma sve dalja od primitivizma i surovosti militarističke logike totaliziranja društva koja se (u svrhu militarističke-bespogovorne odanosti i poslušnosti vladajućim elitama), oficijelno odvija pod krinkom tobožnjeg patriotiziranja građana.

Tako prikrivenoj ili otvorenoj militarizaciji društva može da se odupre samo civilizirano civilno društvo. Tek civiliziranjem društvenog poretka, sila kao sila gubi svoju privlačnu moć i društvenu vrijednost. Demilitarizacija i humanizacija običaja i ponašanja ima za cilj da oslobodi pojedinca od načela koja vode hegemoniji totalne vlasti i nastojanju da se društvo stavi pod kontrolu nezajažljive države. Svoju spasonosnu civiliziranost civilno društvo sve više projektuje na socijalno-psihološku ravan simpatije i saosjećajnosti za druge i sa drugima:

“Ne mari što su u pitanju stranci ili neprijatelji, uobrazilja smjesta postavlja čovjeka na njihovo mjesto. Ona upliće nešto lično u njegovo sažaljenje te i on pati dok muče tijelo bližnjeg” (Tokvil)

Na taj način pomalja se jedan humani, *antimilitaristički* model poimanja društvenih odnosa. Tradicionalna sila i strah ne prihvataju se više kao legitiman socijalno-strukturni obrazac oblikovanja svakodnevnice i međuljudskih odnosa. Istina, *militaristička logika* kao implicitno-politički instrumentarij nekadašnjeg reguliranja društvenih relacija i dalje ostaje na sceni, ali se pod pritiskom civilno-građanskog samorganiziranja zajednice rasplinjuje na krajnju društvenu periferiju, figurirajući još samo kao čisti *vojni potencijal* zadužen za čuvanje državnih granica i opće sigurnosti građana.

Antimilitarizam podrazumijeva upravo to: reduciranje vojske na vojni način djelovanja i bivanja, suprotstavljajući se tako tendenciji *militarizacije* društva u smislu njegove organizacije na “vojničkom idealu reda” i poretka kao sve češćom značajkom moderne države koja, pod izlikom očuvanja unutarnje koherencije, neosjetno, ali sigurno, klizi u totalitarizam. Pod modernom militarizacijom valja razumjeti ideologizirani “niz običaja, interesa, prestiža, postupaka i ideja koje ... nadilaze stvarne vojne potrebe” društva.

Ustvari, *militarizam* je nešto više i gore od otvorenog obožavanja ratova i agresije, jer izlazeći izvan čisto vojnih kompetencija i logike počinje da se artikulira kao “sistem mišljenja i vrednovanja” sklon da se l’art pour l’art-istički izdigne iznad društva, “unoseći vojni mentalitet i način djelovanja i odlučivanja” u sferu ljudske svakodnevnice. Ambicija svakog militarizma je da se na sveukupnom životnom prostoru jedne društvene zajednice osovi kao posljednji i svevažeci kriterij suđenja i vrednovanja. Otuda prepoznatljivo militaristički odium prema civilnim aspektima

⁸ Ibid. str. 108

politike kao što su: parlamentarizam, stranački i civilni pluralizam, slobodna trgovina, razvijena diplomacija, itd.itd.

Militaristički monocentrizam ne podnosi civilno-građansku disperziju pluralističkih asocijacija i udruženja koja, bježeći ispod teškog šinjela rigidne i jednobojne militarističke svijesti, svoj životni interes traže na najširem planu kulturno-vrijednosnog šarenila društva. Stoga, brojni teoretičari *ključni kriterij* civilnog društva prepoznaju u *pluralizmu vrijednosti* koje svoj oslonac nalaze u “kooperaciji, dijalogu, toleranciji” i uzajamnom poštovanju grupa i pojedinaca, neovisno od njihove vjerske, nacionalne, konfesionalne ili rasne pripadnosti i ideološko-političke opredijeljenosti. Na tlu tako razvijenog civilneta i najšire vrijednosne disperzije, mogući su zasadi kulture antimilitarizma kao istinski plodne osnove humanizacije i pacifikacije ukupnih društvenih odnosa.

Pacifizam i kultura mira

Svjetski mir ostvariće se jednog dana ne zato što će ljudi postati bolji (u to se ne smijemo uzdati), već zato što će ih jedan novi red stvari, nova nauka i nove ekonomske potrebe prisiliti da žive u miru.

A. France

Pacifizam (lat. *pacificare*, smiriti, ublažiti), kao kulturno-politički i etički svjetski pokret javlja se u Evropi krajem XVIII i početkom XIX stoljeća i predstavlja idejni odgovor na povijesno-krvava iskustva ideologiziranog i zavađenog svijeta. Osnovni cilj pacifizma je da se rat, nasilje i druga brutalna sredstva odbace kao metod rješavanja međunarodnih i ljudskih sporova općenito. Međutim, radi boljeg razumijevanja praktične strane ideje pacifizma, neophodna je jedna terminološka distinkcija: riječ *pacifist* (skovana 1901.), služi tome da označi sve one “koji se suprotstavljaju ratu i rade na tome da stvore i održe mir između nacija”.

Istovremeno, u Anglo-američkoj verziji pojam *pacifist* ima danas znatno uže značenje i odnosi se samo na “one čije suprotstavljanje ratu ima oblik odbijanja ličnog učešća u ratu ili davanja podrške ratu”. Takve osobe se, kaže *Ostergard*,⁹ protive se svakom vidu *otvorenog nasilja* nad ljudima, ali ne nužno i protiv *latentnog nasilja*, koje se obično označava kao «sila», koju, npr. koristi policija. Ukratko, “*pacifisti*” su – generalni “antimilitaristi”, dok pojam šireg značenja: *pacifist* (mn. *pacifisti*), neki autori poput *Ostergarda* koriste samo za označavanje onih koji su u ime «čuvanja mira» spremni podržati i upotrebu vojne sile.

⁹ J. Ostergard, “*Resisting the Nation State, the Pacifist and Anarchist Traditions*”, in: “The Nation State”, 1981. u izdanju britanskog “Peace Pledge Union”-a. Cit. prema: http://www.tao.ca/~kontrapunkt/2002/maj_2002/28maj_prigovor_istorija_pacifizma.html

Izraz “*pacifizam*” ovdje koristimo u smislu gornje distinkcije, tj. pacifistički stroge antimilitarističke orijentacije njegovih aktera i zagovornika. U tom smislu pacifizam kao životni stav i mirovni pokret, podrazumijeva istrajno i plansko njegovanje osjećaja “prijemčivosti za tuđu nesreću” ili bol bilo koje vrste, koju čovjek može da nanese drugom čovjeku.

Ta pacifistička *pedagogija saosjećajnosti* najširi izraz svog prakticiranja nalazi upravo u udrugama civilnog društva. U udrugama i asocijacijama nevladinih organizacija (NVO) koje svoju programsku platformu nalaze u promicanju *tolerancije, mira, uzajamnog poštovanja, uvažavanja i uzajamnog pacificiranja*. Naravno, fenomen pacifizma mnogo je stariji od samog termina kojim ga danas označavamo i njegovu genezu povijesno možemo pratiti sve do VI st. p.n.e.¹⁰ Ali, ovdje ostajemo kod termina «*pacifizam*» u smislu *unutarnje pacifikacije* moderne društvene zajednice.

U mnoštvu nijansiranih odredbi pacifikacije koje nudi stručna literatura, čine se najuvjerljivijim one koje proces pacifikacije i civiliziranja ponašanja vežu za fenomen “društvene atomizacije” i uz njoj prateću pojavu “novih vrijednosti”. To znači da surovost i nasilje postaju neprihvatljivi “znaci divljaštva” onog trenutka kad “*kult privatnog života zamijeni holističke propise i kad pojedinac okrenut sebi postaje sve ravnodušniji prema sudovima drugih*” (Ž. Lipovecki).

Na tragu ove teze, tradicionalni holistički mentalitet je faktor koji sprečava intersubjektivnu identifikaciju na ljudskoj osnovi i ona izostaje sve dotle dok se međuljudski odnos (a to je bitno za razumijevanje aktualnih balkanskih relacija), “ne oslobodi kolektivnih predstava” i presije podrazumijevane obaveze spram naciona, konfesije i logike *etnopatriae* kao jedino moguće patriae. Tek kad se oslobodi kolektivističke inercije, kad počne da “gleda svoja posla”, da se okreće sebi, i u brizi za sebe, pojedinac, tek tada, logikom *empatičke identifikacije*, postaje prijemčiv za Drugog i njegove životne nevolje. *Empatičko uživanje* (njem. *empfindung*), u životnu poziciju i osjećanja *drugog* (“biti drugi”, to je suštinski atribut empatije, G. Allport), za razliku od *simpatije* koja saosjećajnost rezervira samo za bliske osobe (porodica, prijatelji), predstavlja realnu psihološku osnovu za širu pacifikaciju društva.

¹⁰ Kao političko-etički ideal života u zajednici pacifizam svoje, koliko je poznato, najstarije praktične korijene vuče još iz stare Kine gdje *Hiang Sui* (oko 535. god. p.n.e.), zagovara osnivanje *Lige za mir*. Antika poznaje koaliranje slabijih općina u svrhu zaštite od jačih napadača; zatim slijedi “ideja općeg mira u helenizmu”; ideja feudalnog izmirenja među zemljama (*Landfriede*) i gradovima (*Burgfriede*). Svojim *De iure belli ac pacis*, 1625, H. Grotius poziva na dokrajčenje svih ratova. W. Penn se zalaže za uspostavu miroljubivih arbitražnih sudova; Kant u *Zum ewigen Frieden* raspravlja o prestanku ratova; *Briand-Kellogov pakt* odnosi se na stavljanje rata “van zakona”, itd. Moderna vremena borbu za globalni mir vode kroz osnivanje međunarodnih mirovnih organizacija kao što su: *Društvo (liga) naroda* (Versaj, 1919.), *Organizacija ujedinjenih nacija* (1945.), sve sa idejom da se očuva svjetski mir; tu su i mirovne ideje *aktivne koegzistencije, miroljubive koegzistencije, ideje nesvrstavanja*, itd. itd. da bi se šezdesetih godina XX st. razvio čitav znanstveni pokret istraživanja mira iz koga niče *International Peace Research Association (IPRA) = Međunarodno udruženje za istraživanje mira* (1964.), a dvije godine poslije, osniva se *Stockholmski međunarodni institut za istraživanje mira (SPIRI)*, najuglednija institucija te vrste u svijetu.

Dakle, civiliziranje i pacifikacija ponašanja prate trend personalizacije i hedonizacije modernog građanskog društva. Uprkos brojnih manjkavosti koje joj se mogu pripisati, upravo *potrošačka psihologija* potiskuje nasilje i, usvajanjem jednog *cool stila* ponašanja vodi pacifikaciji ukupnog društva. Komparativnom analizom i sintezom pokazatelja niza znanstvenih istraživanja, francuski filozof Ž. Lipovecki dolazi do zaključka da “*stimulisanjem potrošnje i opštenja, sakralizacijom tela, ravnoteže i zdravlja, kidanjem kulta junaka, dekupabiliziranjem straha, ukratko, uvođenjem novog stila života, novih vrednosti, dolaskom individualizacije, sužavanjem javnog života*”¹¹

tj. logikom opće personalizacije, postizemo onaj stupanj pacifikacije koji formalno vaspitanje i drugi oblici odgoja nisu uspjeli da postignu. Kultura individualizacije i personalizacije života neosjetno ukidaju norme tradicionalne “muževne socijalizacije” odgovorne za visok stupanj društvenog nasilja i surovosti.

Istom logikom rukovodi se teza J. Galtunga, za koga strukturno nasilje opredmećeno u društvenim institucijama (uloge, običaji, navike...), koje ga sprečavaju da se autonomno ispolji (*personalizira*, Lipovtsky), nerijetko biva zamijenjeno *neposrednim nasiljem* prema ljudima i njihovim dobrima.¹² Depersonaliziran i ponižen tim nasiljem (ili objektivno prisutnom mogućnošću njegove primjene u holističkom društvu), frustrirani pojedinac svoje bolno nezadovoljstvo kompenzira osobnim nasiljem nad pripadnicima drugih društvenih skupina (nacionalnih, konfesionalnih). Ostajući potpuno slijepi za uzajamnu istovetnost zajednički porazne životne pozicije; pritiskani inercijom aktualne etno-holističke matrice i, uz to, dodatno frustrirani lošom ekonomskom situacijom (nezaposlenost, slaba kupovna moć...itd.), ljudi počinju da se uzajamno maltretiraju. U bosanskohercegovačkoj postratnoj stvarnosti, brojni povratnici u svoje spaljene i razrušene domove, odmah po povratku bivaju fizički napadani upravo od drugih raseljenih lica, tj. od sebi jednako poniženih *primjerka* s druge (nacionalne) strane. Namjenski izabran, izraz “*primjerak*”, odslikava činjenicu etno-kolektivistički provedene depersonalizacije Drugog, gdje ljudi više nisu ljudi, persone, ličnosti, nego samo još obezličeni primjerci etnonacionalne vrste. Budući da etnije nisu u međusobno dobrim odnosima, to i svaki pojedinac s druge strane, kao pripadnik (*primjerak*) “neprijateljske” vrste, zaslužuje samo kaznu u vidu odmazde ili fizički nasilne akcije na njega, njegovu porodicu, kuću, imanje... Tako nedužni maltretiraju uzajamno jedni druge. Krug bezizlaza se zatvara i teže.

Dakle, kad holističko potisne individualno (personalno), kad se zovom kolektivističkog sve može pravdati i opravdati, kad je u ime naciona sve dozvoljeno, tj. “kad više ne postoji nijedan moralni kodeks koji se može prekršiti, ostaje hitanje naprijed, idenje do kraja (...) u hiperrealizam nasilja”. Tada, na mjesto potisnute, kritički osviještene individue, dolazi *etnoprimerak* sa svojim radikalnim nazorima i turbulentnom

¹¹ Ž. Lipovecki, cit. dj. str. 172. i dalje.

¹² J. Galtung: *Violence, Peace, and Peace Research*, in: *Journal of Peace Research*, 1969. str. 168. cit. prema: V. Dimitrijević: *Strahovlada*, Beograd, 1985.

potrebom emocionalnog pražnjenja kroz akcije nasilnog poricanja Drugog. Dakle, nema pacifikacije društva bez istrajnog njegovanja zdrave filozofije individualizma i kulture personalizacije javnog prostora.

Jer, *“pojedinci se ne pacifikuju iz etike već iz individualističke hiperobuzetosti sobom: u društvima koja podstiču ličnu dobrobit i samoostvarenje, pojedinci, očigledno, više žele da pronađu sebe, da osluškuju svoje potrebe, da ‘daju sebi oduška’ na putovanjima, u muzici, sportu, spektaklima nego da se fizički sučeljavaju”*.¹³

Oni koji su za sve to već socijalno-statusno prikraćeni, svoje frustracije kompenziraju agresivnim nasrtanjem na nedužne, samo zato što su druge vjere, nacije ili konfesije. Činjenica da će zbog maltretiranja Drugih proći ne samo nekažnjeno, nego da će otvorenim izrazima blagonaklonosti “svojih” čak biti i jasno podržani, ove jadnike samo još dodatno ohrabruje u njihovoj iracionalnoj nasilnosti.

Borba protiv etničkih predrasuda i ksenofobija

Kad slušate kako etno-naiconalista vatreno brani svoje poglede i vjerovanja, i pri tome, dakako, žestoko pretjeruje u svakom pogledu, bilo da veliča svoje ili srozava one druge, jedno od mnogih pitanja koja se rađaju u vama glasi. zašto on tako govori; da li to čini iz ličnih pobuda, zato što mu njegova ličnost diktira da tako govori, i u skladu s tim se i ponaša, ili etnonacionalističke stavove izražava pod pritiskom određenih spoljašnjih okolnosti?

D. Kecmanović

Nekoliko stranica dalje, u istoj studiji,¹⁴ bh akademik *Dušan Kecmanović* nudi i sljedeći odgovor na vlastito pitanje:

*Pored odgovarajućih spoljašnjih okolnosti, posebne lične sklonosti pojedinaca ka etnonacionalizmu sličnom ponašajnom obrascu, i grupnog mentaliteta koji nije stran nijednom čovjeku, pečat etnonacionalizmu daju i, ... specifični mitovi, kolektivna sjećanja, sistemi vrijednosti i tradicija.*¹⁵

Dakle, u prirodi je svake etničke predrasude da “veliča svoje” ili “srozava one druge”, tj. da istovremeno čini i jedno i drugo. Pri tome se kazivač, umjesto na argumente i razum, poziva na mitologiju, tradiciju ili neki drugi apriorni obrazac (pr)ocjene drugog. I sve to ne bi bilo sporno ukoliko bi ne izlazeći na ravan praktičnih životnih odnosa osta(ja)lo u sferi verbalnih razmjena. Međutim, krvava povijest čovječanstva svoj krvavi neljudski

¹³ Ž. Lipovecki, cit.dj. str.173.

¹⁴ D. Kecmanović: *Etnička vremena*, Beograd, 2001. str. 62-65.

¹⁵ Ibid.

trag vuče upravo iz rasnih, etničkih, konfesionalnih i drugih predrasuda, koje su redovna inventurna stavka svih ljudskih zajednica od predpotopa do danas.

Šta je osnova javljanja etničkih predrasuda?

Socijalna psihologija tu osnovu svodi na nekoliko najčešćih momenata, kao što su: a) *vezanost za grupu*; b) *neopravdana sklonost generalizacijama*; c) *agresivnost kao prirodna reakcija na frustraciju* (N. Rot, 1973.). Otuda kao prepoznatljiviji specifikum svih društvenih predrasuda činjenica da ljudi skloni predrasadama, samo na osnovu negativnog stava koji imaju prema nekoj grupaciji u cjelini, redovno ispoljavaju identičan stav i prema svim pojedinačnim pripadnicima te grupe, bez obzira na potpunu bezrazložnost takvog držanja. Stoga će *Lafarg* (La Fargue), predrasudu definirati kao: “*loše mišljenje o drugima bez dovoljnog opravdanja*”, dok *Gordon Olport* (G. W. Allport), poznati američki psiholog predrasudu interpretira kao “*odbojni ili neprijateljski stav prema nekoj osobi samo zato što ona pripada nekoj grupi, i zbog toga što se predpostavlja da i ona ima negativne kvalitete koji se toj grupi pripisuju*”.¹⁶

Kao što se da vidjeti, i *Lafargova* i *Olportova* odredba prepoznaju u predrasudi fenomen “*pretjerane kategorizacije*” (*overcategorization*), koja nema nikakvog iskustvenog ili životnog opravdanja. Uprkos tome, ova nelogičnost sposobna je da pokrene lavinu onoga što smo iskusili 1992.-1995., kada su ljudi, pod presijom massmedijske propagande, i uprkos vlastitom iskustvu (prijateljstva i doborosusjedstva), i protivno svakoj rasudnoj moći (otuda: *pred-rasuda*), na svoje dojučerašnje susjede i prijatelje, bukvalno preko noći, počeli da gledaju kao na najgore neprijatelje.

Druga poteškoća sastoji se u tome što predrasude “*nisu reverzibilne*” (brzo nastaju, a teško se gase), tj. neosjetljive su na sva iskustva i kontraargumente koji pokazuju njihovu stvarnu neopravdanost i racionalnu neutemeljenost. Povijesno-praktični problem s etničkim predrasadama je u tome što najlakše dolaze do izražaja u *ideologiji* ili sistemu negativnih vrijednosti koji nauka naziva *nacionalizmom* ili, tačnije, “*etnocentričkim i šovinističkim nacionalizmom*” (N. Rot).

Sastavni dio predrasuda vezanih za nacionalističku ideologiju jeste najgrublje nepoštovanje ljudskog dostojanstva pripadnika drugih nacija. To nepoštovanje, na skali praktičnog neprijateljstva, očituje se kao čitav niz necivilizacijskih i neciviliziranih planskih aktivnosti, poput: otpuštanja s posla i otimanja imovine; silovanja, proganjanja i protjerivanja (tzv. “*etničko čišćenje*”), te masovnog fizičkog uništavanja neke grupe sve do njenog konačnog istrebljenja (*genocid*).

Sve to, odvija se kao praktični učinak “*nacionalističkog sindroma*” koji, politički podstaknut i massmedijski marketiran, poprma etapnu strukturu *paranoidnog ciklusa*: a) *ideje inferiornosti*; b) *ideje grandomanije*; c) *ideje proganjanja*; i d) *ideje agresije*.

¹⁶ Cf. R. Supek, *Društvene predrasude*, Beograd, 1973. str. 74

Ideološki vješto vođen, pokrenuti ciklus logički skončava u fenomenu “nacionalne samoodbrane” organizirane na principu: “napad je najbolja odbrana”. U prevodu na praktični jezik date etnije to znači sljedeće: ako smo mi, kao najbolji, najbrojniji, najpametniji (*grandomanija*) ugroženi (*inferiornost*), i povijesno proganjani (*ugroženost*), od njih – koji su manje vrijedni i nikakvi – krajnje je vrijeme (“*povijesna šansa*”), da se branimo i odbranimo. Pri tom naša “odbrana” opravdava sva sredstva: jer “*ako ne uništimo mi njih, uništiće oni nas*”. Tako se ideja genocida pokazuje kao završna etapa kolektivno paranoidnog ciklusa. Dakle u pitanju je jedna čista “*paranoia nationalistica*”.¹⁷

Radi lakše borbe protiv predrasuda, neophodno je poznavati strukturni moment konkretne društvene predrasude. Kao stečene i trajne dispozicije predrasude imaju svoju *kognitivnu, emotivnu i konativnu* komponentu koje u strukturnom sklopu svakog pojedinačnog slučaja mogu biti različitog djelatnog intenziteta. U tom smislu valja razlikovati: ekstremnost, složenost, usklađenost, dosljednost i snagu predrasude. Naročito je bitno razlikovati intenzitet emotivne i konativne (voljne) komponente, koje predrasudi daju prepoznatljivu tvrdoću i otpornost. Upravo s obzirom na žilavost i otpornost u borbi protiv njih, socijalni psiholozi razlikuju tri vrste predrasuda:

- a) predrasude kao izraz konformizma pojedinca
- b) predrasude kao izraz mitologije i tradicionalizma
- c) predrasude kao izraz personalnog sklopa individue.

Ako je predrasuda izraz *konformističkog držanja* individue u okviru koga pojedinac jednostavno oponaša pogrešna shvatanja i vrijednosti sredine u kojoj živi i radi, onda ona ne mora biti izrazita i emotivno jaka. Takva osoba ne pokazuje mržnju prema predrasudom diskriminiranoj društvenoj grupi, niti je spremna na aktivno neprijateljstvo protiv nje. Ta vrsta predrasuda najlakše se suzbija i borba protiv njih (zakonom ili racionalnim argumentima), može biti vrlo uspješna.

Ali, ako je držanje i ponašanje individue impregnirano mitološki, *tradicionalnim načinom života* i shvatanja, to je znak da su arhaiski stereotipi prodrli u dublje strukture ličnosti. Protiv takvih se predrasuda vrlo teško boriti jer se predrasudni sistem vrijednosti (s kojim se živi od malih nogu), nosiocu predrasude čini potpuno samorazumljivim i opravdanim.

Međutim, najteža i najbezizglednija borba je protiv onih predrasuda koje ne dolaze spolja (iz porodičnog ili šireg socijalnog okruženja), nego, svoj korijen imaju u “*ličnim osobinama pojedinaca, u njihovoj ličnoj nesigurnosti i nagomilanoj agresivnosti*”. Kao nesvjesni način “ublažavanja ličnih teškoća”, tj. kao način kompenziranja lične inferiornosti i neugodne anksioznosti ksenofobične individue, ove predrasude su neodvojivi dio najdublje strukture njene ličnosti i ne daju se tako jednostavno

¹⁷ Cf. M. Zvonarević, *Socijalna psihologija*, Zagreb, 1978. str. 603-625

(zakonom ili racionalnim argumentima), iščupati. Jer, ksenofob se, u svojoj neurotskoj autarkičnosti, plaši kako Svijeta, tako i pripadnika drugih skupina videći u njima samo neprijatelje i zavjerenike koji mu “rade o glavi”.

Ksenofobija (grč. *xénos* – stranac, tuđinac; *fobija* – strah), je užasan iracionalni strah od “stranaca” praćen odbojnošću prema svemu što je tuđe u kulturnom, vjerskom, konfesionalnom, nacionalnom i običajnom smislu. Kao kolektivni fenomen ksenofobija vodi “*zatvaranju jedne socijalne zajednice ili čitavog društva kako bi se sačuvala samosvojnost i kako bi se sprečio poguban strani uticaj. Ona se ‘hrani’ etničkim i verskim predrasudama, rasizmom, nacionalizmom i šovinizmom*”.¹⁸

Za nastanak i širenje društvenih predrasuda “najzaslužnije” su dvije grupe faktora:

- a) *društveno-ekonomski i kulturni činioci*
- b) *personalni (psihološki) faktori*

Stoga su predrasude, kao negativno determinirajući konstituens ljudskog svijeta, predmet stalnog interesovanja stručnjaka različitih znanstvenih profila, kao što su: historičari, kulturolozi, antropolozi, sociolozi, pedagozi, filozofi, socijalni psiholozi itd. Na toj osnovi *Olport* razlikuje šest grupa teorija o društvenim predrasudama: *teorije opravdane reputacije; fenomenološke teorije predrasuda; psihodinamičke teorije; situacione teorije; kulturološke teorije; i društveno-istorijske teorije predrasuda.*

Kao krupan, složen i važan društveni fenomen (naročito u etnički složenim zemljama kakva je bila ex-Yugoslavija), pogodan za izazivanje sporova i sukoba širih razmjera, predrasude zahtijevaju stalno proučavanje i traženje načina efikasne borbe za njihovo suzbijanje. Nijedan od poznatih načina nije uvijek i svugdje dovoljno efikasan, pa je potrebno djelovati široko, kombinirano i kompleksno, uvažavajući društvene, ekonomske, kulturne i psiho-socijalne faktore njihovog javljanja.

Jedan od načina te borbe je borba u okviru zakonske legislative: *donošenje zakonskih propisa* koji zabranjuju javno ispoljavanje ponašanja zasnovanog na predrasudama. Međutim, smatra se da borba protiv predrasuda *jurističkim sredstvima* (zakonima), pored promjene spoljnjih odnosa (ponašanje), utiče i na mijenjanje stavova, tj. pozitivno utiče na mekše predrasude, one koje nisu izraz personalne strukture individue, nego su, logikom manjeg otpora, nastale kao refleks konformističkog držanja pojedinca prema običajnoj praksi sredine u kojoj živi i radi.

Drugi način borbe protiv predrasuda, polazi od uvjerenja da je adekvatno *informiranje* u svrhu razumijevanja njihove neopravdanosti, jedno od korisnih, iako ne i najefikasnijih sredstava. Naime, u psihologiji predrasude stoji to da je vrlo otporna na argumente i informacije i da, medijske informacije namijenjene destruiranju predrasuda, više prati ugrožena grupacija (jer ima praktično-životnog interesa za to), nego tlačiteljska grupa.

¹⁸ Ž. Trebješanin, *Rečnik psihologije*, Beograd, 2000.

Međutim, iskustvo pokazuje da efikasnost borbe protiv predrasuda najviše zavisi od samog načina informiranja. Konkretno, *sistematsko informiranje* putem škole, raznih kurseva, okruglih stolova, seminara, tribina, javnih diskusija (sve u domenu *aktivnosti civilnog društva*), pokazuje se efikasnijim od massmedijskog informiranja.

Treći način djelovanja protiv predrasuda (i smatra se vrlo efikasnim), jeste *neposredni kontakt* involviranih strana: zajedničko stanovanje, zajednički rad, zajedničke škole, kasarne. Vrijednost neposrednog kontakta potvrđuju neki nalazi američkih vojnih istraživanja dobijeni na iskustvu “formiranja zajedničkih jedinica crnih i bijelih vojnika”. Na početku jedne takve akcije 65% američkih bijelih oficira i podoficira bili su apriori protiv formiranja zajedničkih jedinica. Međutim, neko vrijeme nakon što su jedinice ipak bile formirane, dolazi do ogromne promjene i, sada, 80% iz skupine anticrnački raspoloženih, izjavljuje da su Crnci «jednako dobri» vojnici kao i bijelci, a 16% njih, da su «gotovo» isto tako dobri.

Kao naročito efikasno sredstvo borbe protiv društvenih predrasuda, pokazuje se “sistematsko vaspitanje od strane osoba sa autoritetom, a prije svega roditelja”. Nalaz je potpuno u skladu s činjenicom da su najtvrdje one predrasude koje svoj korijen vuku iz dubljih struktura ličnosti pojedinca, struktura koje se, direktno, pa samim tim i presudno, formiraju pod roditeljskim uticajem. Predrasude nastale pukim konformiranjem sa vanjskom sredinom, nisu tako tvrde i daju se mijenjati. Prema tome, sa aspekta naše teme, sistematsko civiliziranje roditeljske populacije, i njihovo uključivanje u borbu protiv predrasuda (kroz razne asocijacije civilnog društva), mogao bi biti jedan od najboljih načina borbe za tolerantnije društvo i predrasudama manje opterećene društvene odnose.

Tome u prilog najbolje govore rezultati istraživanja (E.L. Horowitz - R.E. Horowitz, 1938.), provedenog na djeci u državi Tenesi (SAD), u vrijeme izrazite dominacije negativnih predrasuda prema crnačkoj populaciji. Nalazi govore da se crna i bijela djeca, sasvim sponatano i ne vodeći računa o boji kože, igraju zajedno sve dotle dok bijeli roditelji, svojoj djeci ne počnu da zabranjuju kontakt i igru s crnim drugovima.

I mnoga druga istraživanja potvrđuju da “predrasude kod dece idu uporedo sa predrasudama njihovih roditelja. Redovno, ona deca čiji roditelji nemaju predrasuda, takođe nemaju predrasuda”.¹⁹

Etnička nedjeljivost životnog prostora

Teritorijalni imperativ (je) glavni pokretač agresivnog ponašanja nacionalnih država.

Z. Brzezinski

¹⁹ N. Rot: *Osnovi socijalne psihologije /socijalizacija/,* Beograd, 1973. str. 368-369.

Sintagma “*životni prostor*” (njem. *lebensraum*), i logika lebensrauma početkom XX stoljeća, iz njemačke nauke o geopolitici prodiru u evropsku političku terminologiju. Radi se o primitivnom geopolitičkom shvatanju postojanja neraskidive veze države i tla. Još preciznije, o “*tretiranju tla kao izvora snage i odredbe države i politike*”. Projektirajući “regeneraciju njemačke države na osnovi geopolitike”, njemačka geopolitika, kao politika životnog prostora, postaje militaristička teorija nacizma uz pomoć koje Hitlerovi nacisti (1933. godine), osvajaju vlast, i time iz idejne izlaze na praktičnu ravan pokušaja uspostave njemačke nacionalne dominacije planetarnih razmjera. Proklamovana borba nacista za “*životni prostor*” poziva se pri tom na “*zakon jačeg*” i na etnostereotip navodne biološke i rasne superiornosti njemačkog nadčovjeka (*übermensch*).

Nažalost, i kraj XX stoljeća, na Balkanu će biti ispraćen krvavim obilježanjem iste geopolitičke matrice i ekspanzionističke politike koja, realizaciju hegemonističkih ciljeva balkanskog *übermenscha* (“nebeskog naroda”), vidi u nasilnom etniziranju prostora, tj. u nasilnom separiranju i krvavom monokromatiziranju povijesno karakterističnog nacionalnog šarenila Bosne i Hercegovine.

Ideologija veliko-etničkih matrica sa “anahronim reinterpetacijama prošlosti i dokazivanjima zakinuća u tek minulim vremenima”, (B. Kovačević), krenula je, pod krinkom ispravljanja avnojevske “nepravde”, u najkrvaviji scenarij nasilnog razdvajanja narodâ. Naravno, brutalnost upotrijebljenog instrumentarija, i ogromne ljudske žrtve (mrtvi, ranjeni, raseljeni), razorno devastiranje cjelokupne privrede, ogromna nezaposlenost, te krajnje mizerni formalni efekti (etno-nominacija silom otetih teritorija i naselja), bez finalizacije povijesno zacrtanog projekta (Velika Srbija), ilustracija su objektivnog poraza ideje “jedan narod, jedan vođa, jedna država”. U retrospektivi tog poraza, nasilno dijeljenje *zajedničkog* životnog prostora po etničkim šavovima, pokazuje sav besmisao političkog voluntarizma i avanturizma potpuno neprimjerenog duhu aktualnih evrointegracija kao dominantne političke filozofije našeg vremena.

Konačno, ogromne post-ratne migracije i sve češći odlazak ljudi sa vlastitih etno prostora ex-Yugoslavije, izazvani ekonomskom i životnom besperspektivnošću, uvjerljivo svjedoče o tome da je etnizacija prostora moguća samo na račun njegove istinske životnosti. Osim toga, masovna smrt kao nezaobilazni pratilac svake jednostrane etnizacije čini svaku etnopolitiku avanturistički tragičnom i krajnje besmislenom. “Slike nacije kao ‘naše zemlje’, kao etničkog prostora, koje nudi javni govor u bivšoj Povrcaniji, a posebno u Pasuljiji, pune su figura smrti”,²⁰ metaforički piše Ivan Čolović. Jer po logici te “pasuljijanske geopolitike”, praktičnoj etnizaciji životnog prostora prethodi apriori pogubna i smrtonosna ideja posebne vrste etničke reprodukcije “*koja se sastoji u oplodavanju rodne zemlje*”.

²⁰ I. Čolović, *Zemlja i mrtvi*, <http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/97/164>

O kakvom oplođavanju je riječ?

To je magijsko ili, tačnije, žrtveno oplođavanje putem krvi prolivene za etnički prostor, krvi kojom je 'svaka stopa naše zemlje natopljena'.²¹

Radikalizam ove krvave matrice vuče svoju pogibeljnu energiju iz idejno-političkog fantazma po kome samo “*zemlja oplođena krvlju predaka*” poprima funkciju “*etničke materice*”. Dakle, etnizacija životnog prostora nije moguća, niti je idejno legitimna, sve dok ne bude ovjerena krvlju žrtvovanih podanika. Jer, za životni prostor etnos se “vlasnički” uvjerljivo veže samo “*preko svojih mrtvih*”. Mrtvi su “*temelj neophodan za izgradnju etničke kuće*” (I. Čolović).

Da bi ohrabрили svoje borce, nastavlja Čolović, “pasuljijanski propagatori rata u Šljiviji pozajmili su od religije sliku uskrsnuća mrtvih i pretvorili je u propagandni slogan: “*nema uskrsnuća bez smrti*”.²² Time, na povijesnu scenu ovih prostora, stupa politički demodirana i civilizacijski diskreditirana germanska geopolitička matrica po kojoj, svoju vezanost za tlo životnog prostora etnos osigurava i opravdava samo njegovim krvavim natapanjem.

Naravno, po iracionalnoj logici geopolitičke blutaksiologije, krv Drugih, prolivena (samo) odbranom tog istog tla, nema istu vrijednost, i ne osigurava Drugima nikakva ljudska i životna prava na tom prostoru. S banalnim činom etnonominacije* i etnodivinizacije uzurpiranog životnog prostora, zorno svjedočimo neciviliziranom ozakonjenju gole sile koja se arogantno izdiže iznad života i čovjeka. Apsolutizam nasiljem ustoličene etnodominacije uspostavlja se kao pravo iznad svih drugih prava. Nacionalizam kao etnošovinizam, diže se na pijadestal vrhunске javne vrijednosti jedne politike. Tj. vlastiti šovinizam promovira se u ključni kriterij življenja, a termini: *demokratija, kultura, civilizacija, Mi, ...* poprimaju isključivo etnografski karakter i smisao.²³ Sve drugo izvan toga je – treće, i trećerazredno, te kao takvo biva grubo marginalizirano. Na idejnoj deponiji krvavo etniziranog prostora, kao et(n)ički otpad prostorno otjelovljenog etnoegoizma, našli su se, prije svih, *altruizam* i ljudska *solidarnost*, kao prepoznatljive insignije čojstva, zajedništva i socijalnog zdravlja zajednice. Naravno, društvo je baš kao i cijela planeta, jedna sociodinamična struktura. Civilizacije se u svom uzajamnom prostornom preplitanju nužno sudaraju i sukobljavaju.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Cf: Radoš Mladenović, *Jagnje božije i zvijer iz bezdana*, Serbian Unity Congress, <http://www.suc.org./culture/library/Zvijer/narod/narod1.html>

* U pitanju je pojava brojnih postratnih toponima s nacionalnim prefiksom širom BiH koji su najbolje svjedočili o suštini, karakteru i smislu rata '92.-'95. i teritorijalnim ambicijama njegovih ideoloških projekatanata. (Odlukom Ustavnog suda BiH, tako prefiksirani toponimi danas nisu više u zvaničnoj upotrebi).

Ali, da bi ljudski bio plodan, taj sukob (resp. susret) mora da prihvati nadležnost poštovanja čovjeka kao vrhovnog zakona, onako kako ga zagovara *Sent-Egziperi*:

Poštovanje čovjeka! Poštovanje čovjeka!... Tu je probni kamen!

Kad nacist poštuje isključivo onog koji mu je sličan, on poštuje jedino samog sebe. On odbija stvaralačke protivrječnosti, uništava svu nadu uzdizanja i, namjesto čovjeka, uspostavlja robota jednog mravinjaka.²⁴

Solidarnost i etika altruizma

Živjeti za druge nije samo zakon dužnosti, nego i zakon sreće.

A. Comte

Ako hoćete naći Boga, služite čovjeku.

S. Vivekananda

Solidarnost (lat. *solidaritas*), značenjski podrazumijeva “svijest o potrebi uzajamne odgovornosti” i međusobnoj brizi članova jedne društvene zajednice. Solidaran je onaj ko se, poštujući načelo uzajamne odgovornosti, ponaša po principu: *svi za jednog, jedan za sve*. Ta unutrašnja zbijenost redova, i međusobna okrenutost članova jednih drugima, preskribirana je već u korijenu riječi solidarnost: *solidus* = solidan= *čvrst, gust, zbijen, izdržljiv, postojan*, a takva je svaka ona zajednica koja se iznutra utemeljuje na načelu solidarnosti i uzajamne pomoći njenih članova.

Kao osnova kritike liberalnog svjetonazora koji preferira individualizam i bezrezervnu dobrobit pojedinca, solidarnost, kao širi etički i politički nazor, podrazumijeva međuljudske odnose zasnovane na principu uzajamne povezanosti i pomoći na putu ostvarenja zajedničkih životnih interesa. Doktrinarno, riječ je o tome da sloboda i privatno vlasništvo pojedinca moraju da se ograniče pozitivnim zakonskim odredbama zajednice. “Pojedinci koji uspiju u nekom poduhvatu postaju dužnici svih drugih članova zajednice koji su na određeni način doprinijeli tom uspjehu”. To je jedna od premisa filozofije *solidarizma* koja zagovara harmoničnu saradnju i “nekonfliktnost društvenih odnosa”.

Govoreći o solidarnosti kao tendenciji ka uzajamnoj pomoći, koju naziva solidarnošću, *Kropotkin* (A.P. Kropotkin 1842.-1921.), naglašava da to nije samo “ljubav za bližnjega”, nego znatno šire “neodređeno osjećanje” (*vague feeling*), koje nas tjera da “*videći i sasvim nepoznatog i premorenog nošenjem kante vode, preuzimamo ovu odnoseći je do*

²⁴ Antoine de Saint-Exupery, in: *Panorama savremenih ideja* (redakcija, Gaetan Pikon), Beograd, 1960. str. 572.

njegovog doma”.²⁵

Svaki govor o međuljudskoj solidarnosti ima na umu dispoziciju usklađenog djelovanja i uzajamne pomoći, i njihove povezanosti sa sviješću da se tako lakše izlazi na kraj sa životnim problemima i poteškoćama. Otuda je institucionaliziranje solidarnosti psihološki najlakše moguće provesti u okviru spontanih ili organiziranih formi djelovanja širokog spektra udruga i asocijacija građana unutar civilnog društva. Te svijesti i te uzajamnosti, nema bez altruizma kao nesebične spremnosti da se pomogne drugome (lat. *alter*, drugi), pa i “*po cenu lične štete i svesne žrtve, bez ikakve naknade ili spoljašnje nagrade*” (Ž. Trebješanin).

U tom pogledu, pojmovno značenjski opserviran, termin *altruizam* podrazumijeva nekoliko stvari: 1) psihičku dispoziciju da se žrtvujemo za dobro drugog; 2) konkretno ponašanje u korist drugog; 3) altruizam kao etički normativ (etička vrijednost), na čije ispunjenje sredina gleda sa blagonaklonošću i simpatijom.

Altruizam kao motiv prosocijalnog ponašanja, moderna psihologija dovodi u vezu sa nekim crtama ličnosti kao što su: interes za druge i njihovo blagostanje; empatija i saosjećanje prema drugima u nevolji; internaliziran sistem etičkih vrijednosti; i konačno, ono bez čega istinski altruizam nikako nije moguć: *visoko razvijena savjest i osjećaj odgovornosti*. I dok briga za vlastito dobro nije uvijek egoizam, staranje za tuđe dobro uglavnom se tumači altruistički. Posebno onda kad u situaciji konflikta dobara pojedinac, žrtvujući se, zanemaruje vlastito u korist tuđeg dobra.²⁶

Međutim, nije svaki čin dobrog djela ujedno i altruistički čin.

Da bi to zaista bio, čin mora biti *voljni*, a ne slučajni postupak: moramo svjesno *htjeti* činiti dobro, kaže poljska teoretičarka morala *Marija Osovska* (M. Ossowska). Koliko altruizam, kao jedan od ljudskih potencijala u gornjem smislu, može biti snažan i ponašajno opredjeljujući, najbolje se vidi u graničnim egzistencijalnim situacijama. Kao ilustrativan u tom smislu, francuski sociolog *Emil Dirkem* (E. Durkheim 1858.-1917.), razlikujući «mehaničku solidarnost» primitivnog i «organsku solidarnost» civiliziranog društva, ukazuje na fenomen *altruističkog samoubistva*. Radi se o svjesnoj spremnosti individue na definitivno samožrtvovanje, a u korist zaštite drugog: oficir koji ostaje na položaju braneći odstupnicu civilima u povlačenju; kapetan broda koji se posljednji povlači u situaciji brodoloma; ili tipično nesebični gest majke koja tijelom štiti dijete za vrijeme bombardovanja, samo su neki od primjera altruističkog samoubistva. U strogo etičkom smislu, kao istinski altruistički signiramo samo onaj čin u kome “*prenosimo odnose kakvi nas vežu s osjećajno bliskim ljudima, na ljude s kojima nas ne vežu nikakve veze blagonaklonosti, ili čak na ljude s kojima se nalazimo u otvorenom konfliktu*”.²⁷

²⁵ M. Osovska, *Psihologija morala*, Sarajevo, 1971. str.169.

²⁶ Cf: M. Osovska, *Psihologija morala*, Sarajevo, 1971. str. 142.

²⁷ Ibid.

Budući da većina ljudi nije u svakom momentu sposobna udovoljiti tom strogom kriteriju altruističkog držanja, to se kao ključno-valorizacijski pokazuje momenat *učestanosti* benevolentnog ponašanja. Mora li neko, da bi zaslužio status altruiste, baš svakim svojim činom da otkupljuje taj primamljivi etički kvalifikativ?

U jakom smislu riječi, da: “altruist bi bio neko ko *uvijek* djela s obzirom na tuđe dobro i djela *isključivo* s obzirom na nj”, kaže *Osovka*. Ali, to nije neophodno. Praktično, za priznanje tog kvalifikativa, dovoljno je da se altruističko držanje individue ponavlja s izvjesnom učestalošću.²⁸

U nešto širem značenjskom opsegu *Znanički* (F. Znanički) pod pojmom *altruističkog čina*, podrazumijeva angažman “za društvenu stvar”, ali u okviru koje, neko, “kao svjesni i aktivni individuum grupe”, nalazi i svoje mjesto, tj. i neki vlastiti interes. Dakle, više nije riječ samo o posvećenju isključivoj dobrobiti drugog, nego i o držanju koje u sebi može da sadrži i dio sopstvenog interesa altruističkog pojedinca. Nadalje, za ovog autora, “*altruističkim postupcima (...) pripadaju svi postupci koji smjeraju stvaranju neke zajednice s ljudima, niveliranju među njima postojećih razlika, kao i ujednačavanje stanovišta koja oni zauzimaju*”.

Među postupcima te vrste *F. Znanički* razlikuje četiri tipa: 1.) *razmjena iskustava* (sinestetička komuna); 2.) *razmjena stavova* (simpatička komuna); 3.) *razmjena aktivnih tendencija* (sinergetična komuna), tj. saradnja koja ima zajednički cilj i koja izrasta iz zajedničkih motiva; i 4.) činjenje nešto *za nekoga*, ali ne iz koristi za sebe.²⁹

Na tragu posljednjeg, četvrtog tipa (činjenje nešto *za nekoga*, ali ne iz koristi za sebe) je i shvaćanje instinktiviste *Mek Dugala* (W. Mc Dougall), za koga autentični altruistički motivi moraju biti *lišeni svake lične kalkulacije*. U suprotnom, svako djelanje koje se “rukovodi prijatnošću crpenoj iz svijesti o tome da smo izvor prijatnosti”, za *Mek Dugala* je pseudoaltruistički motiv, “jer sklanja na požrtvovanje samo u proporciji postignute prijatnosti”.

Međutim, svi mi, u različitim životnim situacijama, pod krinkom altruizma, nerijetko bivamo izloženi upravo toj vrsti prikrivene sebičnosti i samoljublja: “na taj način čovjek ponekad biva obasipan žrtvama koje neće, ne želi, nema potrebe za njih, a koje su nekom potrebne zato da bi bio zadovoljan sam sobom. To je prividni altruizam”, na koji upozorava *M. Osovka*:

Da bi se nešto moglo žrtvovati treba nešto posjedovati. To napominjemo, jer često govorimo o tome da se ljudi nečemu posvećuju, a u stvari nemaju ništa da žrtvuju.

²⁸ Ibid.

²⁹ Cit. prema: M. Osovka, cit.dj. str. 143-144

Ispraznom altruističkom frazeologijom ponekad djeci ponavljaju njihove majke da su sve za njih žrtvovala. Često, međutim, nisu imale šta da izgube. Posvetiti se djetetu, mužu, ljubavniku biva – kao što primjećuje D.H. Lawrence u svom romanu Bijeli paun (The White Peacock) – najlakša forma da se nosimo s vlastitim životom. Umjesto da se staramo da vlastitim snagama damo našoj egzistenciji neki smisao, prebacujemo naše zadatke na nekog drugog, zadovoljavajući se životom iz druge ruke.

“To svojevrсно odricanje od vlastitog ‘ja’ spasava žene u bjekstvu pred odgovornošću za vlastiti razvoj. Kao kaluđerica sakriva ona svoje lice zavjesom na znak da već više ne egzistira sama za sebe: postala je službenicom Boga, muškarca, vlastite djece, ponekad takođe i nekog problema. Kao sluga ona ne odgovara za sebe. U toj odgovornosti osjećala bi se usamljenom i zaplašenom. Služba je laka stvar”, kaže D.H. Lawrence. (Cf. M. Osovska, cit.dj. str. 144.)

Gornjim primjerima, *Osovska* ostaje na etičko-psihološkom tragu one *Hegelove* misli za koju, “ništa nije poklonjeno ako prije toga nije željeno”.

Također, u *privid altruizma* spada i njegovo reduciranje na osjećajnu ravan: snažna *osjećanja* naklonosti za nečiju nevolju (*bez akcije* koja bi ih pratila), ne mogu se smatrati izrazom altruizma. Bez aktivnog stava, stava stvarnog zauzimanja za druge, nema autentičnog altruizma. To, na planu solidarnosti, znači da istinska solidarnost, kao svoj životni korelativ, pretpostavlja autentični, praktični altruizam. Deklarativni altruizam nema ništa zajedničko sa solidarnošću kao činom praktične uzajamnosti međusobno pomažućih članova društvene zajednice, zasnovane na istinski humanim principima življenja.

Konačno, i najvažnije: Nikakav altruizam i nikakva solidarnost *ograničeni okvirima nacionalno ili konfesionalno jednostrane motivacije* unutar vjerski, konfesionalno i nacionalno heterogene zajednice, ne mogu imati smisao autentičnog altruizma i istinske solidarnosti. Autentični altruizam i istinska solidarnost moraju biti građanski, tj. *ljudski zasnovani*, i ne mogu biti ograničeni logikom nikakve etno-, ili neke druge grupne pripadnosti. A to pretpostavlja sveopštu toleranciju i razumijevanje razlike kao neizbježnog fenomena životnog šarenila, bez koga bi život izgubio svaki smisao ili čak – bio nemoguć.

Zajedništvo i tolerancija

Jer ako su svi drugi u istoj mjeri ljudi kao i ja, zar nemaju oni jednako pravo na svoja mišljenja i postupke kao i ja? Ako bih htio da sprečavam druge ljude u njihovim postupcima i mišljenjima, ne bih li im time dao pravo da i oni onemogućavaju moja mišljenja i postupke?

G. Petrović

Zajednica (lat. *comunitas*; njem. *Gemeinschaft*), predstavlja životni okvir ljudi, “umjetno” okruženje koje su sami stvorili na jednom prostoru i na kome zajednički djeluju u jednom vremenu. Djelovati zajedno (*za-jedno*), kao što sama riječ kaže, znači zadovoljavati životne potrebe i interese u okviru nekog sistema vrijednosti. Brojnost individualnih potreba, i nedovoljnost stvarnih mogućnosti njihovog zadovoljenja, podrazumijevaju nužnu upućenost pripadnika društvene zajednice jednih na druge. A to nije moguće bez prihvatanja određenog sistema pravila koja služe održanju zajednice. Taj voljni pristanak na zajedništvo očituje se u praktičnoj životnoj ravni kao *solidarnost, saglasnost, jednodušnost*; ukratko, *iskristalizirana svijest o potrebi zajedničkog djelovanja*.

Subjekt zajednice je *citoyen*, građanin (tj. *državljanin*, a ne stanovnik grada, *bourgeois*), “kao apstraktna, (i) po definiciji moralna osoba. Ta je apstraktnost odredbe subjekta zajednice nužna zato što je to uvjet jednakosti u pravima, bez čega nema moderne zajednice koja je moguća samo ako se apstrahira od različitosti empirijski danih ljudskih osoba”.³⁰ Apstrahiranje individualno-empirijskih datosti, tj. svjesno izabrana snošljivost i obzirnost kao praktično ispoljavanje obzira prema postojećim razlikama, jeste ono što zovemo “tolerancija” bez koje nikakva zajednica nije moguća. U tom smislu tolerancija je istinska vrlina i jedna od centralnih vrijednosti zajedničkog života.

Pledirajući za toleranciju, otac savremenog liberalizma, *Mil* (J.S. Mill), u svojoj raspravi *O slobodi (Essay on Liberty, 1859.)*, imperativno traži da se i odnos zajednice prema pojedincima, i uzajamni odnos između pojedinaca, regulira principima:

- a) da svaki pojedinac treba da ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja misli, osim ako se ne radi o mislima koje na bilo koji način vrijeđaju ili ugrožavaju drugog.
- b) da svako, vlastiti život i postupke, uključujući i odnos prema
- c) drugim ljudima, može da uređuje onako kako sam želi, ukoliko to ne šteti interesima drugih ljudi ili društva u cjelini.³¹

Međutim, nemiješanje i tolerancija kao stanovište pluralne scene civilnog društva, ne tiču se samo privatne sfere građana, jer, po mišljenju *Volfa* (R.P. Wolff), “*društvene jedinice među kojima treba da se vrše tolerancija i međusobno prihvaćanje nisu izolirani pojedinci nego ljudske grupe, napose religiozne, etničke i rasne*”.³² Dominacija i isključivost kolektivističkih logika etnički i konfesionalno složenih društava, suprotstavlja se duhu neophodne tolerancije.

³⁰ xxx *ABCeda demokracije*, Sarajevo, 1994. str. 178.

³¹ Cf. G. Petrović, *Kritika čiste tolerancije*, in: E. Bajtal, *Za (i) protiv tolerancije*, II izd., Sarajevo, 1997. str. 153-179.

³² *Ibid.* str. 165.

Etički i filozofsko-politički gledano, toleranciji u društvu prethodi samorazumijevanje društva kao ukupnosti odnosa među slobodnim i jednakim pojedincima, građanima (državljanima). Stoga je istinska tolerancija moguća samo prema onima koji pravo slobodnog mišljenja i djelovanja priznaju kao opće pravo svih članova zajednice. Pri tom, *netolerantni ne zaslužuju toleranciju. Tolerancija netolerantnih – nije tolerancija.*

Netolerantnost prema nasilnicima u službi je zaštite tolerancije i tolerantnih. To je *paradoks tolerancije* koji se mora prihvatiti, jer bi njegovo neprihvatanje, kao odustajanje od nasilja spram nasilnika i zagovornika nasilja, značilo, kako pokazuje *Karl Popper* (K.R. Popper), odustajanje od ključnih demokratskih vrijednosti zajednice kao što su: *sloboda, jednakost i pravednost*. Bez tolerancije, zajedništvo kao harmonična i simultana koegzistencija različitih interesa, ostaje puka himera, deklarativni inventar politikantske retorike unaprijed osuđen na nemogućnost praktičnog oživotvorenja. Upravo to se događa u nacionalno i konfesionalno složenim društvenim zajednicama kakva je bosanskohercegovačka. Učvršćivanjem plemenske logike isključivosti i samodovoljnosti, pod ideološkom krinkom zaštite tzv. "*vitalnog nacionalnog interesa*", institucionalizira se i legalizira se *otpor* procesu egzistencijalno neophodnog civiliziranja društvene zajednice.

Najefikasniji otpor tom otporu, je aktivno *zaživljavanje* lepeze najrazličitijih *udruga civilnog društva* kao temeljne strukture odbrane od raznih oblika holizma, kolektivizma i totalitarizma. *Civilno društvo*, implicite, dakle, već strukturalno (svojom umreženošću na svim interesnim ravnima i nivoima), predstavlja praktični izraz i priznanje principâ tolerancije, koegzistencije i zajedništva. Stoga svoj hod u ljudskiju budućnost, složeno društvo (kao što je naše), mora graditi na pretpostavkama savremenih, novih odnosa države i civilnog društva.

Totalitarizam, autoritarnost i fašizam, mogući su samo u situaciji nadmoći države nad neorganizovanim društvom. I obrnuto, *samo snažno i dobro organizirano civilno društvo osigurava demokratske pretpostavke i mogućnosti humanog življenja zajednice*. Kao teleološki-kritičke, institucije civilnog društva (dobro organizirana i snažna mreža NVO), moraju (pri)siliti državu na odgovornost. Istovremeno, poštujući kodeks moralnih i drugih vrijednosti civilnih struktura, država mora pokazati svoju praktičnu odgovornost spram društva. Najkraće, država treba da bude samo oličenje struktura upravljanja, a *civilno društvo je ono koje stvara vrijednosni i normativni okvir tog upravljanja* (R. Tandon).

U slučaju da država na bilo koji način teži uspostavi svoje dominacije, ili da krši bilo koju od proklamiranih vrijednosti civilnog društva, civilne strukture organiziranjem i ispoljavanjem *građanske neposlušnosti* alansiraju domaću i svjetsku javnost, i prisiljavajući državu na uzmak vraćaju život u kolotečinu dogovorenog normativa.

Osnovna vrijednost i smisao civilnog društva pokazuje se u međusobnoj saradnji mnoštva asocijacija i udruga raznih profila. Saradnja na bazi ravnopravnosti i uzajamne tolerancije članica stvara homogenu kritičnu masu građana, koja snagom združenih kapaciteta prisiljava vlast na ozbiljnije razmatranje kritičkih zahtjeva civilnog društva. Time se tolerancija pokazuje kao zalag zajedništva, a samo zajedništvo kao ona snaga građana koju vlast više neće moći da ignorira. Samo pod presijom tog zajedništva, vlast više neće moći da vlada, nego da, *kao servis* (u okviru povjerenog joj mandata), *služi građanima* i njihovim zajedničkim potrebama i interesima. Zajedništvo je ključ otpora i efikasan put promjene totalitarne i netolerantne prakse (*divide et impera*) vlasti. To je ujedno i put pomirenja zavađene zajednice.

Pomirenje je posljednja faza balansiranja i normaliziranja unutar društvenih relacija međuljudskih odnosa i veza, brutalno pokidanih krvavom logikom rata. Nadilazeći sporazumno dogovoreno zaustavljanje (Dayton) višegodišnjih nereda, borbi i sukoba, pomirenje je neophodni nastavak labilnog mira i njegovo prevođenje u status stabilnog, samoodrživog mira. U poratnom miru strasti još ne miruju. Povremeno incidentno narušavanje mira signalizira i održava živim osjećaj sveopće frustriranosti. Mediji, umjesto da stvarno budu mediji (*medium*, lat. sredina, srednji put, posrednik), tj. posrednici mira i smirivanja, još uvijek, jednostrano navijačkim odnosom (istina uvijeno, i ne tako grubo kao pred sam rat i u ratu), podgrijavaju atmosferu napetosti karakterističnu za stanje “ni rata ni mira”. Dakle, mir kao odsustvo širih nemira i pobuna, još nije traženi, stvarni mir.

Za *istinski mir*, samoodrživi mir (bez prisustva i posredovanja međunarodne zajednice), neophodno je stvarno pomirenje “strana u sukobu”. Historija i historičari, vođeni spoznajnim erosom, moraju na sebe preuzeti neprijatnu zadaću nepristrasnog i postepenog otkrivanja istine povijesnog dogoda. Kao što, s druge strane, civilno društvo mora istrajno i *sine ira et studio* da radi na *pomirenju* kao ključnom faktoru samoodrživog mira – *najvažnijeg javnog interesa građana* i društva kao cjeline.

Psihološki, pomirenje, predpostavlja uzajamno *povjerenje* kao svoj *conditio sine qua non*. Međutim, nema povjerenja u situaciji inercijom obaveznog upiranja prstom “preko plota”. Svaka jednostrana kritika jedne, izaziva otpor, podozrivost i *nepovjerenje* druge strane. Uzajamnom povjerenju put vodi ne preko kritike, nego preko samokritike, tj. samo preko *uzajamne spremnosti* na – *samokritiku*.

Objektivno, niko nije nepogrešiv, i svaka od strana (uprkos vlastitog povrijeđenosti) ima dovoljno razloga i za samokritički iskorak. *Samokritika* je ujedno logički *poziv drugoj strani* da postupi na *isti način*, tj. da se i sama oglasi – *samokritički*. Kad se to dogodi, kad krene obostrani proces *javne samokritičke valorizacije zajedničke loše prošlosti*, jaz uzajamnog nepovjerenja se smanjuje, a vrata pomirljivom dijalogu se postepeno, ali sigurno – otvaraju.

U tom smislu, komisije “za istinu i pomirenje”, moraju postati komisije “za pomirenje i istinu”. Bitna je promjena naziva i redoslijeda poteza. Jer, u situaciji nepomirenosti, svako se krajnje pristrasno i grčevito drži svoje apriori projektovane istine. Samo pomireni možemo doći do nekog aproksimativa *stvarne istine* (Nažalost, za razliku od *apsolutne laži*, koja je na sceni, *apsolutne istine* nema i aproksimativ je ono čime ćemo se na kraju morati zadovoljiti). Međutim, traženi samokritički (resp. pomirljivi) diskurs nikad nije bio svojstven ni Politici ni Državi. Konkretno, aktualne balkanske i bh politike su objektivni taoci smutnog jezika koji je prethodio nepovjerenju i strašnom ratnom nasilju. Upravo zato, akterima ratnih politika i njihovoj klero-nacionalističkoj ušančenosti, niko s druge strane nije spreman da (po)vjeruje.

Kao zatočenici etno-političkih koncepta, današnje balkanske vladajuće oligarhije, paradigmatički su generatori odnosa krize. Njihov način viđenja svijeta i inter- i intradruštvenih odnosa determiniran je doživljajnim fantazmom aktualnog realiteta. Upravo taj *fantazam* je nesvjesni nosilac značenja i movens akcija vladajućih elita. Iako odvojen od svijesti (nesvjestan), fantazam je, bez obzira na sadržaj i vid u kome se javlja, snažan unutarnji (psihodinamski) pokretač čovjeka. U tom smislu, ukoliko kao nesvjesni doživljaj više izmiče čovjekovom zapažanju, utoliko, s druge strane, *fantazam* sve snažnije determinira njegove životne odnose.

Upravo zato, etnonacionalisti, u svoj *fantazmatičkoj neosviještenosti* i zarobljenosti, nemaju načina da se međusobno razumiju čak i onda kad bi to najiskrenije (!?!?) htjeli. Fantazmom diktirana “*politika doživljaja*”, determinira i hrani *real-politiku uzajamnog nerazumijevanja i nepovjerenja*. Baš kao u sljedećem životno slikovitom primjeru najpoznatijeg engleskog antipsihijatra *Lainga* (R.D. Laing):

Dva čoveka sjede i razgovaraju. Jedan (Peter) nešto dokazuje drugome (Paulu). On jedno vrijeme na različite načine izlaže svoje gledište Paulu, ali ga Paul ne shvata.

Zamislimo šta može biti po srijedi. Peter pokušava da dopre do Paula. On osjeća da se Paul nepotrebno zatvorio pred njim. Postaje mu sve važnije da omekša Paula, da dopre do njega. Ali, Paul je tvrd, nepopustljiv i hladan. Peter osjeća da udara glavom o zid. Osjeća se umornim, bespomoćnim, sve praznijim kada vidi da ne uspijeva. Najzad odustaje. Paul, s druge strane, osjeća da je Peter suviše zapeo. Osjeća da mora da mu se odupre. On ne shvata šta mu Peter govori, ali osjeća da mora da se brani od napada.

*Odvojenost svakog od njih od sopstvene fantazije i fantazije onoga drugog nagovještva nepostojanje odnosa svakog od njih sa samim sobom i svakoga od njih sa onim drugim. Oni su istovremeno i manje i više međusobno povezani ‘u fantaziji’ nego što se bilo ko od njih pretvara da je sa samim sobom ili sa drugim.*³³

³³ R.D. Laing, *The Politics of Experience*, 1974. (cit. prema R.D. Laing: *Podijeljeno ja / Politika doživljaja*, Beograd, 1977. str. 215.

U nastavku priče, *Laing* podvlači jedan za nas hermeneutički vrlo bitan momenat, koji, kontekstualno, možemo razumjeti kao paradigmatički uvjerljivu projekciju mogućeg odnosa političkih elita i civilnog društva na putu aktualne potrebe izgradnje pomirenja i samoodrživog mira na ovim prostorima:

*Ova dva doživljaja, kaže Laing, koji se, kako-tako, dopunjuju u fantaziji, jasno utjeruju u laž mirni način na koji dva čovjeka razgovaraju udobno zavaljeni u naslonjače.*³⁴

Tom opaskom naglašena je sva životna (o)zbiljnost matrice prezentiranog odnosa Petera i Paula. Tj., u kontekstu gornje napomene, samo istinski akteri *civilnog društva* ovih prostora, neopterećeni fantazmom rata i “udobno zavaljeni u naslonjače”, imaju realne šanse da o sebi i svojoj budućnosti, razgovaraju konstruktivno i na “miran način”.

Zadaća države je da im to omogući. Jer, za pacifističku vrstu samokritičkog iskoraka, za razliku od fantazmom pregrijanih etnonacionalnih ratnih struktura, sposobne su znatno fleksibilnije, prošlošću manje opterećene, civilizacijsko-mirnodopski svjesnije i dobro uvezane strukture civilnog društva.

I još nešto.

Koliko je struktura prezentiranog odnosa Petera i Paula paradigmatički životna i važna za razumijevanje i rješavanje aktuelnih društvenih odnosa složenih zajednica poput naše, najbolje govori jasno upozorenje samog *Lainga* da je «*navedeni primjer pogrešno smatrati običnom metaforom*».³⁵

PS *Međutim, da li mi imamo Civilno Društvo u pravom smislu te riječi, drugo je, i ključno je pitanje ovog trenutka. Objektivno govoreći jasno je da na današnjoj društvenoj bh sceni pored stvarno nevladinih, postoji čitav niz pseudo nevladinih, tj. vladinih nevladinih organizacija.*

Najbolji primjer (iako, nažalost, nije usamljen u BiH) te vrste je udruženje nekoliko «nevladinih» organizacija u RS koje djeluju pod *idejnopolički vrlo signifikatntnim imenom «Spona»*, koje, svojim dnevno-političkim angažmanom i istrajavanjem na referendumu za osamostaljenje manjeg entiteta (pod krinkom demokratskog prava na otejepljenje, ali koje, prema nedavnoj medijskoj interpretaciji vođstva «*Spone*», ne važi, na isti način, i za *Sandžak, ili Vojvodinu???, npr.*), zapravo samo pokrivaju ekspanzionističku velikosrpsku ideju, sada pod vođstvom Milorada Dodika i njegove Vlade, a na tragu etnonacionalističke i predratne ratnohuškačke politike SANU, Ekmečića, Miloševića, Šešelja, Karadžića...

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

Dakle, imamo posla s neobičnom i, u civiliziranom svijetu, krajnje neprihvatljivom činjenicom. Stoga ona, ovakva kakva je, podriva i sam koncept Civilnog Društva dovodeći u pitanje mogućnost njegovog istinskog funkcioniranja na našim prostorima. I bez obzira na tvrdnje nekih analitičara (i političara) kako se tu radi samo o predizbornoj manipulaciji, ta hazajajska poslušnost organizirane gomile (čak ako bi se zaista radilo «samo» o predizbornoj manipulaciji), ipak izaziva sasvim realnu zebnju racionalnih i krajnje trezvenih ljudi Ove Zemlje koji istinski strepe da bi ta manipulacija, izmaknuvši kontroli (u kontekstu još uvijek žive i konstantno hajcane velikosrpske nastrojenosti iz Beograda), mogla rezultirati i sasvim nepredvidivim nepredizbornim posljedicama.*

* Izborni rezultati posljednjih izbora u Srbiji pokazuju silovit uspon radikala (SRS) na srpskoj političkoj sceni, a kontinuirani medijski nastupi njihovih vođa i dalje odražavaju neskrivene teritorijalno-ekspanzionističke ambicije spram Bosne i Hercegovine. Uostalom, o načinu njihova djelovanja najbolje govori činjenica da su, nakon akcije skupljanja potpisa, predstavnici G17 Plus, i zvanično, u srijedu, 28.06.2006. Republičkom javnom tužiocu u Beogradu podnijeli inicijativu zabrane SRS. Osim potpisa građana (71.431 potpis), G17 Plus je tužiocu priložio i obiman dokazni materijal (isječci novina, videozapisi i slično). Objašnjavajući podnesene «dokaze» o ponašanju čelnika SRS šef pravnog tima G17 Plus, *Aleksandar Nikolić*, novinarima je kazao: «Smatramo da su se proteklih 16 godina predstavnici i čelnici SRS-a mnogo češće i mnogo više koristili govorom mržnje i raspirivali nacionalnu i rasnu netrpeljivost, nego što su se koristili nekim demokratskim načelima u svom djelovanju...»

Neposredni povod za cijelu akciju, prema beogradskom dopisniku, predstavljao je ispad u Skupštini Srbije (prije tri nedjelje), kada je poslanik SRS *Zoran Krasić* sa skupštinske govornice vrijeđao tadašnju ministarku poljoprivrede, a sada potpredsjednicu Vlade *Ivanu Dulić Marković*, nazivajući nju i njenu porodicu «ustašama», što su poslanici G17 Plus protumačili kao «govor mržnje» i u znak protesta napustili skupštinsku dvoranu. (Cf. *Oslobođenje*, 29.06.2006. str. 11).

Predstojeći pravni odgovor na potpisima građana podržani zahtjev G17 Plus, ma kakav bio, imaće dijagnostički signifikantan smisao stanja duha i društvene orijentacije današnje, postmiloševićevske Srbije koja, konačno, mora jasno izabrati između slabašnog civilnog društva u nastajanju, s jedne, i snažnog, i još uvijek militantski koštunjavog sistema vrijednosti na srpskoj političkoj sceni, s druge strane. U tom izboru leži veliki dio odgovora i odgovornosti na aktualno pitanje mira i egzistencijalno i civilizacijski neophodne pacifikacije ovih prostora.

II DIO

Ranka Katalinski i Sanja Vlasisavljević

GRAĐANSKO UČEŠĆE U ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA

Kako dosegnuti pravdu? - kako prevazići problem

Nova istraživačka metodologija ili skraćeno NIM je novi metod istraživanja koji bi trebalo da omogući cjelokupan uvid u problem i moguća rješenja problema. Sastoji se od 10 koraka:

1. "Osobni smisao"- Otkriti kakvo značenje ima ovaj problem za vas.

Cilj: otkriti osobni smisao koji problem ima za vas (pojedince, grupu)

Aktivnost: pričanje priča (*također uz pjevanje, slikanje, uzimanje novinskih članaka itd.*)

- a) Ispričajte osobnu priču vezanu za problem i značenje koje ona ima za vas.
- b) Istražite i iskoristite biografiju istaknute ličnosti (industrijalca, naučnika, menadžera, pjevača, političara) kako bi se pokazala važnost i značenje životne priče koju ona može igrati u vašem stavu prema problemu.
- c) Istražite i pokažite historijske, pravne podatke (koji se također mogu razmatrati kao forma priče) kako bi se pokazalo da ih moramo biti svjesni ili da baš zbog njih moramo poduzeti neke značajne akcije povodom situacije koju istražujemo.
- d) Koristiti video (filmove, dokumentarce), grafike (slike, crteže), audio (pjesme, govore) materijal, koji će demonstrirati koliko su vama lično važne već pomenute ličnosti, a u cilju povezivanja sa datim pitanjem.
- e) Koristiti elemente dramatizacije (pozorište, cirkus, predstava, film, drama) kako bi se postigao cilj. Uvrstite i citete različitih priča koje se odnose na probleme.
- f) Podijeliti svoje viđenje i materijal (pojedinačni) sa drugim članovima grupe kako bi se došlo do *osobnog smisla (vaše grupe)*.

Očekivani rezultati:

Nabujalost osjećaja prema problemu - do efekta: »*Ovo je jako važno i značajno za moju ličnost*«, ili »*Ovo u meni stvara duboke osjećaje*«, »*Ovo je značajan dio moje životne misije*«, »*Ja želim biti dio rješenja problema*«, »*ovo nije problem naprosto u zajednici – ovo je i moj problem jer ja sam dio zajednice*«.

Treba da navedete *Misiju izjava* ove vrste kako bi sami sebi ovo predočili i uvjerali se, ali i sve one koji će čitati vaš projekat.

2."Pro/Contra"- Istražiti najpovoljnije i najmanje povoljne opcije za rješavanje odabranog problema

Cilj: istražiti najpovoljnije i najmanje povoljne opcije istraživanje i rješavanje odabranog debatanog problema (da li "bolest" postoji?)

Dosegnuti jasan osjećaj istinskog postojanja problema. Pokažite sve razloge da problem uistinu postoji i da ga treba istraživati, ali podjednako i da problem ne postoji ili da barem nije toliko velik kako to može izgledati na prvi pogled (ili koliko bi vaši oponenti željeli da to istaknu). Stvoriti imaginarnu liniju na kojoj će na suprotnim polovima biti predstavljene najpovoljnije i najmanje povoljne opcije (ne)postojanja problema.

Aktivnost:

- a) Zamislite (opišite, otpjevajte, dramatizirajte itd.) najbolji mogući «scenario» za odabrani problem.
- b) Postavite si pitanje: Koje sve opcije rješenja problema podržavaju i vode ka ovakvo - idealnoj viziji?
- c) Napišite te vrijednosti prema hijerarhiji važnosti.
- d) Zamislite najgori mogući scenario za odabrani problem. Šta bi sve moglo stajati na putu rješenja problema?
- e) Postavite si pitanje: Koje opcije podržavaju i vode ovakvoj viziji – šta bi sve moglo prouzrokovati ovu najgoru opciju?
- f) Ponovo: Napišite te opcije prema važnosti

Očekivani rezultati:

- a) Otkriće o tome šta može biti najbolji, a šta najteži put do rješenja problema, te do samog ishoda.
- b) Osjećanje zadovoljstva koje pokazuje rješenje problema na najlakši način, te osjećanje bola koje pokazuje najteži put ka rješenju problema.

3."Pretpostavke"- Identificirajte pretpostavke koje imaju dodir sa problemom

Cilj: identificirati strane koje imaju dodir sa problemom

Aktivnost:

- a) Dajte kratak, ali iscrpan opis problema. Koristite neemocionalni, neosuđujući, isključivo opisni, argumentovan i racionalan jezik. Ako nam postavljate neki tekst, pročitajte ga pažljivo, pokušavajući da «uhvatite» smisao problema: *odbacite praznu priču i dođite do same srži.*
- b) Zapitajte se: Kako ovaj problem već postoji, na način na koji postoji, koje pretpostavke - ideje, do kojih ste prethodno došli, treba racionalizirati ili podržati?
- c) Opišite u 3 - 8 rečenica u formi pozitivnog ili negativnog stava. Zašto baš te pretpostavke treba podržati?
- d) Nakon identificiranja pretpostavki problema, postavite si drugo pitanje: koje su to institucije izvan pronađenih (kao standardi ljudskih prava) koje se mogu utjecati na:
 - * postojanje problema i
 - * na rješenje problema (zašto, kako?)
- e) Opišite pregled pretpostavki izvan pronađenih u 3 - 8 rečenica u formi pozitivne ili negativne izjave o navedenim institucijama.
- f) Zapitajte se također, koja druga stanovišta igraju ovdje ulogu (religiozna, politička, naučna, antropološka, prirodna itd.) i dajte njihov kratki opis. Obavezno za svaki! Kakvu vezu vaš odabrani problem ima sa navedenim stanovištima?
- g) Napraviti listu svih NVO i VO, koje definirate kao institucije koje mogu uticati na postojanje ili rješavanje problema

Očekivani rezultati:

- a) Dublje shvatanje problema.
- b) Širenje perspektiva problema.
- c) Shvatanje da stanovišta o problemu često nisu objektivna istina, već subjektivna mišljenja.
- d) Razumijevanje, da ako nekritički stvorimo ili prihvatimo pretpostavke kao «istine», mi ih također možemo i uništiti, riješiti ih se, naravno, ako na tome naporno radimo.

4. "Provjera pretpostavki"- Provjeriti «dobre i loše» identificirane pretpostavke

Cilj: Provjera da li su identificirane pretpostavke «dobre» ili «loše», te koje od dobivenih pretpostavki – podataka su suprotstavljeni sa vrijednostima sa kojima se istraživač slaže.

Aktivnost:

Smjestiti identifikovane pretpostavke, kao i institucije na zamišljenu liniju (vidi korak 2) kako bi predstavljale dva suprotna pola u sistemu vrijednosti. Pretpostavke na desnoj strani se bliže najpovoljnijoj opciji rješenja problema, a one na lijevoj - najbliže su najnepovoljnijim mogućnostima rješenja problema.

Očekivani rezultati: razjašnjenje željenih i neželjenih pretpostavki, institucije koje imaju pozitivan i negativan uticaj na rješavanje problema. Ovaj korak je nemoguće paušalno obraditi, jer za svaki stav je nužno racionalno obrazložiti poziciju.

5."Diskusija"- Svrstati poželjne i nepoželjne pretpostavke

Cilj: Svrstavanje poželjnih i nepoželjnih pretpostavki. Minimiziranje i maksimiziranje dobivenih vrijednosti.

Aktivnost:

- a) Izdvojiti pretpostavku za koju smatrate da je najbliža najpovoljnijoj opciji rješenja problema.
- b) Specificirajući, možete pokazati da je ta pretpostavka:
 - * bazirana na realnosti,
 - * logički konzistentna sa stanovištima nauke,
 - * pragmatički efektna i sa prednostima.
- c) Ista procedura se treba učiniti i sa najnepoželjnijim pretpostavkama rješenja problema, za koje se može pokazati da nisu zasnovane na realnosti, nisu logički konzistentne sa stanovištima nauke, ili da nisu pragmatički efektne.
- d) Možete koristiti bilo koju formu argumentacije (bilo kojeg poznatog formata), koju smatrate najubjedljivijom u svrstavanju poželjnih i nepoželjnih pretpostavki rješenja problema. Također, treba da preispitate sve okvire ovog problema: racionalne, interaktivne, emocionalne, umjetničke, pravne itd.
- e) Sprovesti ankete, intervju e i sl. kako bi se provjerile pretpostavke.

Očekivani rezultati: Osjećaj da su pretpostavke naše tvorevine i da se njima može manipulirati.

6."Projekcija"- Projicirati maksimizirane i minimizirane pretpostavke u tekstu ili situaciji

Cilj: Projekcija maksimiziranih i minimiziranih pretpostavki u tekstu ili situaciji. Korak 6 podrazumijeva kreiranje «kad bi» svijeta i to u dva pravca: svijeta «kad bi» maksimizirane i minimizirane paradigme* bile naposljetku istinite i «kad bi» sve u realnosti bilo konzistentno sa njima.

Aktivnost:

- a) Postavite sebi pitanje: Kako bi odabrani problem izgledao kada bi bio "okružen" sa najpoželjnijim ili najnepoželjnijim pretpostavkama?
- b) Opišite, slikajte, izmislite, dramatzirajte dobre i loše verzije pretpostavki problema.
- c) U slučaju prava, prepisite relevantan pravni dokument uzimajući u obzir dobru i lošu paradigmu.
- d) Stvorite što je moguće više mogućih verzija (virtualna stvarnost) problema, ocrtavajući, razmatrajući spektar identificiranih i spornih pretpostavki, kroz prethodno navedente insitucije za koje ste utvrdili da imaju krajnje pozitivan i krajnje negativan uticaj na problem.

Očekivani rezultati: Kreiranjem nove realnosti, vi isprobavate život u njima, i iskušavate iste emocije kao da ste u stvarnim životnim situacijama. Što znači da sada imate mnogo veću raznolikost odgovora za vaš problem, fleksibilniji ste i posjedujete više kontrole nad problemom, istraživanjem.

*paradigma – pretpostavka

7."Šta je realnost?"- Testirajte svoje NIM ciljeve

Cilj: Testirajte svoje NIM ciljeve, npr. raspon u kojem su vaše reakcije (mentalne, socijalne, bihevioralne, intuitivne, umjetničke itd.) prema problemu postojane i ograničene sa preferiranim vrijednostima, pretpostavkama i projekcijama.

Aktivnost:

- a) Zamislite da ste pročitali u novinama (gledali na TVu itd.) incident vezan za odbrani problem: šta i koliko stavova i ponašanja možete povezati sa ovim događajem.
- b) Zapitajte se: Znajući ono što sada znam, šta bih pomislio, osjećao, uradio itd. u vezi sa novim incidentom.
- c) Nastavljate sa mišlju da nema stvari koja se može smatrati nezavisnošću: svaka osoba i svaka situacija se drži kao međuzavisni fenomen: u osnovi smo svi mi međuzavisni. Što znači da, ako se mijenjamo u boljem ili gore smislu, ova promjena će biti reflektovana kroz našu međuzavisnost: - naša reakcija prema svijetu će biti drugačija i svijet će reagirati drugačije prema nama.
- d) Pitajte se i provjerite, da li ste skloni utjecajima drugih i zaboravite sva vjerovanja i izbore koje ste načinili tokom NIM etičke procedure, ili, u suprotnom, da li su drugi ljudi koji vas okružuju, bili pod vašim pozitivnim uticajem.

Očekivani rezultati:

- a) Ako se ispravno nosite sa NIM etičkim fazama rješavanja problema, vaši rezultati će biti čvrsti i trajni.
Ukoliko, i dalje osjećate, mislite ili djelujete suprotno od poželjnog vrijednosnog sistema, reagujete neefikasno na problem itd., onda ste i dalje prvi kandidat za put natrag ka osnovama i preslušavanju već pređenih i izvedenih koraka NIM etike.

8. "Kako se problem može riješiti - prijedlog istraživača" - Osmisliti Policy plan (prirediti pismeni prijedlog projekta)

Cilj: Pronaći način kako da se riješi problem

Aktivnost: pronaći način da se riješi problem i to osmišljavanjem Policy plana

- a) Razmotrite pažljivo šta je status quo.
- b) Šta je to što nije dobro u trenutnoj situaciji?
- c) Ko je uzročnik problema?
- d) Ko može uticati na uzročnika/e problema?
- e) Ko može efikasno odigrati ulogu agenta akcije?

Očekivani rezultati: Postojanje jasne slike o tome koje radnje treba preduzeti kako bi se dati problem efikasno riješio.

9. "Šta se postiže predloženim planom i šta će biti promijenjeno - koji su očekivani rezultati?" - završna analiza plana

Cilj: Završna analiza plana

Aktivnost:

- a) Uočiti šta se postiže predloženim rješenjem problema.
- b) Kako će plan utjecati na problem? Kako će ga riješiti?
- c) Koliko dugo će trajati implementacija plana?
- d) Koji su subjekti uključeni u implementaciju plana?
- e) Koliko će plan koštati?

Očekivani rezultat: Postojanje efikasnog plana u kojem su tačno definirani gore navedeni elementi.

10. "Korištena literatura" - navesti koji audio, video ili pisani materijal je korišten tokom istraživanja

Aktivnost: Navesti precizno koji pisani, audio i video materijal je korišten tokom istraživanja.

Kako uvjeriti druge da problem postoji

Podizanje javne svijesti o nekoj temi može značiti uvođenje tog problema po prvi put u javnost, ili, eventualno, suprotstavljanje predrasudama i osporavanje široko raširenih stereotipa. Ovo se može postići korištenjem čitavog niza aktivnosti: literaturom, pismima, protestima, demonstracijama, peticijama, otvorenim sastancima ili putem medija. Za koji god od navedenih načina se odlučite – uspjeh ćete da saopćite široj javnosti poruku koju želite.

Da biste uspješno prenijeli poruku širokom auditoriju, postoje neki osnovni principi koje treba imati na umu pri pripremi akcije na podizanju svijesti javnosti.

- Vaše kampanje treba da privuku pažnju javnosti. Budite kreativni, zabavni, ponudite informacije koje će ih iznenaditi i šokirati.
- Pokušajte probuditi iskrenu zainteresiranost. Pronađite način da uspostavite vezu s iskustvima i problemima ljudi i da im temu prezentirate kao važnu za njih lično.
- Svaka vaša akcija treba da kod ljudi stvori želju za promjenama, uključivši i promjene vlastitog ponašanja i ponašanja drugih. Ljudi se mogu mijenjati ako osjete krivicu zbog svog ponašanja, ali ćete lakše izazvati promjenu njihovih stavova ukoliko pozitivno dožive vaš poziv za promjenu. Pozovite se na nešto što oni cijene ili im pokažite da se i ljudi koje oni cijene ponašaju na takav način. Uključivanje medijski poznatih ličnosti u vaše kampanje je uvijek dobra ideja. Kao i ideje i stil moraju biti pristupačni javnosti. Treba izbjegavati žargon, a poruka koju želimo prenijeti i jezik koji koristimo trebaju biti emocionalniji od jezika koji koristimo pri lobiranju.
- Ukratko, kampanja treba da otvori oči i osvijesti građane o prisustvu nekog problema ali i da ih inspirira da preduzmu neku akciju.

** Kampanje bi trebale davati ljudima nove informacije ili nove analize. Ne zaboravite da informacije koje pružite moraju biti lako shvatljive, a poruka koju želite prenijeti jasna i snažna.*

** Kampanje javnog zagovaranja traže da oni koji su u njih uključeni aktivno učestvuju u samom procesu.*

** Jezik koji se koristi*

Ukoliko imate veći broj ljudi spremnih da učestvuju u kampanji, to znači da ste je uspješno osmislili i pokrenuli.

Prilikom podizanja opće svijesti o pitanjima koja zagovarate, lako je moguće da susretnete ljude koji su spremni ne samo da promijene svoja mišljenja i stavove, već i da mijenjaju stavove i ponašanje drugih. Ovo je izvanredna prilika da ih uputite da naprave korak dalje i poduzmu neke akcije koje bi mogle promijeniti svijest drugih. Najbolje je da od njih zatražite da poduzmu neku konkretnu akciju, kao npr. da stave svoj potpis na peticiju, napišu pismo nekom od zastupnika u skupštini, itd.

Za početak, predložite im akcije koje su lake za izvesti. Vjerovatnije je da će oni prije potpisati već napisano i odštampano pismo, nego što će ga sami napisati. Vrlo je bitno da im pružite osnovnu pomoć i informacije koje su im potrebne.

Jednako je važno reći ljudima zbog čega tražite od njih da poduzmu određenu akciju i šta očekujete da će ta akcija proizvesti. Ako im pokažete koji će biti učinak te akcije i ako se osjete dijelom velikog pokreta, ljudi će biti mnogo skloniji da vam pomognu. Ipak, imajte na umu da će ljudi često oklijevati da se uključe i to najčešće iz razloga što nemaju vremena, novca ili zbog eventualne kritike koju bi mogli primiti.

S druge strane, nagrada koju dobiju ako postanu dijelom kampanje obično je vrlo niska. Razlozi zbog kojih se ljudi opredjeljuju da se pridruže kampanji zagovaranja su obično lične prirode: njih se ili jako tiču teme vaše kampanje, ili jednostavno vole osjećaj pripadnosti i rada za opće dobro. Shodno tome, jako je važno da obratite pažnju na ova dva razloga i nastojite zadržati interes i pažnju vaših sljedbenika.

Omogućite im da se osjećaju dijelom grupe, šaljite redovita cirkularna pisma sa svježim vijestima ili ih pozivajte na sastanke.

Budite velikodušni prema ljudima koji se uključe u vašu kampanju. Možda svako od njih neće imati dovoljno vremena, motiva ili sposobnosti da na sebe preuzme veći dio posla, ali sigurno je da svaka zainteresirana osoba koja dijeli vaše stavove može biti od pomoći na neki način.

Podizanje javne svijesti o nekoj temi može se postići različitim aktivnostima. Naprijed smo spomenuli medije, pisma, proteste, demonstracije, peticije, sastanke, itd. Bez obzira za koji od navedenih načina se odlučimo, naše vještine ubjeđivanja i kvalitet pripremljenih govora i prezentacija su od presudnog značaja.

Djelovanjem u javnosti, povezani na više nivoa (od pojedinaca do institucija), stvaramo moć, snagu utjecaja. Otvaranje novog prostora u javnosti, kreiranje zajedničkog interesa koji prije nije postojao, daje nam snagu, a ugled i moć rastu ukoliko su vjerodostojne informacije koje prosljeđujemo medijima ili državnoj administraciji.

Moć raste i kad znate utjecati na one koji donose određenu odluku. Recite im da ćete informirati javnost i glasno reći je li (ili nije) njihova uloga bila konstruktivna.

Jedan od izvora zadobivanja društvene moći svakako je i javno zagovaranje. Ono je jedna od esencijalnih komponenti organiziranog života. NGO/NVO i ostali dijelovi civilnog društva spona su između slabih i jakih. Izazov je motivirati ljude unutar zajednice - sindikaliste, advokate, doktore, učitelje, akademike - sve one koji će zajedno sudjelovati u izgradnji procesa javnog zagovaranja.

Pitanja koja uputite, daju vam i moć da dobijete odgovore koji vam trebaju. Odgovori koje čujete daju vam dodatne informacije koje možete iskoristiti pri javnim nastupima.

Nije važno ako uvijek ne uspijete stići do zacrtanog cilja. I kompromis je pomak, na njemu dalje možete graditi svoj budući odnos prema nekoj drugoj akciji.

Ako smo zamislili budućnost stvorenu na pravdi, uočićemo da je naša najveća moć u učesnicima i liderima koji su se razvili iz našeg djelovanja. Metode uključivanja građana grade vještine građana-aktivista, ohrabruju ih da izazivaju vlast i moć i poboljšavaju život onih koji imaju manje konvencionalnu političku moć i slabije ekonomske izvore. Njihova moć i snaga koju donose u javna djelovanja i javni život, omogućuju im da neovisno djeluju zavisno o uočenim potrebama i prioritetima.

Prirodno i pozitivno pravo

Razmislite o značenjima riječi pravo u ovim rečenicama:

- Svako živo biće ima pravo na život
- Imao si pravo, to je doista tako.
- Pravo je na našoj strani.
- Bavim se finansijskim pravom.
- Pravo si mu odbrusio.
- Pravo nasljeđivanja ima najstariji sin.

Pročitajte slijedeće iskaze:

- Tko tuđu pokretnu stvar oduzme drugom u namjeri da sebi ili drugom pribavi protupravnu imovinsku korist kaznit će se zatvorom...
- Nisi smio prijatelju uzeti bicikl bez njegova znanja, pramda si mu ga vratio neoštećenoga i premda on to nije primjetio
- Nije čovječno da liječnik posvećuje više pozornosti onima koju su mu zahvalili novčano ili nekom drugom koristi ili pak da bolesnika ucjenjuje prije nego što ga počne liječiti.
- Službena ili odgovorna osoba koja zahtjeva ili primi dar ili kakvu drugu korist ili primi obećanje dara ili kakve koristi u granicama svojega ovlaštenja obavi službenu ili drugu radnju, koju ne bi smjela obaviti, ili da ne obavi službenu ili drugu radnju koju bi morala obaviti kaznit će se zatvorom od jedne do deset godina.

Koji su stavovi pravni, a koji moralni? Po kojim obilježjima to zaključujete? Napišite samo moralni, odnosno pravni stav o prijeveri. Pripazite na pojmove, na različita značenja i oblike prijevere itd.

Pročitajte slijedeća dva teksta:

Tekst 1: «Pravednost se dakle sastoji u tome da čovjek ne krši zakone države u kojoj je državljanin. Čovjek bi mogao, koristeći najviše samome sebi postupati pravedno, ako bi se pred svjedocima s poštovanjem pridržavao društvenih zakona, a sam i bez svjedoka prirodnog prava, jer su odredbe društvenih zakona proizvoljne, a nalozi prirodnog prava nužni. I, odredbe zakona su dogovorene, a ne samonikle, nalozi prirode su samonikli, a ne dogovoreni. Razmatra se o tome uopće zbog toga, jer je većina društvenih zakona ustanovljena u protivnosti s prirodnim.

One koji su potekli od uglednih otaca mi pazimo i poštujemo, a one koji nisu iz ugledne kuće niti pazimo niti poštujemo. U tom smislu odnosimo se među sobom kao barbari, jer po prirodi svi smo mi, i barbari i Heleni, u svemu jednako stvoreni. TO se može vidjeti i po onome što je po prirodi svim ljudima nužno ... Jer svi mi dišemo zrak kroz usta i korz nos i svi jedemo rukama.» (Antifon, *Fragment*)

Tekst 2: «Po prirodi je sve slabije ujedno lošije, tj. lošije je trpjeti nepravdu, ali po zakonu je lošije činiti nepravdu. Jer trpljenje nepravde ne priliči se mužu, već robu, kojemu bi bilo bolje da je mrtav nego što živi. Upravo ti koji stvaraju zakone – to su slabi i veliko mnoštvo. Oni donose zakone i određuju što će se nagrađivati, a što kažnjavati prema svojim interesima i koristi ... Ipak, sama priroda objavljuje da je pravedno da bolji ima više nego gori, a jači više no slabiji ... No budući da oni sami nisu u stanju zadovoljiti svoje želje, zalažu se zbog svojega kakvičluka za samosvladavanje i pravednost.» (sofist Kaliko u: Platon, *Gorgija*)

Navedite razlike u shvaćanjima prirodnoga prava u ta dva teksta? Na čemu se zasniva prvo, a na čemu drugo shvaćanje?

Pravo i pravednost

Teorija pravednosti danas mora ispuniti tri zadaće:

1. *odrediti* što trebaju *zahtjevati* pravila pravednosti, tj. što ljudi smiju i trebaju očekivati jedni od drugih;
2. *opravdati* zašto se ta pravila pravednosti trebaju poštovati i održavati;
3. kako i pod kojim uvjetima treba *prisiliti* pojedince da se drže tih pravila.

Pravednost se danas ponajviše svaća liberalistički kao jednakost šansi. Pojedinci su kao osobe slobodni činiti sve što pravni sustav dopušta te su u tome smislu jednaki. No oni se razlikuju prema svojim sposobnostima, ambicijama, znanjima itd. Nitko pa ni država nema ih pravo ograničavati na njihovome životnom putu – kako u duhovnom tako i materijalnom pogledu. Engleski filozof Hume je rekao da o ideji pravednosti govore oni koji su zavidni. To, međutim, iskrivljuje izvornu liberalističku ideju J. Lockea.

On smatra da je stvoritelj svijeta predao svijet čovječanstvu u cjelini. Ako je netko sposoban radom više steći, ima pravo na vlasništvo nad time. Ali svojim radom on može zadobivati pravo vlasništva do one točke do koje ne umanjuje mogućnost da i drugi stekne vlasništvo radom. Američki filozof J. Rawls smatra da je pravednost posjedovanje jednake materijalne i gospodarske moći. No treba dopustiti i nejednakost tamo gdje ona može pomoći onima koji su na društvenoj ljestvici moći najniže smješteni. Postojanje nejednakosti je *prednost* te stoga poticaj onima koji su prikraćeni da postanu povlašteni.

Protutežu liberalističkim idejama čini kršćansko shvaćanje pravednosti. Ono se ne zasniva samo na formalnoj jednakosti šansi već zahtjeva solidranost. To načelo uključuje nastojanje da se pravednost ostvari u korist onih koji su društveno prikraćeni.

Komunikacija koja funkcioniše

1. Nemojte pokušavati da razjasnite kako nešto «stvarno» jeste, jer i vi živite u svom vlastitom svijetu.
2. Nemojte polaziti od toga da vaš sagovornik vidi svijet kao i vi lično
3. Svako saopštenje je ponuda da se podijele različiti pogledi i stavovi
4. Svako saopštenje stvara obaveštenje o tome kako se prihvatio odnos između partnera u komunikaciji
5. Svaki nesporazum ja razlika i time jedna bitna informacija
6. Komunikacija je proces usklađivanja različitosti

Prepreke u komunikaciji

Naređivanje, komandovanje	Ti stvarno moraš...
Prijetnja	Ako to ne uradiš onda ću... Bolje bi ti bilo, ili inače...
Propovjedanje, moralisanje	Trebao si...
Predavanje	Evo zašto nisi u pravu...
Pretpostavke	Uradio si to zato... To što si mislio bilo je...
Nalaženje odgovora	Ono što bih ja uradio je... Bilo bi najbolje da si...
Osuđivanje, okrivljavanje	Ti si loš. Nisi u pravu/djetinjast.
Radoznalost, ispitivanje	Zašto? Šta? Kako?
Dijagnosticiranje	Ti samo pokušavaš privući pažnju.

Temelji demokratije

Određenje pojma

Definirati demokratiju je vrlo težak zadatak. Ona se tokom povijesti razvijala i danas ima više oblika, odnosno govori se o više tipova demokratije. Važno je razlikovati dva načina prilaza demokratiji: teorija identiteta i konkurentna teorija demokratije o čemu će biti govora nešto kasnije.

Pojam demokratije izvorno se pojavio u političkoj filozofiji i praksi antičke Grčke gdje je za razliku od manjinske vladavine (monarhija, aristokratija, tiranija) označavao vlast naroda.

Prevedeno sa Grčkog „demokratija“ jednako je vladavina naroda. To je državna forma u kojoj državna vlast proizilazi iz naroda i direktno i (ili) indirektno biva izvršavana od naroda.

Klasično određenje demokratije je da je to oblik vladavine u kojem narod sudjeluje u vlasti ili upravlja sobom direktno ili indirektno (Lincoln: „Vlast naroda, po narodu i za narod“), za razliku od situacije u kojoj narodom vlada jedna ili više osoba, kao npr. kraljevi, lordovi i sl.

U nekim društvima zvanično prihvaćena verzija demokratije ograničena je na političku sferu, dok se u drugim proteže i na druge oblasti društvenog života.

Danas se izraz „demokratija“ odnosi na vlast izabranu od strane naroda, dok se izraz „republika“ najčešće koristi za politički sistem u kojemu se predsjednik države bira na određeni period.

Pojam demokratije koristi se još u dva značenja:

- Demokratija u proceduralnom smislu – odnosi se na način izbora predstavničkog tijela za donošenje odluka od općeg interesa i vršenje vlasti.
- Demokratija u smislu krajnjeg cilja – odnosi se na određene kvalitete koje određeno društvo da bi bilo demokratsko, mora imati: sloboda i jednakost građana, sudjelovanje građana u vlasti, vladavina prava, pluralizam, zaštita prava manjina itd.

Važno je imati na umu da demokratija nije stanje, već proces, koji može napredovati ili stagnirati, po najviše ovisno o samim građanima.

Razvoj demokratije

Demokratija se u Evropi razvila najprije u Grčkim gradovima – državama kao direktna i neposredna demokratija.

Od 1945 godine u Evropi se, ali i šire proširuju zapadnjačke liberalne forme demokratije na uštrb autorativnih oblika vlasti.

Pobjeda demokratije činilo se da se proširila na cijeli svijet raspadom „realsocijalističkih“ sistema istočne i srednje Evrope 1989 godine.

Od momenta kada su marksizam i lenjinizam kao jedini ideološki principi zamijenjeni pluralizmom, a centralno usmjeravana privreda zamijenjena socijalnom tržišnom privredom, princip demokratije, individualne slobode i socijalne sigurnosti postao je jasniji.

Mnogi ljudi imaju problem da u sebi savladaju političku i socijalnu promjenu, te da prihvate novu formu demokratije.

Opasnost za demokratiju nije u pobjedi diktature nad njom, već mnogo veća opasnost je u ideološki zaslijepljenom masovnom ludilu. Demokratija može dakle biti prividna i prerasti u svoju suprotnost, u vladavinu ideološke nepravde koja je sama sebi opravdanje. Osnovni problem demokratije je jaz između slobode pojedinca i njegove vezanosti za cjelinu (državu ili društvo).

Sloboda pojedinca se ovim vezanjem za političko uređenje ograničava, a sa druge strane uređenje je to koje omogućuje ostvarenje slobode.

Neka imena značajna za razvoj ideje i prakse demokratije su: Machiavelli, Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Rousseau, John Stuart Mill.

Osobit uticaj na utemeljenje demokratije imale su i dvije revolucije - Američka i Francuska.

Pretpostavke demokratije

- U demokratiji vladaju zakoni, a ne ljudi nad ljudima. Zakoni se moraju donositi shodno uređenju i objavljivati da bi ih građani upoznali i poštovali.
- Jednakost svih građana je sljedeća pretpostavka demokratije. Prije svega to je jednakost pred zakonom. Pravna država mora obezbijediti jednake šanse za sve, jer slobodi prijeti opasnost ako su socijalni i ekonomski uvjeti suviše nejednaki.
- U demokratiji vlast se povjerava općim, jednakim, slobodnim, tajnim i direktnim izborima i to samo na ograničeno vrijeme. Izbor odgovara demokratskim principima samo onda ako taj izbor predstavlja izbor između alternativa.
- Sloboda mišljenja, različitost mišljenja, sloboda informiranja, zaštita manjina, i slobodna opozicija su pretpostavke demokratskih izbora.

Ključna načela demokratije

- Zaštita temeljnih prava i sloboda pojedinca (osobito sloboda govora, udruživanja i okupljanja, te prava na žalbu).
- Jednakost i inkluzivnost u odnosu na izbor vlasti i kandidiranje za javne funkcije
- Suverenost naroda (vladanje narodom uz njegov pristanak što predstavlja jedini legitimni izvor autoriteta vlasti).
- Slobodni, opći, periodični, tajni i poštenu izbori na kojima sudjeluju svi punoljetni građani određene političke zajednice.
- Nadmetanje i izmjena političkih stranaka u vlasti.
- Vladavina većine uz zaštitu prava manjine (svaka većina mora poštivati i štiti prava osoba koje pripadaju manjinama).
- Podjela vlasti (zakonodavna, izvršna i sudska).
- Neovisnost sudstva.
- Ustavnost i vladavina prava ili pravna država (vlast svoj mandat obavlja isključivo u skladu sa zakonom).
- Transparentno donošenje odluka od općeg interesa.
- Otvoreno tržište.
- Decentralizacija (osnaživanje lokalnih središta političkog autoriteta).

Temeljne demokratske vrijednosti

- U formalističkoj tradiciji proizilaze iz formalno pravnih pretpostavki demokratije, kao što su pravo svih građana da biraju i budu birani u strukture vlasti, poštivanje ustava, demokratskih institucija, postupaka, i sl.
- U tradiciji substantivnog određenja demokratije: opća ljudska prava i slobode, jednakost, pravda, pluralizam, solidarnost, mir i sl. (na drugom sastanku poglavara država i vlada zemalja članica Vijeća Evrope 1997. Evropa je određena kao „široko područje demokratske sigurnosti“ utemeljeni na vrijednostima: pluristička i parlamentarna demokratija, nedjeljivost i univerzalnost ljudskih prava, vladavina prava i zajedničko kulturno naslijeđe obogaćeno raznolikošću).
- Postojanje zajedničkih društvenih interesa i vrijednosti koji određuju akcije pojedinaca i grupa.
- Sloboda iznošenja i argumentiranja osobnog mišljenja.
- Mogućnost argumentacije.

Faktori o kojima ovisi razvoj i učvršćenje demokratije

- Participacija i odgovornost građana.
- Postojanje civilnog društva (autonomno i dobrovoljno organiziranog dijela društva koji se nalazi između državnog/javnog i privatnog sektora, a koji država ne nadzire).
- Ekonomski rast i razvoj.

- Unapređenje pravnog sistema.
- Građanska pismenost.

Osnovne vrijednosti demokratije

- Jednaka sloboda za sve građane je stalan zahtjev demokratije
- Obrazovanje i razvijanje po sopstvenim odlukama.
- Nedodirljivo dostojanstvo svakog pojedinca.
- Mogućnosti i šanse za sve članove zajednice da vode slobodan i čovjeka dostojanstven život.
- Sloboda – konkretna sloboda osobnog uređenja života, sloboda religije i svijesti, izbora zanimanja, raspolaganja sopstvenom imovinom.
- Garancija državno-pravnog postupka pred sudom.
- Slobodno izražavanje mišljenja.
- Sloboda štampe.
- Sloboda okupljanja i udruživanja.
- Pravo na jednako učešće u političkom obrazovanju.

Država treba svakom pojedincu da garantira i priznaje dostojanstvo kao neotuđivo i nepovredivo pravo što je smisao svakog demokratskog Ustava.

Slobode i prava pojedinca se ne mogu provesti apsolutno, one moraju naći svoje granice u slobodama i pravima drugog pojedinca.

Dakle, demokratske zajednice svim građanima na isti način osiguravaju slobodu za razvoj njihove ličnosti i za odgovorno uređenje sopstvenog života, te socijalne uvjete koji to omogućuju.

Neki autori ističu da analiza demokratije treba polaziti od četiri ključna kriterija:

- distribucija moći
- poštivanje ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca bez obzira na njegovo porijeklo
- pravilna raspodjela društvenih resursa i bogatstva
- slobodan i ravnopravan pristup obrazovanju i usavršavanju

Zašto demokratija?

Postoje dva osnovna principa koja leže u osnovi ideje demokratije i koja nam pomažu da objasnimo njenu privlačnost:

1. Princip lične autonomije, tj. niko ne treba predmet pravila koja su nametnuli drugi.
2. Princip jednakosti, tj. svako treba imati jednaku mogućnost da utiče na odluke koje utiču na ljude u društvu.

Demokratski sistem treba da njeguje veću inicijativu i da bolje reaguje na promjene uslova na principu „dvije glave su bolje od jedne“.

U teoriji postoje mogućnosti za građane da imaju veći uticaj na zakonodavni proces i tako što će se angažovati u konsultacije sa političkim predstavnicima, bilo putem NVO-a ili putem drugih grupa i konsultativnih tijela, kao i na način da se svaki pojedinac ima pravo kandidirati na izborima.

Demokratija i obrazovanje

Obrazovanje se temelji na visokoorganiziranom društvenom sistemu u kome pojedinac nije autonoman subjekt nego sastavni dio slojevitih struktura. Obrazovanje je univerzalno pravo čovjeka. Pojedinici su različiti po prirodi i treba im obrazovanje po njihovoj mjeri. Ne postoji jedna jedina istina i nema monopola na znanje.

Obrazovanje je dužno da poštuje kulturni, politički, ideološki i religijski pluralizam. Pojedinac se ne može svesti na nivo poslušne radne snage, on nije puki proizvođač materijalnih dobara, nego i proizvođač i potrošač kulture. Obrazovan čovjek posjeduje sposobnost kritičkog rasuđivanja koje mu omogućuje da poboljša vlastite životne uvjete. Najbolji način učenja je istraživanje, kritička analiza i individualna analiza. Debata je svakako vrlo važna kao način učenja kako razmišljati i govoriti da bi učestvovali u demokratskom društvu. Naša zemlja kao zemlja u tranziciji se suočava sa problemom koncipiranja nove obrazovne politike, što zahtijeva novu ulogu učenika i nastavnika, ali istovremeno i edukaciju nastavnika i modernizaciju nastavnog procesa.

Od škole budućnosti se očekuje konačno promijenjena uloga i učenika i nastavnika „od dominacije nastavnika do nastavnog procesa usmjerenog na dijete“.

To znači da djeca trebaju zauzeti centralnu ulogu (subjekatsku poziciju), a škola treba postati mjesto na kojem se istražuje, ispituje, zajednički rješavaju problemi i vodi promišljeni dijalog.

„Odgajatelji moraju pozivati učenike da iskuse bogatstvo svijeta, osposobiti ih da sami postavljaju pitanja i traže odgovore i podsticati ih da shvate složenost svijeta“ (Brooks, 1993 str. 5).

Uvod u debatu Debatom do pravde

Debata (fr. débat) rasprava, prepirka, borba riječima, usmeno izmjenjivanje mišljenja na nekom skupu, pretresanje neke teme, diskusija

(Rječnik stranih riječi B. Klaić,
1961. godine)

Debat usmena diskusija u kojoj se suprotstavljaju argumenti. Njeno posebno značenje: diskusija suprotstavljenih političkih tijela te je najpoznatija parlamentarna debata, posebno poznata u britanskom parlamentu.

(Robertov riječnik francuskog jezika
1981. godine)

Debata, raspravljanje riječima i argumentima:

- a) formalna (uređena, odmjerena diskusija o nekom prijedlogu pred nekim vijećem ili savjetodavnim tijelom prema pravilima parlamentarne procedure)
- b) omeđena diskusija nekog prijedloga između dvije ravnopravne strane.

(Websterov rječnik engleskog jezika
1986. godine)

Šta je debata?

Da li su znali prvi filozofi, sofisti, retoričari da će njihovi dijalozi po atenskim trgovima, argumentirane rasprave o jeziku, vrlini, pravednosti, prostoru i vremenu postati simbolom druge polovine dvadesetog vijeka? Da li je Aristotel znao da će po principu njegove logike mladi širom svijeta učiti promišljati i suprotstavljati svoje stavove? Da li je znao da će upravo po tim principima učiti govorničke vještine? Nekada peripatetičke škole, a sada Omladinski debatni klubovi, i debata u redovnoj nastavi.

Debata počinje upravo onda kada dvoje ili više ljudi zauzimaju različita gledišta o nečemu, te pokušavaju objasniti onome drugom kako je njihov stav ispravniji. Koliko se samo različitih argumenata upotrijebi kako bi se sagovornikov ili protivnikov stav demantirao. Oni koji ne znaju ovako razgovarati posežu za silom, ali čini se da čovjeka od životinje, upravo, razlikuje ta čarobna mogućnost govora i dogovora.

Moglo bi se reći da je debata isto što i institucija parlamenta, a na parlamentu se zasniva demokratski, slobodni, otvoreni oblik društva. Parlament od svog nastanka u staroj Grčkoj nije ništa drugo nego institucionalni prostor za razgovor - debatu.

Jedini istinski oblik društvene slobode za koji znamo, a koji, opet, dugujemo antičkom nasljeđu zasnovan je na mogućnosti da se do najviših odluka za društveni život dolazi putem rasprava ravnopravnih strana ili, pak, političkih tijela koja nemaju a priori prednost.

Ne treba zaboraviti da se svi oblici neslobode, nedemokratije, totalitarizma mogu svesti na jedan zajednički imenitelj, a to je odsustvo debate u donošenju odluka. Sve su to despotski oblici društvenog života i državnog uređenja u kojima odlučuje samo jedna strana, jedna politička stranka, jedan vođa. Da je riječ o istinskoj demokratiji, a ne lažnoj može se pouzdano ustanoviti na osnovu toga da li se politički život oblikuje kroz,

otvorenu, slobodnu debatu jednakih strana, u kojoj nije važno ko iznosi argumente i ko posjeduje veću društvenu moć.

Ili, rečeno popularnom krilaticom: "Da li je u pitanju argument snage ili snaga argumenta?" Čuveni filozof Edmund Huserl bi rekao kako nema veće snage od snage argumenta. Ljubitelji riječi i onog čovječnog u čovjeku, skloni su mu vjerovati.

Ono što su posljednji dometi filozofije (filozofije demokracije) nije da se posjeduje neka apsolutna i iznad svega dogmatska, sveta istina nego kako se ona ima i kako se do nje dolazi. Nije loše istaći da je u istom historijskom trenutku, nimalo slučajno, nastala demokratija, filozofija i polis kao urbani način življenja, što znači da se filozofija može izučavati samo u istinskom gradskom okruženju i sa demokratskom svijšću koja je uvijek otvorena za drugačije mišljenje, kao i za argumentiranu, utemeljenu kritiku. Treba se sjetiti, takođe, da filozofije nema u totalitarizmu (nije je bilo u fašizmu, niti u staljinizmu).

Debata u školi i društvu

Čini se da se snaga riječi ne cijeni dovoljno. Govorni čin se uzima kao nešto samorazumljivo, samim tim što su leksika i gramatika već odavno usvojene, pa se stoga često misli da je i održati govor sasvim jednostavno. Nažalost, u nastavnim planovima nedostaje tendenciozno razvijanje usmenog izražavanja. To je i razlog da javno raspravljanje o nekim temama izaziva nelagodu kod velikog broja ljudi. Čak i oni sa željom da izraze svoj stav pred oponentom uoče da "nedostaje snaga argumentacije" koja je nesređena u mislima, i bez mogućnosti iskazivanja.

Učenici i studenti treba, prije svega, da savladaju tehnike debatiranja, čime će razviti i druge sofisticirane jezičke i logičke sposobnosti.

Debata pomaže da se razviju: Kritičko i logičko mišljenje, retoričke sposobnosti, samopouzdanje, osjećaj tolerancije i stvaranje kompromisa, savladavanje javne scene. Ono što se čini najbitnijim jeste upravo razvijanje kritičkog mišljenja koje ujedno razvija i niz veoma bitnih sposobnosti kao što su: spoznavanje količnosti sopstvenog znanja i obrazovanja, svjesno uklanjanje ličnih predrasuda; uočavanje štetnosti generalizacije (do čega se dolazi logičkim metodama koje se koriste u radu debate), shvatanje pitanja ne uvijek kao traženje pukog odgovora već i kao moguću tezu koja se može elaborirati; uočavanje distinkcije bitnog i nebitnog; uočavanje sopstvenih i oponentovih kontradiktornih stavova (ovo uočavanje se lako izvodi ukoliko se savladaju opšte logičke greške i greške u zaključivanju).

Pored edukativnog debatni program ima za cilj rekreativno - zabavnu aktivnost učenika i studenata samim tim što je debata zasnovana na zajedničkom radu, takmičarskog je duha, a i ozbiljno istraživanje udaljava od monotonije.

Istraživanje debatnih vještina omogućava: lakše istraživanje i analizu problematike kojom se bavimo, analitički način mišljenja; odagnava anksioznost od samostalnog javnog predstavljanja, vješto slušanje sagovornika, usku saradnju sa kolegama, sintetizira znanje...

Razlozi zašto DEBATA - DA se mogu nizati do u beskraj, te se čini da ovih nekoliko nabrojanih već unaprijed kazuju za debatu i na našem prostoru - DA!

Dobro bi bilo ovim povodom podsjetiti odakle dolazi naziv gimnazija. To je, prije svega, institucija koja u sebi objedinjuje sva tri prethodno pomenuta pojma, a to su POLIS, DEMOKRATIJA i FILOZIFIJA. Gimnasiym znači vježbalište i prvobitno je bilo mjesto za tjelesne vježbe, a značenje koje je kasnije dobilo (Platonova akademija) je upravo duhovno značenje vježbanja za dijalog, a ne samo za pasivno usvajanje gradiva (od kojeg često nema koristi) i slijepu poslušnost. Iz toga se nužno, logički nameće zaključak da samo iz gimnazije, iz vježbaonice klasičnog obrazovanja mogu izniknuti pravi, jedini, istinski nosioci građanskog društva. Jedino učenjem (radom) kroz razgovor može se dobiti otvorena i zdrava ličnost koja ima svijest o sebi i što je ne manje bitno, svijest o drugima. U intelektualnoj vježbaonici - gimnaziji još ponajviše ili ponajprije leži fundament demokratije, čiji se razvijeniji stupanj dostiže i postiže na Univerzitetu, prema istom principu, ako riječ studij želimo prihvatiti upravo onako kako i znači – istraživati.

Već su spomenuti stari Grci i rečeno je da se ponajviše njima zahvaljuje za otvoreni razgovor. Aristotel je jedno od svojih krucijalnih djela nazvao “Retorika” i posvetio istraživanju ove veoma značajne sposobnosti čovjeka. Rimljani, takođe, ne žele zapostaviti ovo umjeće. Sastavni dio nastave čini upravo javni govor. Čak su tokom XVII vijeka gotovo sve debate vođene na latinskom jeziku. Krajem XIX vijeka debata počinje da živi na nekim univerzitetima u USA (ponajviše na istočnoj obali i Kaliforniji). Prvih godina dvadestog vijeka nekoliko značajnih američkih univerziteta usvaja debatu u svoj obavezni školski program.

1960. godine gospoda J.K.Keneddy i R.Nixon, u svojoj predizbornoj kampanji, otvaraju nova vrata otvorenom govoru, što se kao praksa zadržalo i danas, te se pred posljednje američke izbore mogla pratiti debata između Billa Clintona i Boba Dolea. Taj oblik dijaloga dobija ime policy debate.

Danas, debata je prisutna na univerzitetima svih razvijenih zemalja kako kroz obavezni vid nastave, tako i kroz debatne klubove i radionice.

Debata - princip odlučivanja

Ukidanje jednog totalitarnog političkog sistema ne znači naprosto čin uređenja drugih političkih institucija nego drugačijih modela mišljenja koje mora prožeti sve sfere društvenog života.

Kada neupućeni žele saznati nešto o debati onda, što je sasvim razumljivo, pitaju o čemu se tu raspravlja, šta su to teme debate. Kada se nabroje moguće teme, misle da su shvatili o čemu je tu riječ. No, oni ne pitaju za ono što je najvažnije, jer misle da to već znaju. Naime, ne pitaju ŠTA JE DEBATA! Kako se može kritički misliti i razmijenjivati mišljenje?

Akcenat je na procedurama mišljenja, a ne na sadržaju mišljenja. Bitno je zastupati svoje mišljenje, kako ga izlagati i braniti. Što je najvažnije, bitno je moći usvojiti tuđe mišljenje ako se ono na kraju rasprave pokaže kao bolje. Jer bolje mišljenje ne može biti tuđe mišljenje. Tuđ nam ne može biti onaj koji ima drugačije mišljenje, nego onaj koji nije u stanju uvažiti naše mišljenje, kada se pokaže da je ono argumentovano zasnovanije. Još jednom da podcrtamo:

Sve može biti tema debate, apsolutno sve, ali iz toga ne slijedi, da je debata sve što nam padne na pamet.

Upravo zato što sve može biti sadržaj debate, debata se ne može odrediti preko svog sadržaja.

Zbog toga debatni program i debata nisu nikakvi programi usvajanja nekog posebnog, socijalnog, političkog itd. mišljenja, nisu nikakva indoktrinacija.

Debata je kao, i logika i retorika, a obje ih spaja u sebi, vrijednosno neutralna. A sa druge strane, kao i nauka, ona nije naprosto neutralna, nego može predstavljati najveću vrijednost - vrijednost racionalno uređenog života.

Pravi izvor debate bio je grčki POLIS i prvi racionalno uređen politički sistem koji se zasnivao na slobodi govora pred izabranim predstavnicima naroda - pred narodnom skupštinom. Političar je dobivao podršku svojih sljedbenika i pobijao i ubjeđivao svoje protivnike umjesnošću raspravljanja u skupštini, a što je značilo biti dobar logičar, retoričar, filozof...

Starogrčki polis, kao prvi racionalno uređen politički sistem, je predstavljao uzor za sav kasniji demokratski razvoj društva. Ono što nas mogu naučiti Perikle, Platon, Aristotel i Aleksandar Makedonski jeste nerazlučiva povezanost demokratskog uređenja i vladavine slobodne misli. Najveći dokaz grčke kulture pa i političke zrelosti bilo je Platonovo djelo. Samo u pomenutom okruženju mogli su nastati Platonovi dijalozi. S druge strane oni nisu samo puki odraz stvarnosti nego uzor za sve aktere javnog života. Debata se nalazi u temeljima moderne demokratije (Čarls Tejlor), jer je stvarni temelj engleskog parlamentarnog sistema. Upravo se engleski parlamentarni sistem u 18 vj. pokazao boljim od svake apsolutističke monarhije, pa i one prosvijećene, jer je pokazao da razmjena mišljenja, ali istinska razmjena mišljenja predstavlja temelj racionalno uređenog društva.

Današnje razvijene tzv. liberalne demokratije, ne samo da su razvile uzorne parlamentarne sisteme, što znači visoko razvijenu instituciju debate, nego su tu

instituciju debate proširili na cjelokupan društveni sistem. Svakako da je tu ključnu ulogu odigrao zadivljujući razvitak nauke koji nije ništa drugo nego najrazvijenija i najuzornija institucija debate. Čitava društva su formirana po uzoru zajednice naučnika na djelu. Šta je još zanimljivo istaći ?

Ukidanje jednog totalitarnog političkog sistema ne znači naprosto čin uređenja drugih političkih institucija nego drugačijih modela mišljenja koji moraju prožeti sve sfere društvenog života. Jednom riječju, slobodnu razmjenu mišljenja i kritičku raspravu treba uvesti na sva mjesta upravljanja i odlučivanja, a pri tome posebnu ulogu treba dati obrazovanju i školskim institucijama, a unutar njih posebno mjesto treba zauzeti debata.

Zašto Karl Popper Debatni Format

Karl Popper je zastupnik izrazito racionalističkog modela u filozofiji, a ubraja se u pravac analitičke filozofije koja se orijentira prema znanosti i njenim metodama. Izučavao je postupke dolaženja do znanstvenog otkrića u tzv. prirodnim znanostima i nastojao je to primijeniti na socijalne znanosti.

U svojoj čuvenoj knjizi "Logika znanstvenog otkrića", trebalo je da iznese na vidjelo obrasce racionalnog postupanja i mišljenja za sve sfere ljudskog života, a po uzoru na prirodne znanosti. Uveo je model ISTINE kao tvrdnju iza koje stoji najbolja argumentacija u okviru zajednice znanstvenika, tj. onih koji su najupućeniji u vjerodostojnost ili nevjerodostojnost date tvrdnje (tim eksperata - takvi timovi se mogu formirati u svim oblastima društvenog života povodom svih pitanja koja su od interesa).

Kao i svaka znanstvena istina, svaka argumentativno usvojena tvrdnja (istina) ostaje istina samo dok god se ne pojavi nova tvrdnja koja ima BOLJU ARGUMENTACIJU iza sebe.

Dakle, svaka istina je temporalna (privremena) i hipotetička. K. Popper je došao do uvida da ni jedna istina nije duže trajala, a pogotovo opstala u čitavoj tradiciji znanosti. Znanost je upravo povijest stalnog odbacivanja starih i usvajanja novih istina (nema ni jedne trajne znanstvene, apsolutne, svete, neprikosnovene, dogmatske istine.)

Upravo u toj promjenljivosti, nedogmatičnosti i leži uzročnost i racionalnost naučne istine.

Dakle, bit racionalnosti i stroge znanstvenosti jeste otvorenost za diskusiju, upitnost, sumnjičavost spram svake znanstvene istine, svakog postignuća. Sve je otvoreno za diskusiju i sve je dobro dok nema boljeg.

SLOBODNO DRUŠTVO je racionalno društvo, a racionalno je ono koje je otvoreno za slobodno mišljenje, a to znači za debatu o svim važnim pitanjima, gdje će najbolje riješenje biti ono o kojem se slože eksperti za datu oblast.

Sve treba prepustiti ekspertima koji donose odluke na osnovu najbolje argumentacije. To je društvo u kojem stalno kruže ideje, u kojem se stalno razmjenjuje mišljenje. Uzor demokratije-zajednica znanstvenika na djelu (svako može reći što hoće, ali biti će usvojeno ono što je najubjedljivije tj. ono što ima jaču argumentaciju iza sebe). Upravo tako Karl Popper debata je debata otvorenog mišljenja, slobodne riječi, snage argumentacije, istraživačkog duha...

Pored ovih, evo još par informacija o misliocu rođenom 28. jula 1902. godine u Beču, gdje je studirao i doktorirao. Potom odlazi na Novi Zeland, a nakon 1946. godine odlazi u Englesku i radi kao profesor logike i znanstvenih metoda. Jedna od njegovih najznačajnijih knjiga pored već spomenute je i "Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji". I tu se takođe susreće sa jednim od njegovih bitnih, već spomenutih, stavova da čak ni sam tok historije nije predodređen već da je djelo naših "slobodno donesenih odluka"... "Moji termini ukazuju na RACIONALNU DISTINKCIJU; ZATVORENO DRUŠTVO se odlikuje vjerom u magijske tabue, dok je OTVORENO DRUŠTVO ono u kojem ljudi uče da, do određenog stupnja, budu kritični prema tabuima i svoje odluke zasnivaju na autoritetu vlastite inteligencije (poslije rasprave)"... (Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji str. 264)... Ili dalje kritikujući Platonovu misao nalazimo sljedeću potvrdu:... "Lekcija koju moramo, tako, da naučimo od Platona je potpuno oprečna od onoga čemu nas je on pokušao naučiti. To je lekcija koja se ne smije zaboraviti. Izvrstan kao što je bila i Platonova sociološka dijagnoza, njegov razvoj dokazuje da je terapija koju je preporučio gora od zla protiv kojeg je pokušao da se bori. Zaustavljanje političke promjene nije lijek, to ne može donijeti sreću. Mi se nikada ne možemo vratiti nevinosti i ljepoti zatvorenog društva. *Naš san o raju ne može se ostvariti na zemiji. Kada jednom počnemo da se oslanjamo na naš razum i da rabimo naše kritičke moći, kada jednom osjetimo zov lične odgovornosti, i, s tim, odgovornost da se pomogne unapređenju znanja, mi se ne možemo vratiti u stanje bezuvjetne potčinjenosti plemenskoj magiji. Za one koji su jeli sa drveta znanja, raj je izgubljen. Što više pokušavamo da se vratimo u herojsko doba tribalizma, sigurnije stižemo do inkvizicije, Tajne policije i romantizovanog razbojništva. Počinjući s gušenjem razuma, i istine, moramo završiti s najbrutalnijom destrukcijom svega što je ljudsko. *Nema povratka harmoničom stanju prirode. Ako se vratimo natrag moramo preći cio put, moramo se vratiti zvjerima.*

“Ja možda griješim, a vi ste možda u pravu, ali mi zajedničkim nastojanjem možemo dosegnuti istinu.”

* Plemenski raj je, naravno, mit (mada neki primitivni narodi, najviše od svih Eskimi, izgledaju dovoljno sretni). Možda osjećaj prepuštenosti okolnostima nije postojao u zatvorenom društvu, ali postoji snažan dokaz o drugim oblicima straha - strah od demonskih sila izvan prirode. Pokušaj oživljavanja ovog straha i njegove upotrebe protiv intelektualaca, naučnika, itd., karakterizira mnoge kasnije pobune protiv slobode. Svaka čast Platonu, Sokratovom učeniku, što mu se nikada nije dogodilo da predstavi svoje neprijatelje kao potomstvo kobnih demona mraka. On nije bio naklonjen tome da idealizira zlo koje je za njega, jednostavno, bilo uniženo, degenerirano ili osiromašeno dobro.

Samo U jednom pasusu U *Zakonima*, 896e i 898c, postoji mjesto koje bi moglo predstavljati sugestiju o apstraktnoj idealizaciji zla.

To je ishod s kojim se moramo otvoreno suočiti, ma koliko to bilo teško za nas. Ako sanjamo o povratku u naše djetinstvo, ako smo kušani da se oslonimo na druge i tako budemo sretni, ako se ustežemo od zadataka da nosimo naš križ, križ humanosti, razuma, i odgovornosti, ako izgubimo hrabrost uzmaknemo pred teretom, onda moramo pokušati da osnažimo sebe jasnim razumijevanjem proste odluke koja stoji pred nama. Možemo se vratiti zvijerima. Ali ako želimo da ostanemo ljudska bića, onda postoji samo jedan put, put u otvoreno društvo. Moramo poći u nepoznato, neodređeno, nesigurno, koristeći razum koliko god je moguće da bismo što bolje planirali oboje: i sigurnost i slobodu.”

(Karl Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji* str. 418, Pravni centar FOD BH, 1998.)

Brainstorming

Pripremna faza debate bi se mogla nazvati i brainstorming (zajedničko traganje za novim idejama i rješenjima). O ovome govori i američki filozof John Dewey koji se, između ostalog, bavi razvijanjem vještina kritičkog mišljenja.

“Brainstorming je osnovno sredstvo koje se koristi u kritičkom mišljenju. Brainstorming opsežno koriste grupe i organizacije koje nastoje da pronađu najbolje moguće rješenje u specifičnim okolnostima u kojima se nalaze. Sve obrazovne, menadžerske, društvene i političke grupe koriste ovaj sistem kao odskočnu dasku za izučavanje problemna ili teme”.

U debati se *brainstorming* koristi prilikom stvaranja teze, pronalaženja argumenata, pronalaženja pobijajućih argumenata i što je najvažnije u kreiranju istraživačke strategije pomoću koje debatanti mogu dokazati ono što zastupaju.

Brainstorming omogućava da o idejama bude raspravljano bez ikakve cenzure. Ono dopušta idejama da jedna drugu oplođuju i da se razvijaju. Ponekad najapsurdnije sugestije mogu otvoriti put praktičnom rješenju. Stoga nužno je slijediti pravila i koristiti *brainstorming* kao prvi korak u bilo kojem traganju.

Faze rada

- Napisati jasno temu i svrhu kako bi je svi mogli vidjeti
- Dati učesnicima tj. istraživačima po jedan minut da zapišu, neovisno jedni od drugih, svoje reakcije
- Tražiti od debatanata tj. istraživača da razmjene svoja zapažanja i zabilježe ih na pano
- Izabrati zapisničara ako je neophodno, te staviti sve ideje na pano što je moguće preciznije
- Kada grupa iscrpi svoje ideje može se početi sa kategorizacijom, a ideje se mogu pisati i prepravljati prema potrebi

Evo par teza u vezi kojih se može napraviti brainstorming:

- Naše školstvo je konzervativno
- Školske uniforme je opravdano nositi
- Žena ne treba raditi izvan kuće
- Pušenje na javnim mjestima treba zabraniti

Pravila brainstorminga

1. Sve ideje se usvajaju. Ne treba kritikovati i cenzurirati ideje odmah nakon što se pojave.
2. Nema granica u predlaganju. Svaka sugestija ma kako čudna, je dobrodošla kada se razmatra problem.
3. Ne zaustavljati se na tri-četiri ideje. Prihvatati ih što više.
4. Razmjenjivanje i kombiniranje ideja je esencijalno za *brainstorming*.
5. Pažljivo slijediti sve ideje zapisane na panou.
6. Ako dosadi istraživački rad i ako se misli da su sve ideje iscrpljene onda treba pročitati zapisano i raspraviti o tome.
7. Upraznjavati *brainstorming* kolektivno sve dok studenti, učenici, istraživači... njime ne ovladaju, a onda će svako od njih biti sposoban da to sam čini u bilo kojem istraživačkom radu.

Da bi teza bila što bolje postavljena i formulirana treba izbjeći sljedeće greške:

1. Teza treba biti jasno i precizno izrečena. Npr.
2. Trebalo bi da razmotrimo ukidanje davanja ocjena učenicima srednjih škola, čiji je sastavni dio upravo ocjenjivanje samo.
Ovo je pogrešno postavljena teza, jer odvlači pažnju od biti samog istraživanja tj. predstojećeg debatanja. Ispravno postaviti tezu o ovoj debati značilo bi svesti je na jasnu tvrdnju, ili "Ocjenjivanje učenika treba ukinuti". Ovdje se

ima jasan, kratak, određen stav koji treba dokazati ili pobiti. Postoji još jedna greška prilikom postavljanja teze. Teza ne može biti postavljena kao pitanje. Npr. “Da li treba ukinuti ocjenjivanje”, Da li treba ili ne, to će se vidjeti tokom debate.

3. Jasnost postavljanja teze je bitna i za definiranje. Nejasno postavljena teza onemogućava kvalitetno definiranje. Šta to znači? Ukoliko definicija nije svedena na svoj minimum postoji mogućnost da debata preraste u raspravu o definiciji i tada se gubi smisao debate. Ovakvu grešku uglavnom pravi negacijski tim kada želi osporiti definiciju afirmacijskog tima umjesto da ospori tezu u koju je definicija ugrađena.
4. Negacijski tim pravi veliku grešku ukoliko dovodi u pitanje elementarno pravo afirmacijskog tima da postavi svoju tezu.
Na primjer
A: “Radi se o analizi političkog teksta...”
N: “Politički tekst nikada nije postojao...”
5. Istu stvar može učiniti i afirmacijski tim negacijskom timu tako što im osporava svaku mogućnost započinjanja sopstvene argumentacije.
6. Gradeći svoj stil, obje ekipe moraju činiti sve kako bi logički otežale posao onoj drugoj.

Zadatak svake ekipe je da unaprijed pokuša predvidjeti kako će druga ekipa osporiti njihove argumente, te da ima pripremljene varijante svojih odgovora. Npr.

Da li mislite da je naše školstvo konzervativno?

- DA

Kako onda objašnjavate postojanje debatnih klubova u kojima možete reći da je naše školstvo konzervativno?

NE -

Kako onda objašnjavate da ono što učite na sociologiji nema nikakve direktne veze sa aktuelnim socijalnim problemima koji se tiču vas i vaše okoline?

Olakšavajuću okolnost imaju afirmacijski timovi ukoliko uspiju da im argumenti ne budu pobijeni, a negacijski tim budući da nastupa drugi možda, čak, ponekad mora promijeniti svoju prvobitno planiranu argumentaciju, obzirom da se ne odnosi na ponuđenu argumentaciju afirmacijskog tima.

U svom početnom nastupu negacijski tim ima, uglavnom, pet – šest različitih mogućnosti obraćanja:

1. Moguće je direktno negirati tezu, premda tu leži i velika opasnost za tok debate, jer ovaj pristup praktično znači “vršiti pritisak” na afirmacijski tim, te stoga, debata može prerasti u raspravu o višim vrijednostima i izgubiti smisao u odnosu na prvobitno postavljenu tezu.
2. Pokušaj dokazivanja suprotnosti.
3. Ukoliko je postavljena teza: “Logika razvija mentalne sposobnosti čovjeka” i ukoliko negacijski tim svojim argumentima uspije dokazati suprotno, prva teza mora biti oborena, ukoliko je vjerovati Aristotelu i njegovom logičkom principu mišljenja, tj. principu isključenja trećeg koji kaže A je B ili ne-B (svakom pojmu se mora pripisati jedna od dvije kontradiktorne oznake).
4. Ukoliko negacijski tim počne nastup sa iskazom “nije uvijek tačno da logika razvija mentalne sposobnosti čovjeka” dovodi afirmacijski tim u situaciju da mora ubijediti sudije i publiku u to kako “jeste uvijek tačno” ili barem kako je “češće tačno nego netačno” njihovo stanovište.
5. Stil “Mi se slažemo sa afirmacijskim timom, ali želimo osvijetliti i drugu stranu te teze koju je afirmacijski tim slučajno previdio” je, također, moguć. Ovakav stil bi se mogao nazvati koncesijom (ustupkom, dopuštanjem suprotnog stava).
6. Negacijski tim može mijenjati smijer argumenata, i to uglavnom ako je tema šira i ako se može donekle modificirati.
Npr. “Ljubav je jedan od sokova života”
Afirmacijski tim “Ljubav je jedini sok života”
Negacijski tim
No ova mogućnost je prilično nefer, jer ukoliko se definicijom utvrdi da ljubav “jeste jedan od sokova života”, onda, ovo “sužavanje” ne odgovara ni samom pravilu definiranja. O ovakvom pokušaju “preusmjeravanja” teze tj. ponuđenih definicija, pogledati u vježbi “kontrola rađanja je opravdana”
7. Još jedna od mogućnosti kojom negacijski tim može započeti svoj nastup jeste početak tzv. *retoričkom dilemom* u kojoj “nema dileme” da je stav negacijskog tima jedini prihvatljiv. Npr. “Naše školstvo nije konzervativno”

Afirmacijski tim- “Druže sudija, cijenjeni oponenti, ukoliko ne prihvatimo tezu da naše školstvo jeste konzervativno uskoro ćemo se susresti sa čovjekolikim robotima, ograničenog kvantiteta znanja, nesposobnim za sopstveno mišljenje...”
Negacijski tim

Priprema debate

Debatanti (timovi) obično rade u svojim klubovima, odjeljenjima, studentskim grupama gdje trebaju imati na raspolaganju svu relevantnu literaturu, Internet, E-mail, raznovrsne enciklopedije, računare, te ono što je najbitnije za kvalitetan rad - dobru i prijateljsku

atmosferu.

Pripremaju se za sve vrste debata osim ad hoc debate. Takmičari zajedno, skupljaju građu za tezu, dogovaraju se kako da definiraju ključne termine, na šta treba da najviše obrate pažnju.

Kvalitetna debata se mora pažljivo i sistematično pripremati, a najbitnija je priprema A1 člana, čije je govor ujedno i prvi nastupni govor koji treba biti besprijekoran. U pravilu govori ne bi smjeli biti napisani unaprijed i ne mogu se čitati. Unaprijed se sprema samo materijal i taktika. Svaki tim priprema se za obje mogućnosti. Afirmacijski i negacijski tim (ako je priprema za takmičenje) u nastupu predstavljaju najsigurniji i najelokventniji takmičari, tj. oni za koje se ekipa odlučila, ali debatne vještine treba da savladaju podjednako svi članovi grupa.

U pripremi za nastup trener ili mentor treba posebno obratiti pažnju na:

a) Interlokutorske vještine kao, na primjer:

- slušanje drugoga
- govor tijela
- vježbanje glasa (intonacija, melodičnost...)
- komunikaciju pogledom između članova tima (uspješnost, ove veoma bitne, komunikacije ovisi o bliskosti debatanata i ostvarenoj atmosferi u timu)
- vježbe koncentracije
- treniranje samokontrole

b) Govorničke vještine kao što su:

- privlačenje i zadržavanje pažnje slušalaca
- usmjeravanje pažnje slušalaca
- jasnost i strukturiranost govora koji se postižu logičkom argumentacijom, obrazloženje važnosti teme, preglednost...

Pripremajući debatu sa željom da bude što uspješnija neophodno je dosljedno sprovesti redoslijed izlaganja, te stalno imati na umu šta je zadatak svakog debatanata.

Treba napomenuti:

A1 - N1 (uvod)

- predstavlja tim, privlači pažnju sudija i publike
- prezentira tezu, definira, nabraja argumente
- obrazlaže bitnost teme
- logički grupiše ideje

A2 - N2 (srednji dio)

- proširuje tezu
- dokazuje
- ilustruje

A3 - N3 (zaključno izlaganje)

- daje sažetak svega pređašnjeg, bez uvođenja novih argumenata. Ova pripremna faza bi se mogla nazvati i brainstorming, o kojem je već govoreno.

Demokratski / nedemokratski sistemi

Jedno od najintrigantnijih obilježja demokratije je da se pod tim nazivom mogu naći različiti, pa i suprotstavljeni oblici vladavine. Ne postoji jedan jedinstveni, najbolji model demokratije.

U političkoj teoriji i praksi spominju se liberalna, građanska, narodna, socijalistička, ustavna itd. demokratija. Nakon sloma komunizma na zapadu je općenito prihvaćen pojam liberalne demokratije čije su temeljne značajke i građansko društvo, robnotržišna privreda i pravna država sa slobodno izabranim tijelima uzajamno neovisne i od naroda smjenjive zakonodavne, sudske i izvršne vlasti.

Na pitanje: "Šta je demokratija?" može se pronaći odgovor tako što će se napraviti granica između demokratskih i nedemokratskih sistema. Sljedeći tekst govori o tome. Nakon kratkog objašnjenja parlamentarizma općenito posvetit ćemo pažnju razlici između demokratskih, totalitarnih i autoritativnih sistema

Parlamentarizam

Parlamentarizam je na prvi pogled mnogoznačan pojam. Sa jako širokim pojmom parlamantarizma mogli bi se označiti svi sistemi u kojima postoji parlament - bez obzira na poziciju tog parlamenta ili na zadatke koje on ima. Nacionalismus bi ispunio uvjete ove definicije jednako kao i Sovjetski savez u doba Staljinove ere, te Španija pod Frankom ili Rumunija u doba Čaušeskog. Zapadnjačke demokratije spadaju pod ovaj pojam jednako kao i autoritativne zemlje u razvoju. Očigledno je ova definicija parlamentarizma toliko široka da je naposljetku neupotrebljiva.

O parlamentarizmu bi se trebalo govoriti samo vezano za demokratske sisteme. Ovakav način upotrebe pojma u najmanju ruku čini neophodnom razliku između demokratskih i nedemokratskih sistema. Pokušaji da se napravi razgraničenje između političkih sistema su jako stari. Intenzitet tih pokušaja nije se smanjio od antičkog doba u kojem im je Aristotel dao važne impulse pa sve do danas. Ali, u toku 19. i 20. vijeka desile su se promjene koje su ranije tipologije učinile u velikoj mjeri neupotrebljivim. Razlikovanje

koje je ranije bilo omiljeno, razlikovanje između monarhija i republika danas više ne govori mnogo toga. U najmanju ruku u velikim zapadnjačkim demokratijama na čijem čelu - kao u Velikoj Britaniji, Belgiji, Španiji, Holandiji ili u Skandinavskim zemljama - i danas sjede monarsi, ali monarsi koji su lišeni svojih ranijih dalekosežućih moći i monarsi koji se od predsjednika drugih parlamentarnih država u biti razlikuju samo po tome što nasljeđuju svoje pozicije. Sa druge strane nacionalizam i staljinizam - uslovljeni sa razvitkom medernih sredstava masovne komunikacije - razvili su mehanizme vladanja i pritisaka na podređene, koji se, opet, ne mogu uporediti sa vladajućom praksom ranijih diktatora. Tako su tridesetih godina ovog vijeka počeli prvi pokušaji da pronalazenja osobenosti nacionalističkog i staljinističkog režima. Oni su doveli do razlike između totalitarnih, autoritativnih i demokratskih sistema.

Demokratski sistemi

Demokratski sistemi karakteriziraju se prije svega političkim nadmetanjem. Redovni, opći, tajni, i slobodni izbori između partija koje imaju različite ciljeve legitimiraju nosioce političke vlasti i nude mogućnost razrješenja vladajuć(e)ih partij(e)a, čak iako ovo u praksi - kao što je to slučaj sa Japanom gdje je liberalna partija od 1946. godine na vlasti - može trajati dugo.

Garancija ljudskih i građanskih prava u ovim sistemima ograničava državnu moć i omogućava pluralističke strukture koje su neophodne da bi se ostvarila volja naroda i njegovi različiti interesi u vladajućem sistemu.

Demokratija nije samo sistem zasnovan na suverenitetu naroda sa odlukama koje donosi većina. Tu još spadaju pravna država i raspodjela vlasti koje štite manjine, sprečavaju samovolju države, te ograničavaju moći pojedinih nosilaca vlasti.

Postoji samo jedna jedina partija koja svoju legitimaciju ne nalazi u izborima i koja volju naroda ne prihvata kao ograničenje svoje moći. Nasuprot tome, partija smatra svojim zadatkom da volju naroda usmjerava shodno svojim sopstevnim pretpostavkama. Osnova za ovo sve je razumijevanje svijeta slično religioznom razumijevanju. Ovakvo razumijevanje svijeta predstavlja sebi tačnom činjenicu da je ono to kojem je poznato idealno krajnje stanje društva, te da u određenom periodu ono može dovesti do takvog stanja. Jezgra nacionalističke i komunističke ideologije bila su svjetska vladavina "arijevske rase", odnosno izgradnja "besklasnog društva".

Za održavanje demokratskih sistema od velikog je značaja da pored kontraverznih mišljenja i interesa postoji i općenito prihvaćena oblast vrijednosti - na primjer osnovna prava ili demokratska forma vlasti sama po sebi - koju veće grupe građana neće dovesti u pitanje.

Totalitarni sistemi

Totalitarizam u ovoj tipologiji predstavlja suprotan spol demokratskim sistemima. Klasični totalitarni sistemi - nacionalizam i sistem u Sovjetskom savezu koji se orijentirao ka staljinističkim pretpostavkama - okarakterizirani su sljedećim značajkama:

Prihvatanje vladajućeg razumijevanja svijeta u totalitarnim sistemima je za građanina obavezujuće. Njima se ne dozvoljava da se drže po strani. Oni se mnogo više prisiljavaju da aktivno podržavaju vladajuće razumijevanje svijeta. Tamo gdje se vladajuće razumijevanje svijeta ne prihvati slobodnom voljom, ono se razvijenim sistemom pritisaka i drugih mehanizama nameće od strane vladara. Pošto sredstva masovne komunikacije koja se nalaze pod isključivom kontrolom elite moćnika, ni u doba nacionalizma ni u doba staljinizma nisu ispunila očekivanja i nisu postigla identitet između vladara i onih kojima se vlada, dodatna teroristička sredstva pritisaka bila su neophodna. Brutalno nametanje sopstvenog razumijevanja svijeta dostiglo je svoje simbolične vrhunce u koncentracionim logorima, uništavanjem “života koji nije vrijedan da živi”, genocidom nad šest miliona evropskih Jevreja, kao i u staljinističkim čistkama, koje su donijele više miliona žrtava (...).

Autoritativni sistemi

Autoritativni sistemi su - a to im je zajedničko sa totalitarnim sistemima - nedemokratski sistemi vladanja. Pojam “autoritativni sistem” nije jednoznačan, on obuhvata mnoštvo različitih režima. Pod autoritativne sisteme se, na primjer, ubrajaju lijevo i desno orijentirane vojne diktature koje su karakteristične za mnoge zemlje u razvoju, ali tu se ubraja i Španija pod Frankom ili Čile pod Pinočom. Izborima u ovakvim sistemima se manipulira. Za razliku od totalitarnih režima razumijevanje svijeta ne igra nikakvu ulogu, centralna uloga je u osiguranju vlasti. Ograničeni pluralizam, ukoliko on ne donosi nikakvu štetu sistemu se u pravilu trpi u autoritativnim sistemima. Mobiliziranje stanovništva u korist određenog razumijevanja svijeta koje ima funkciju dodatne religije za ovakve sisteme je netipično. Vladajuća elita je mnogo više spremna nego je to slučaj u totalitarnim sistemima da tolerira privatnu sferu, pa čak i različite političke stavove građana, sve dok nema otvorene javne kritike režima. Pošto u autoritativnim sistemima ne postoji opće obavezujuće razumijevanje svijeta, državna partija tako i ne igra neku odlučujuću ulogu i često se dešava da ona bude razriješena dužnosti od različitih vladajućih grupa, pri čemu lični odnosi igraju odlučujuću ulogu. Građanin je u autoritativnim sistemima, ukoliko ne postane aktivni protivnik režima, mnogo manje izložen mjerama represije i terora od građanina u totalitarnom sistemu, jer građanin autoritativnog sistema mora samo trpjeti režim, a nije obavezan podržavati ga. Ideologije i totalitarni režimi nerijetko - a sigurno i s pravom - označavaju se kao karakteristični za 20. stoljeće. Razvoji najnovijeg doba pokazuju privlačnost demokratskih sistema, te daju mjesta nadi da će parlamentarne demokratije imati daljeg uspjeha.

Teorija identiteta i konkurentna teorija (I)

Bitno značenje za zapadnjačka učenja o demokratiji čini razlikovanje između teorije identiteta i konkurentne teorije demokratije. Ovo razlikovanje dugo je izazivalo naučne diskusije, a danas je ono pokazatelj za dalju diskusiju, iako se povećao broj kritičara, jer je, kako kažu, suprotno stanovište zarobljeno u ideologiji i pojednostavljeno.

- Teorija homogeniteta koju je njegovao Rousseau orijentira se ka jednoj homogenoj (jedinstvenoj) volji naroda i prema već definiranom blagostanju (“identitarna” teorija demokratije). Ona smatra pogrešnim legitimitet interesnih konflikata. Po ovome demokratija znači identitet vladara i onih kojima se vlada. Reprezentativni princip se u osnovi zloupotrebljava: “volja naroda” se ne može zastupati. Ne dovodi se u pitanje demokratski zahtjev modela koji podrazumijeva politički aktivnog građanina - opasnosti koje se nalaze u njemu samom jasno se mogu vidjeti. Pokušaj da se uspostavi jedinstvo naroda u jednoj državi, da se to jedinstvo održi i da se različiti interesi jednostavno potisnu, u ekstremnom slučaju prelazi u totalnu vladavinu. Od toga je nastao pojam “totalitarna demokratija”. “Vođa” ili “partija” provodi u djelo opću volju jedanput označenu kao pravilnu. Odstupanja ili opoziciona stremljenja važe kao herezija. Ljudi treba da budu prisiljeni na svoju sreću.
- Konkurentna teorija demokratije, koja se šiti od anglosaksonskog modela demokratije polazi od postojanja i opravdanja različitih interesa. Političko obrazovanje volje u pluralističkom društvu treba da proizilazi iz otvorenog procesa rasprave između heterogenih grupnih interesa pri čemu je potreban minimum zajedničkih ubjeđenja. Po osnovu raznolikosti i mnogobrojnosti mišljenja te po osnovu socijalnih konflikata ne može postojati apsolutno tačno rješenje. Stoga princip većine važi kao osnova za donošenje odluka. Konačno, ne smije se provoditi “tiranija većine” koja se ne drži pravila igre demokratije, koja povređuje neotuđiva ljudska prava, jer ni većina nije oslobođena nedostataka. Izražena zaštita manjina u ovakvom razumijevanju demokratije je jedan od konstruktivnih sastavnih dijelova. Izabrani zastupnici koji u toku svog službovanja nisu vezani za zahtjeve stoje nakon isteka svog legislativnog perioda pred procjenom njihovog rada od strane birača. Time demokratija u ovom smislu ne znači vladavinu naroda nego vladavinu uz odobrenje naroda. Time je konkurentna teorija usmjerena ka reprezentativnom shvatanju.

Teorija identiteta i konkurentna teorija (II)

Teorija identiteta polazi od pretpostavke jednog identiteta vladara i onih kojima se vlada. Ona se oslanja na postulat Jean-Jacques Rousseau-a, da se u zakonu ne treba

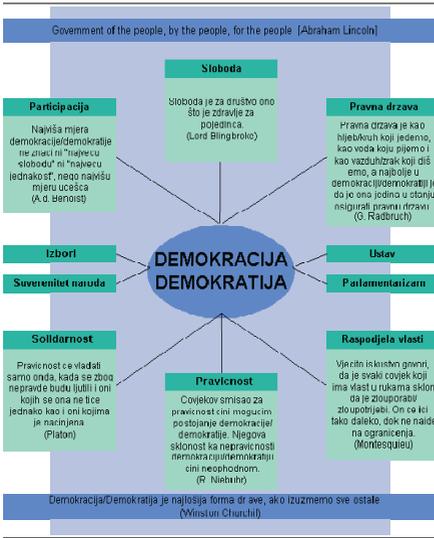
ogledati volja većine (volonté de tous), nego opća volja (volonté générale). Ova opća volja je po Rousseau-u objektivno prepoznatljiva i jedinstvena. Odlučujući momenat teorije identiteta za praksu sastoji se u tome da jedinstvo vladara i onih kojima se vlada ne dozvoljava nikakve posebne interese i posebne grupe. Zastupnici antipluralističkog državnog uređenja kao demokratsku legitimaciju prihvataju samo plebiscit (izjašnjavanje naroda putem glasanja), a odbijaju sve “intermediarne vlasti” kao što su partije i savezi. Oni važe kao nosioci (sopstvenih) posebnih interesa, čije djelovanje uništava jedinstvo vladara i onih kojima se vlada. Oni svoje predstave žele ostvariti u savjetničkom sistemu vezanom za imperativni mandat. Imperativnim mandatom delegirani (savjetnici) su direktno ovisni od zahtjeva i uputa birača i samim tim ih se u svako doba može opozvati (“Recall”). U najmlađoj historiji pokazalo se da se u stvarnosti, pozivajući se na identitet vladara i onih kojima se vlada, “jedinstvena volja naroda” provodi silom što je dovelo do oba totalitarna sistema nacionalsocijalizma i komunizma.

Suprotno teoriji identiteta konkurentna teorija razvijena u anglosaksonskim zemljama zasniva se, ne na jedinstvenoj volji naroda, nego na različitim interesima i interesnim grupama. Joseph A. Schumpeter (1883. do 1950.) opisuje ovu teoriju: “Demokratska metoda je ono uređenje institucija za donošenje političkih odluka u kojem pojedinci putem konkurentne borbe za glasove naroda dobivaju mogućnost odlučivanja.”

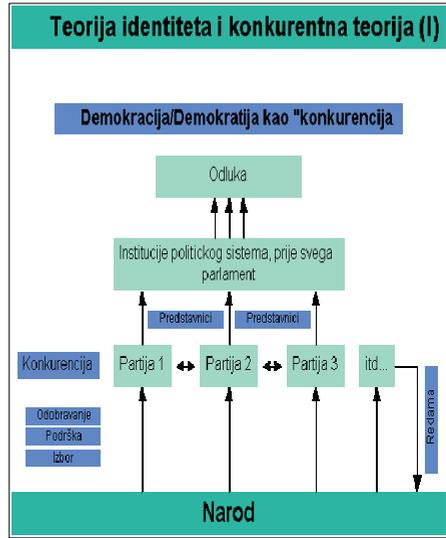
Radi se o pragmatičnoj metodi koja počiva na saznanju da stanovništvo jedne površinom velike države zbog svog velikog broja i raznolikosti nije u stanju vladati samo sobom, nego je upućeno na reprezentiranje putem parlamenta koji se sastoji od partija izabranih na slobodnim izborima. Sadržajno jezgro konkurentne teorije nalazi se u velikoj mjeri u novijoj teoriji pluralizma, čije se osnovne značajke mogu sažeti ovim redom:

- Različiti interesi koji postoje unutar jednog društva se prihvataju.
- Zajedničko dobro ne može se odrediti unaprijed (a priori).
- Zajedničko dobro je rezultat do kojeg se dolazi nakon (a posteriori) postignutog kompromisa u političkoj konkurentnoj borbi.
- Izjednačavanje različitih interesa je moguće samo kod minimalnog konzensa i to putem pravila (svjetski poredak). To znači da grupe koje djeluju politički moraju biti sposobne i spremne na kompromis. Ako oni u politiku uđu boreći se za prevlast u svijetu, posmatrajući političkog protivnika kao neprijatelja i želeći ga pobijediti, uništena je osnova pluralističkog političkog uređenja.
- Uloga države u pluralističkom društvu sastoji se u biti u tome da stvori uvjete za izjednačavanje, te da pazi na održanje pravila igre.

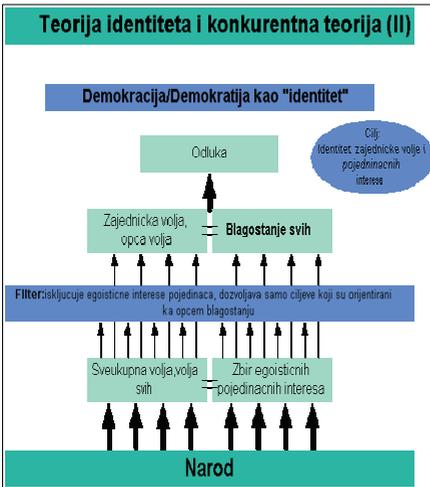
Dijagram 1: Šta je demokratija?

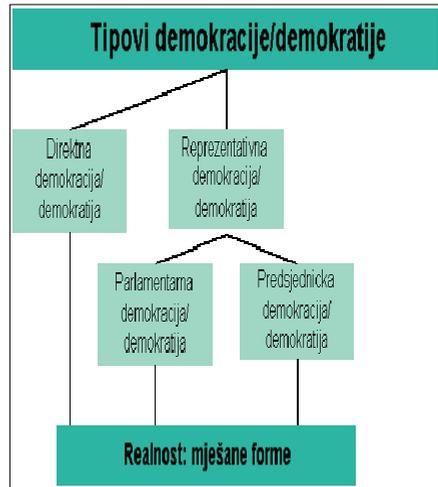
Dijagram 2: Demokratija kao "konkurencija"

Dijagram 3: Demokratija kao "identitet"

Dijagram 4: Tipovi demokratije/demokratije

Civilno društvo – građansko društvo

Civilno društvo je pojam koji se često povezuje sa demokratijom i ljudskim pravima. Razvoj civilnog društva je preduslov za demokratsko sazrijevanje svakog društva, predmet je djelovanja mnogih međunarodnih institucija, nevladinih i neprofitnih organizacija.

Termin *civilno društvo* od Aristotela do Tomasa Hobsa predstavlja vrstu društva koje se identifikuje sa određenim idealima. U modernim društvima, prihvatanje i razumijevanje ovih ideala zahtjeva zajedničku akciju mnogih različitih organizacija gdje se građani kao pojedinci udružuju radi ostvarivanja vlastitih interesa. One se još nazivaju nedržavne ili nevladine organizacije, zato što se pretpostavlja da njihov rad ne finansira državna vlast.

U novije vrijeme, filozofi su razvili nove teorije o civilnom društvu kao “javnoj sferi”-mjestu gdje se građani okupljaju da bi raspravljali o pitanjima današnjice i pojmovima kao što su “zajednički” ili “javni” interesi. Oni svoje interese ostvaruju učestvujući u donošenju zakona, prijedloga, projekata kojima se ostvaruje neko od njihovih prava. Cilj im je da zaštite neko od svojih prava koje se krši ili ostvare prava koja imaju. Obuhvata sve one aktivnosti građana koje proizilaze iz spontanog i slobodnog organizovanja radi rješavanja nekog problema od javnog interesa i vršenje uticaja na nosioce društvene i političke moći da bi se izvršile neophodne društvene promjene.

Civilno društvo se naziva *trećim sektorom* koji se razvio u drugoj polovini 20. vijeka. Prva dva sektora čine neprofitni i profitni sektor.

Neprofitni sektor ne stvara nikakvu materijalnu vrijednost. Čine ga zakonodavna, izvršna i sudska vlast, zdravstvene, socijalne, obrazovne i istraživačke ustanove, mediji, itd.

Profitni sektor stvara materijalnu vrijednost, kapital. Čine ga putničke i transportne organizacije, vlasnici fabrika, poduzetnici, proizvođači hrane, banke i drugi koji imaju ekonomsku vlast u jednom društvu.

Treći sektor, civilno društvo, čine oni koji žele da utiču na prva dva sektora. Pruža mogućnost izbora različitih oblika aktivnosti i angažovanja u ostvarenju različitih ciljeva i zadovoljavanju različitih potreba i interesa.

NVO – nevladine organizacije

Nevladine organizacije imaju važnu ulogu u unapređivanju ljudskih prava.

Nevladine organizacije su one organizacije koje su nezavisne od države, kao što su strukovni savezi, religijske grupe, potrošačke organizacije, omladinski savezi, penzionerska udruženja, organizacije za zaštitu okoline, obrazovanja i ljudskih prava. Nevladine organizacije za zaštitu ljudskih prava rade na tome da međunarodno priznata ljudska prava budu više poštovana i da ih države bolje štite. One često učestvuju u međunarodnim pregovorima o novim konvencijama.

UN su usvojile rezoluciju koja naglašava ulogu NVO u demokratiji i štiti njihovo pravo da se bave poslom kojim se bave.

Šta je građanstvo?

Pojam građanstva znači jednaka individualna prava i dužnosti, slobode i ograničavanja moći i odgovornosti. Građanska prava su ona koja su neophodna da bi se uspostavila autonomija: pravo na slobodu ličnosti i puna jednakost pred zakonom.

Za konstituisanje građanstva nužno je da društvo bude otvoreno i da ima širok prostor djelovanja nezavisno od države, da bi mogle doći do izražaja inicijative i volja građana u konstituisanju njima odgovarajućeg poretka.

Koncept građanstva je suštinski vezan za članove društva. Građanin je pripadnik društva koji nastanjuje određeni region.

Porijeklo građanstva se može pratiti od drevne Grčke kada su «građani» bili oni koji su imali zakonsko pravo da učestvuju u poslovima države, ali to ne znači da su svi bili građani: robovi i žene su bili potčinjenici.

Liberalni stav o građanstvu se razvio u 19. vijeku i naglašavao je značaj *prava* za sve građane. Kako se pravo glasa počelo postepeno širiti, pravda i politička prava su postala stvarnost za sve veći broj stanovnika.

Sa razvojem Evropske Unije, građani država članica imaju prava i dužnosti prema Uniji kao cjelini, a ne samo prema njihovoj nacionalnoj državi.

Prava i odgovornosti su značajni dijelovi pojma građanstva: od građana se očekuje da imaju određena prava i određene dužnosti. Pravo učešća u vlasti je jedno od najvažnijih prava građana. Ako žele da se njihov glas čuje, moraju postati aktivni učesnici u političkom procesu. Od građana se očekuje da imaju određena znanja i iskustva u učešću u političkom procesu. Učešće ne podrazumijeva samo aktivno sudjelovanje u političkom procesu, nego podrazumijeva praćenje rada ljudi za koje su glasali na izborima. U donošenju odluka od društvenog značaja, građani mogu učestvovati putem kampanja, glasanjem, intervjuima, demonstracijama, izborima, uključivanjem u interesne grupe i sl.

Građansko društvo pruža mogućnost svakom pojedincu da se razvija prema svojim opredjeljenjima i da živi prema svojim željama i vrijednostima. To je društvo u kojem se poštuju sva međunarodno zagaranovana ljudska prava, uključujući slobodu u izboru načina života i slobodno izražavanje, slobodu donošenja osnovnih životnih odluka. Građanski princip, zasnovan kao osnovna društvena vrijednost insistira na jednakosti uslova, prava i garancija za sve građane i kao takav predstavlja vrijednost koja urasta u kulturu svakog društva, čineći ga stabilnijim i prosperitetnijim.

Priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice je temelj slobode, pravde i mira u svijetu. Nepoštovanje i preziranje prava čovjeka kroz historiju vodilo je varvarskim postupcima, koji su vrijeđali savjest čovječanstva. Stvaranje svijeta u kojem će ljudska bića uživati slobodu govora i vjerovanja i biti slobodna od straha i nestašice je najviša težnja svakog čovjeka. Bitno je da prava čovjeka budu zaštićena pravnim sistemom kako čovjek ne bi bio primoran da kao krajnjem izlazu pribjegne pobuni protiv tiranije i ugnjetavanja. Bitno je da se podstiče razvoj prijateljskih odnosa među narodima.

Narodi Ujedinjenih nacija su u Povelji ponovo proglasili svoju vjeru u osnovna prava čovjeka, u dostojanstvo i vrijednost čovjekove ličnosti i ravnopravnosti muškarca i žene i odlučili su da podstiču društveni napredak i poboljšaju životni standard u većoj slobodi. Države članice obavezale su se da u saradnji s Ujedinjenim nacijama obezbijede opšte poštovanje i primjenu čovjekovih prava i osnovnih sloboda. Opšte shvatanje ovih prava i sloboda od najveće su važnosti za puno ostvarenje ove obaveze.

Osnovna ljudska prava i slobode

Ljudska prava su univerzalna. Ona se tiču svakog pojedinca ma gdje se on nalazio. Ne smije biti diskriminacije u primjeni tih prava. Univerzalnost, koju neke vlade često osporavaju, je potvrđena od strane svih država na svjetskoj Konferenciji o ljudskim pravima održanoj u Beču 1993. godine.

Zalaganje za ljudska prava u prvom je redu zastupanje ideje ljudskih prava, koja se svodi na to da svako ljudsko biće samim tim što je takvo ima svoja prava i da mu se ona moraju priznati. Međutim, i oni koji su uvjereni u postojanje ljudskih prava i potrebu njihove zaštite ne mogu se uvijek složiti o konkretnom pitanju: koja su to prava?

Tokom historijskog razvoja katalog ljudskih prava se proširivao, prvo u unutrašnjem, a kasnije i međunarodnom pravu. To je bio plod uviđanja još nepriznatih vrijednosti, priznavanja šire autonomije i dostojanstva čovjeka i žene i jačanja ideja demokratije. Ovaj razvoj nije završen: stalno se čuju zahtjevi za priznanjem novih prava, nova se prava ozakonjuju a tumačenje već priznatih proširuje.

Pored izraza ljudska prava u našoj terminologiji postoji i sintagma prava čovjeka kojom se označava isti pojam, ali se prednost daje izrazu ljudska prava zbog utiska da on manje podrazumijeva prava koja se u prvom redu odnose na muškarca. Ljudska prava su zasnovana na vrijednosti koja se priznaje svakom čovjeku ili ženi, a ne na osnovu osobina ili zasluga. Neko može steći više prava zato što je vrijedan, obrazovan, pošten, pouzdan ali to se ne kosi sa postojanjem ljudskih prava, kao ni to što neko može biti kažnjen privremenim gubljenjem ili ograničavanjem nekih ljudskih prava zbog svog ponašanja ne znači da je biće manje vrijednosti.

Iako postoje prava zagaranтована međunarodnim običajnim pravom, savremeno međunarodno pravo o ljudskim pravima temelji se uglavnom na Povelji Ujedinjenih nacija, organizacije koja obuhvata ogromnu većinu država.

Kao jedan od ciljeva UN, Povelja navodi unapređivanje i podsticanje poštovanja ljudskih prava i ... osnovnih sloboda za sve bez razlikovanja po rasi, polu, jeziku i vjeroispovesti (čl. 1. st. 3). Generalna skupština treba da podstiče proučavanje pitanja ljudskih prava i da daje odgovarajuće preporuke radi njihovog ostvarivanja (čl. 13). Članice UN su obavezne da saraduju s UN radi postizanja univerzalnog poštovanja i ostvarivanja ljudskih prava (čl. 55. i 56). Ekonomski i socijalni savjet UN dužan je da uspostavi komisije za ... unapređivanje ljudskih prava (čl. 68).

Povelja UN, kao opšti dokumenat, ne daje spisak ljudskih prava i sloboda koje podrazumijeva. U tom smislu, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i ugovori o ljudskim pravima predstavljaju konkretizaciju opštih odredaba Povelje i osnov za katalog međunarodno zaštićenih ljudskih prava i sloboda.

Šta su ljudska prava?

Ljudska prava su moralna prava koja svaki pojedinac na svijetu posjeduje. Niko nam ne može oduzeti naša ljudska prava.

Ljudska prava dolaze iz činjenice da smo fizička i duhovna ljudska bića. Potrebna su da zaštite i sačuvaju humanost/ljudskost svakog pojedinca, da osiguraju da svaki pojedinac može živjeti dostojanstven život i život koji je vrijedan ljudskog bića.

Govoriti o temeljnim pravima znači direktno se pozvati na filozofiju prirodnog prava, koju je inspirirao evropski humanizam, dio kulturnog naslijeđa našeg kontinenta, a koji nastavlja danas da se obogaćuje kroz socijalni, politički, ekonomski i naučni razvitak.

Nije svako pravo ljudsko pravo

Prije svega, postoji pojam objektivnog prava, tj. skupa pravila po kojima se ljudi trebaju vladati, stvorenog od nadležnog zakonodavca i poduprtog autoritetom države ili međunarodne zajednice i sankcijama zbog kršenja prava koje država i međunarodne organizacije mogu nametati. Za objektivno pravo u nekim jezicima postoji posebni izraz (engl. law), kojim se ono odvajava od subjektivnih prava koja imaju subjekti prava, fizička i pravna lica (engl. right). U našem jeziku ovo razlikovanje ne postoji, kao npr. ni u nemačkom i francuskom: u oba slučaja se govori o pravu (Recht, droit). Ne govori se o subjektivnim pravima države, jer je ona suverena pa ima sva prava koja sebi odredi u okviru međunarodnog poretka.

Subjektivna prava počivaju na normi objektivnog prava koja im ta prava daje i zajamčuje. Ustav i zakoni jedne države uspostavljaju za vrlo širok krug ljudi, sve punoljetne državljane, neka prava, kao što je na primjer pravo na učešće u izborima. Međutim, u

drugoj državi, čije je zakonodavstvo drukčije, takvih prava može i ne biti: ako država nije demokratski ustrojena, u njoj nema ni izbora ni glasanja, ili pravo glasa ima samo dio stanovništva koji pripada povlašćenim kategorijama: to mogu biti pripadnici plemstva, obrazovani ljudi, bogati ljudi, samo muškarci itd. Druga subjektivna prava stižu se ispunjavanjem uslova koje pravo svake države propisuje. Ko stekne imovinu, ima pravo da je koristi u granicama koje zakon odredi. Ko stupi u brak, ima prava koja iz braka proističu. Ko položi propisane ispite, ima pravo na diplomu odgovarajuće škole: posjedovanje diplome daje mu pravo da se bavi određenom strukom, opet pod uslovima koje objektivno pravo propisuje.

Subjektivna prava stečena pod uslovima koje propisuje pravni poredak mogu se razvrstavati na razne načine, ali im je jedno zajedničko: ona potiču od države, od njenog ustavodavca i zakonodavca, bilo da je demokratski ili nedemokratski, i zavise od njene volje. Čojek nema neko prethodno pravo na ta prava: država slobodno određuje uslove pod kojima se subjektivna prava stižu ili gube. Naravno, njena sloboda ograničena je društvenim i političkim okolnostima pod kojima se pravne norme usvajaju. U civilizovanoj državi nije dozvoljena arbitrarnost (samovolja) i poštuje se političko načelo pravne sigurnosti, koje nalaže da se bez jakog opravdanja ne poništavaju prava stečena na osnovu zakona. Međutim, krajnji je test u tome što država može da odluči da subjektivna prava ukine: ako poštuje načelo pravne sigurnosti, ona će omogućiti dalje uživanje prava stečenih pod datim uslovima, ali ni ovo načelo ne spriječava je da donese odluku da se neka subjektivna prava ubuduće ne mogu sticati.

Svođenje svih čovekovih prava na ona koja mu podari država ne zadovoljava neke osnovne moralne obzire i poriče osnovne ljudske kvalitete. Ono je u neskladu s ljudskom slobodom i jednakosti. Zato se među subjektivnim pravima izdvajaju ona prava koja se ne duguju državi i njenoj volji, već ih ljudsko biće ima samim tim što je ljudsko biće, dakle, nezavisno od države i bez države.

Ova prava nazivaju se ljudskim pravima

Ljudska prava, prema tome, nisu pozitivnopravnog već moralnog porijekla. Ona potiču iz normativnog poretka koji je iznad države i država ih mora poštovati bez obzira da li je na to izričito pristala. Njih podržava liberalno shvatanje da čovek kao autonomno i racionalno biće ulazi u državnu zajednicu s nekim pravima koja mu se ne mogu oduzeti.

Građanska prava pružaju minimalnu garanciju fizičkog i moralnog integriteta i omogućavaju pojedincima njihovu vlastitu sferu savjesti i vjerovanja: npr. prava na jednakost i slobodu, slobodu na prakticanje religije, slobodu izražavanja vlastitog mišljenja i pravo na zaštitu od mučenja ili ubistva.

Zakonska prava se klasificiraju kao „građanska“ prava. Ona pružaju proceduralnu zaštitu osobama koje su u postupku sa pravnim i političkim sistemom.

Politička prava su neophodna kako bi učestvovali u životu zajednice i društva. Npr. pravo glasa, pravo na udruživanje i organizovanje sastanaka, uključivanje u stranke, pravo na izražavanje mišljenja i informisanje.

Socijalna prava su ona prava koja su neophodna za potpuno učešće u životu društva. Obuhvataju pravo na obrazovanje, pravo na osnivanje porodice, pravo na rekreaciju, zdravstvenu brigu, privatnost i zaštitu od diskriminacije.

Ekonomska prava odražavaju činjenicu da je određeni minimalni nivo materijalne sigurnosti neophodan za ljudsko dostojanstvo, a da nedostatak zaposlenja i stambeno zbrinjavanje može imati psihološke posljedice. Obuhvataju pravo na rad, na adekvatan životni standard.

Kulturna prava se odnose na kulturni način života u zajednici. Često im se pridaje manje pažnje nego drugim pravima. Obuhvataju pravo na slobodno učešće u kulturnom životu zajednice i pravo na obrazovanje.

Mnoga prava pripadaju različitim kategorijama. Pravo na izražavanje vlastitog mišljenja je i građansko pravo i političko pravo. Ono je suštinsko za učešće u političkom životu, ali je i osnovno pravo za ličnu slobodu.

Država je dužna da djeluje kada se od nje traži da stvori preduslove za dostojan život čovjeka i ostvarivanje njegovih prava time što će npr. svakome obezbijediti besplatno osnovno školovanje, minimum materijalne egzistencije, jednake uslove za sticanje sredstava za život itd. Obaveza države da je da bude aktivna za ekonomska i socijalna prava, a da se uzdržava kad su u pitanju građanska i politička prava.

Svi oni koji priznaju da postoje ljudska prava nailaze, međutim, na prvu veliku teškoću kada treba da se izjasne koja su to prava. U tom pogledu, među moralnim i političkim filozofima postoje velike razlike: mnogi od njih se slažu da takva prava postoje, ali se međusobno razlikuju kada ih nabrajaju. Najjasniji su liberalni teoretičari države, koji polaze od toga da je osnovna svrha države da štiti prava svojih građana, ali oni mogu da ukažu samo na neka osnovna prava, pa se ni pri tom međusobno ne slažu u pogledu njihovog značenja i domašaja.

Osnovna prava mogu se shvatiti i kao postulati i načela koja nadahnjuju sva ljudska prava. Najpoznatiji su oni proglašeni u Francuskoj revoluciji, koji su i poslužili kao inspiracija za Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina od 1789. godine. To su sloboda, jednakost i bratstvo. Neki uticajni savremeni teoretičari izvode ljudska prava samo iz jednog od tih načela. Britanski filozof prava Hart smatra da se sva ljudska prava mogu izvesti iz prava na slobodu. Iz slobode proističu ona prava koja čoveka brane od prinude i sputavanja. Drugi pisci grade svoju konstrukciju prava na jednakosti, liberalnom načelu da prema svakom čovjeku treba da se postupa s jednakim poštovanjem i brigom, iz čega, prema Ronaldu Dworkinu (Dworkin), proizilaze sloboda izražavanja, udruživanja

i vjeroispovijesti i sloboda ličnih i seksualnih odnosa. Ostali uzimaju u obzir sva tri pomenuta elementa, smatrajući da se oni uzajamno ograničavaju. Iz jednakosti potiče stav da svako ima ista prava i prema njemu treba postupati na način koji će dovesti do sličnih rezultata. Od ovako opštih stavova dolazi se do konkretnijih spiskova osnovnih ljudskih prava, koji se po obimu i raznovrsnosti razlikuju od autora do autora.

Katalozi ljudskih prava, da bi bili uticajni i prihvatljivi, do sada su se utvrđivali političkim dogovorom i imali oblik osnovnih političkih deklaracija, ustava, zakona i međunarodnih ugovora. Ovi dokumenti po pravilu predstavljaju izvore prava, čak i kada nemaju potrebnu formu. Među njima naročito autoritet imaju neke historijske povelje, deklaracije i ustavi, kao što su pomenuta Deklaracija od 1789. godine, američka Deklaracija o nezavisnosti od 1776. godine i prvih deset amandmana uz Ustav SAD (Bill of Rights) od 1787. godine, a u novije vrijeme deklaracije međunarodnih organizacija i univerzalni i regionalni međunarodni ugovori, kakvi su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima od 1948. godine, paktovi o ljudskim pravima od 1966. godine i Evropska konvencija o ljudskim pravima od 1950. godine.

Za utvrđivanje osnovnog kataloga ljudskih prava naročito su važni međunarodni dokumenti, jer oni pokazuju saglasnost o tome koja su opšta, univerzalna ljudska prava i to čine sasvim jasno, jer za razliku od unutrašnjih propisa ne regulišu druga subjektivna prava pojedinaca. U novije vrijeme, svaki ustav dostojan toga imena ima poglavlje o osnovnim ljudskim pravima, a neke države usvajaju posebne povelje ili zakone ustavnog značaja u kojima se nabrajaju takva prava. Međutim, ne može se pouzdano reći da su sva prava navedena u ustavima i zakonima ljudska prava, kako su do sada definisana. Prije svega, često se ne zna da li su ta prava nepovratno zagarantovana i neotuđiva ili predstavljaju ovlašćenja koja se lako mogu oduzeti. Pored toga, neka prava se daju samo državljanima (građanima) a ne svim ljudima, pa prema tome nisu ljudska nego građanska prava. Međutim, okolnost da se ista prava garantuju u mnogim ustavima svjedoči o saglasnosti oko toga koja se prava imaju smatrati ljudskim pravima. Temelj cijeloga sistema ljudskih prava je stav da je čovek autonomno, racionalno biće i da je stoga sposoban i slobodan da samostalno misli i da stiče i mjenja svoja ubjeđenja. Drugim riječima, i sasvim jednostavno, ljudsko biće može da misli šta hoće i ne sme se kažnjavati ni uznemiravati zbog sadržaja misli, ma koliko one bile neprihvatljive, pa i odvratne, za društvo i ostale ljude.

Sloboda je širok pojam i obuhvata mogućnost da se uživaju sva ljudska prava, koja se često formulišu i kao slobode (sloboda kretanja, sloboda okupljanja itd, pa se čak samo tako i nazivaju. U francuskoj literaturi se za glavna ljudska prava često koristi samo izraz javne slobode (*libert, s publiques*). U najužem smislu riječi pod slobodom se u prvom redu podrazumijeva fizička sloboda, mogućnost tjelesnog kretanja u širokom prostoru i po slobodnom izboru. Ona, naravno, nije neograničena: u načelu, ona se ne odnosi na ulazak u strane zemlje i pristup na mjesta koja u javnom interesu nisu dostupna ili koja su zaštićena kao dio prava (privatna sfera) drugih ljudi.

Sloboda misli, savjesti i vjeroispovesti koja znači slobodu ispoljavanja vjere i uvjerenja i vršenja vjerskih obreda, uz pravo svakoga da promijeni svoja lična uvjerenja i svoju vjeru, i uz ograničenja koja su u demokratskom društvu neophodna u interesu javne bezbjednosti, javnog reda, zdravlja, morala i zaštite prava drugih. Ograničenja neophodna u demokratskom društvu predstavljaju standard na koji se Evropski sud često poziva i koji bi se ukratko mogao predstaviti dostignutim demokratskim nivoom u razvijenijim zemljama članicama Savjeta Evrope.

Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti je nepotpuna ako čovjek ne može da postupa u skladu sa svojim mislima i po nalogima svoje savjesti ili vjere. Svako ima pravo da svoja ubjeđenja ispoljava javno ili privatno, sam ili u zajednici s drugima. Nije, dakle, od važnosti kolika je mjera javnosti koja saznaje za ovo ispoljavanje, niti se ono može svesti samo na pojedinačne postupke. Sloboda ispoljavanja ubjeđenja ima naglašenu kolektivnu dimenziju, koja obuhvata zajedničke nastupe istomišljenika. Vjerska nastava (vjeronauka) u školama. U čl. 2. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju, koji se bavi pravom na obrazovanje, naglasak je na cjelokupnom sistemu obrazovanja, a ne samo na vjerskoj nastavi.

Sloboda misli i savjesti znači da ovakva nastava ne smije da se spriječava i sputava, ali ni da se natura. U onim sredinama gde postoje izrazite vjerske većine, vjeronauka se, prema mišljenju Komiteta za ljudska prava, može predavati u državnim školama, ali da se za one koji je ne žele moraju predvidjeti nediskriminatorni izuzeci ili alternative (Opšti komentar, para. 6). To u praksi znači pravo roditelja ili staratelja da traže da se za učenike obezbjedi paralelna nastava njihove religije ili da se oslobode pohađanja vjerske nastave.

U neposrednoj vezi sa prethodnom slobodom je i sloboda izražavanja, koja obuhvata pravo posjedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i slanja informacija bez miješanja vlasti i bez obzira na državne granice. I ovde su moguća ograničenja u javnom interesu, ali samo pod uslovom da su neophodna u demokratskom društvu.

Za razliku od slobode misli, koja je više vezana za duhovnu, vjersku i filozofsku sferu, postoji i sloboda mišljenja (opinion), koja se po pravilu više odnosi na stvari društva i politike. Svako ima pravo da obrazuje, mijenja i prilagođava svoje mišljenje o tome šta je za državu i društvo najvrijednije i najkorisnije. Mišljenje je, kao i misao, apsolutno zaštićeno i niko se ne može uznemiravati zbog svoga mišljenja. Kao i misao, mišljenje je unutrašnji proces, ali se naravno ispoljava u ponašanju i djelima. To nije spriječavalo totalitarne sisteme da surovo gone ljude zato što drukčije politički misle.

Pitanje je, naravno, koliko čovjek može slobodno da misli ako nema pristupa potrebnim obavještenjima, podacima i idejama, i ako je izložen upornoj i agresivnoj propagandi. Pravo se, nažalost, ne može upuštati u autentičnost mišljenja već samo u njegovu

fizičku neometanost. Zato se napadom na samu (unutrašnju) slobodu mišljenja mogu smatrati agresivni zahvati, kao što je djelovanje psihofarmaceutima ili pranje mozga, ali ne i mnogo proširenija sistematska indoktrinacija putem školovanja i propagande, koje za posljedicu imaju građanina koji samo prividno misli svojom glavom.

Sloboda mišljenja i s njom povezana sloboda izražavanja mišljenja, koje se najčešće skupno označavaju kao sloboda izražavanja, predstavljaju vrlo važno ljudsko pravo, koje je kopča između građanskih i političkih prava. U slobodi izražavanja se istovremeno otjelotvoravaju čovjekova sloboda od države i njegovo pravo da utiče na državu u kojoj živi. Bez mogućnosti i slobode da se izrazi mišljenje i objave i saznaju sva obavještenja, nema demokratije.

Svako ima pravo da bude obavješten o onome što ga interesuje, da traži i prima obavještenja, mišljenja i ideje. Ovo pravo nije omeđeno granicama. Nikome se ne smije zapriječiti put izvorima informacija i ideja, bilo otkuda one poticale. U novije vrijeme se ovo pasivno pravo aktivizira tako što se donose zakoni o pravu na informisanje, kojima se državni organi obavezuju da svakom građaninu stave na raspolaganje sve podatke koje imaju o njemu ili o stvarima koje on ima pravo da zna. Ograničenja u tom pogledu mogu biti samo ona koja su zakonom propisana i u skladu s međunarodnim obavezama. Državna tajna tako gubi od svoje iskonske svetosti i građanin, koji plaćanjem poreza izdržava državni aparat, ima mogućnost da bude upućen u njegov rad i tako spriječava nezakonitosti i zloupotrebe. Ne treba naročito pominjati da je birokratski otpor ostvarivanju ovoga prava svuda veoma jak.

Svako može slobodno da saopštava obavještenja i svoja ili tuđa mišljenja i ideje svake vrste. Suština slobode izražavanja je u javnosti, u tome da se ono što se zna i misli može saopštiti drugima.

Obavještenja, mišljenja i ideje mogu se primati i saopštavati na sve zamislive načine. Pri tome se ne misli samo na tehnički prenos takvih sadržaja, koji seže od usmenog izlaganja užem ili širem skupu, umnožavanja privatnih spisa, slika, štampe, radija, televizije, do najsavremenijih oblika elektronskog komuniciranja, nego i na formu u kojoj se ovi sadržaji saopštavaju, koja može biti najprostija i najdirektnija ili dobiti oblik umjetničkog djela.

Slobodu izražavanja moraju da poštuju svi, a ne samo državni organi. U tom pogledu je zanimljiv napredak koji je zabilježen od usvajanja Evropske konvencije, čiji čl. 10. st. 1. govori o tome da se ta sloboda vrši bez miješanja javne vlasti, do prihvatanja Pakta o građanskim pravima, čiji je čl. 19. tako formulisan da osigurava i horizontalno prostiranje ove slobode .

Ovo znači da sloboda izražavanja trpi ili može da trpi i ograničenja koja nisu predviđena za ostala prava i slobode.

Sloboda izražavanja je inherentno, sama po sebi, ograničena dužnošću države da suzbija propagandu rata i izazivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje (vidi II.11.3). Ovo ograničenje ulazi u definiciju slobode izražavanja: ona jednostavno ne obuhvata pravo da se zagovaraju rat i mržnja.

Sloboda okupljanja i udruživanja odnosi se na mirno okupljanje i udruživanje sa drugima uključujući i pravo na osnivanje sindikata i učlanjivanje u njega bez ograničenja, osim onih koja su u javnom interesu neophodna u demokratskom društvu. Dalja ograničenja ove slobode moguća su u odnosu na pripadnike oružanih snaga, države i policije. U vezi sa tim nameće se zaključak da ni njima ova sloboda nije uskraćena, već su samo moguća stroža ograničenja od onih koja se odnose na ostale građane.

Zašto podučavati o ljudskim pravima u školama u Bosni i Hercegovini ?

U procesu poslijeratne rekonstrukcije, nastavnik vidi povećan izazov koji mu pruža edukacija o ljudskim pravima. Obnoviti društvo znači ponovo učvrstiti veze među ljudima, pronaći vrijednosti na kojima se ono gradi. A obnoviti demokratsko društvo, znači odabrati vrijednosti koje će garantirati poštovanje i dostojanstvo svake osobe. Da bi se zatim te vrijednosti mogle i primjenjivati, treba da se ispolje u pravima, koja će institucije društva morati sprovoditi i poštovati. Sa pedagoškog stanovišta, jako je važna činjenica da su ljudska prava prije svega prevod prirodnih prava u pozitivno pravo jedne države. Nastavnik u oblasti edukacije ljudskih prava, se nalazi u središtu odnosa između prirodnih prava (koja se diskutiraju i ostvaruju u društvu) i statutarne prava (potvrđenih i garantiranih institucijama istog tog društva). Svi pedagozi poznaju veliku osjetljivost učenika i studenata prema svemu što je vezano za pravdu, bilo da se radi o problemima van škole, u školi, ili samo njihovim osobnim pravima. Oblik učestvovanja u debati o definiciji prirodnih prava je važan elemenat u svim našim društvima. Nastavnik u oblasti edukacije ljudskih prava, ne smije se ograničiti samo na debatu o moralnim vrijednostima društva, nego omogućiti učeniku da se upozna sa zakonima, da razumije kako funkcioniraju, na čemu su zasnovani, kakav je bio njihov razvoj i koji su načini i sredstva za osiguranje njihovog stvarnog poštovanja.

Svojim porijekom, porodičnom kulturom, između ostalog, svaki učenik je nosilac filozofskih pretpostavki koje usmjeravaju njegov pogled na svijet. U takvim različitostima, pojmovi kao što su poštovanje, dostojanstvo, individualizam dopuštaju da se o njihovim definicijama naširoko diskutuje. Upravo tu edukacija o ljudskim pravima izlazi na vidjelo, nasuprot moralne ili filozofske edukacije.

Sa povratkom mira, izvjesne vrijednosti se ponovo rađaju, ali još uvijek ostaju krhke. Svako zna šta se može desiti u ratnim vremenima sa načelima formuliranim u mirno doba. Ipak, čak i u središtu sukobljavanja i teškoća, izvjesne vrijednosti su preživjele. Štaviše, da bi se izgradio istinski mir, potrebno je zaživljavanje nekih osnovnih vrijednosti. Zato

diskusija o takvim vrijednostima dobiva posebno značenje u tom kontekstu.

Prva stavka koja se pokazala temeljnom za obrazovanje u cjelini predstavlja pravo na školovanje. Univerzalna deklaracija to jasno navodi u svom članu 26: “Svaka osoba ima pravo na školovanje.” Ali ona precizira da: “Školovanje mora biti besplatno, barem osnovno. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i profesionalno školovanje mora biti svima dostupno; pristup višim školama mora biti podjednako dostupan za sve, ovisno od predznanja. Obrazovanje mora imati za cilj puni razvoj ljudske ličnosti i jačanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba unapređivati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima i svim rasnim ili vjerskim grupama, kao i unapređivati aktivnosti Ujedinjenih naroda na održavanju mira.” Iz tog proizilazi da svi moraju imati korist od školovanja i da to školovanje počiva na jednakosti upisa, a da organizacija i sadržaj nastave ne smiju biti u suprotnosti sa poštivanjem ljudskih prava. Jednakost prava u obrazovanju se može ispitati barem pod tri ugla:

- jednakost u pristupu školstvu,
- jednakost prilika za uspjeh tokom školovanja
- jednakost tretmana u pedagoškim odnosima i mjestima školovanja. Uvijek preispitujte svoje odluke, jer možda ste baš vi jedan od ljudi na splavu!

III DIO

Nefiza Dautović

POSTIGNUĆA I IZAZOVI U OSTVARIVANJU MIROVNIH AKTIVNOSTI

*Šta je Bosna i Hercegovina za većinu građana/nki koji žive na tom prostoru ?
Šta želi običan čovjek, žena?*

*Vjerovatno jednu sretniju sadašnjost za sebe i bolju i sigurniju budućnost za naraštaje?
I još uvijek očekuje da neko drugi sa strane dođe i stvori mu to što želi!*

Nikako da sam preuzme korake već uglavnom strpljivo čeka.

Zašto ? Iz straha? Iz neznanja ? Iz nemoći ?

*Šta je to za nas mir ? Odsustvo rata ? Počinak u miru božijem ? Ili nešto mnogo više ?
Pomirenje ?*

“ Ja se nisam ni sa kim svađao/la? “

“ Nek se miri onaj ko se svađao!”

“ Krivi su oni sa vrha, nas su zavadili a sami se dobro pomažu ! “

*Zašto nam je važno pomirenje? Koje su pretpostavke njegove uspostave i održivosti ?
Kako graditi kulturu mira?*

Konflikt ?

*“ Ja nisam ni sa kom u konfliktu ! “nasuprot “ Oko mene osobe su stalno u konfliktu “
Kako postati svjestan oblika i nivoa uključenosti u konflikte, reakcija na njih?*

*Kako otkriti vlastitost, napraviti izbor u kontekstu naizgled jednoličnih a sasvim
učahurenih društvenih obilježja?*

Civilno društvo

Šta može učiniti običan čovjek, žena? Čime je preokupiran današnji građanin/nka ?

Jesu li se iz njegovog sistema vrijednosti izgubile one univerzalne vrijednosti ?

*Da li su istinitost, pravdoljubivost, razumijevanje, dobrotu, oprost zaboravljeni,
nedostižni ?*

*“ Naša prva reakcija na okolinu je uspostava komunikacije pa zašto postaje prepreka?
Dijalog ? “ Može li jezik biti prepreka ? Jesmo li svjesni snage dijaloga ?*

“ Kakve dobiti možemo ostvariti za sebe, za druge, za sve nas ?

Dijalog, građansko društvo, prevencija, konflikt, pomirenje - sve su to ključne vrijednosti koje su se razvijale tokom implementacije projekta da bi kao prirodni tok spoznaje i integracije u svakodnevni život otvorile nove: pravda, prošlost, suočavanje, oprost, nada, pomirenje, kultura mira,

Život nas uči u čemu je važnost pravednosti i opraštanja, kako u sebi i drugima zadržati i izdržati podneseno zlo i nepravdu, kako ostati uz prošlost ili je se osloboditi, osvetiti se ili ne, oprostiti ili ne, zaboraviti ili ne, suočiti se ili ne. Život nam postavlja pitanja koliko su i jesu li uvrede ukorjenjene u prošlosti, može li je opraštanje narediti, prebaciti na nekog drugog, na Boga kao odraz božanskog milosrđa, ili je sve to naša obaveza? Šta je tek s nadom i vjerom da može da bude bolje, ljepše? Zar tu nisu temelji dobrote i vrijednote?

Zar nam nije dosta straha, tjeskobe, bojazni, strepnje, stresa, nesigurnosti ?

Kako probuditi nadu i vjeru spram pesimizma, apatije, očaja?

Koja znanja, vještine, kompetencije su nam potrebne da se pokrenemo u stvaranju života dostojnog čovjeka?

O projektu

U perspektivi humanog i trajnog razvoja čije su implikacije kako etičke i socio - kulturne, tako i zdravstvene, ekonomske, tehničke, ekološke, stavovi, znanja i vještine svakog/ke građanina/nke BiH, u procesu izgradnje mira postaju sve važniji, sve prioritetniji. Problematika izgradnje pomirenja i kulture mira ne treba postati samo domen djelovanja međunarodne zajednice, nevladinih organizacija, institucija pravde u BiH, medija, ili nekih jednostrano politički kreiranih pravaca, već pomirenje i izgradnja mira treba postati način gledanja na život svakog građanina/nke BiH jer to je suštinsko pitanje odnosa prema životu i univerzalnim ljudskim vrijednostima kreiranog kroz vrijednosti dijaloga kao instrumenta prevencije konflikta i izgradnje kulture mira.

Kontekst projektnih aktivnosti

Svjedoci smo pojačanih napora međunarodne zajednice u procesu tranzicije pravde, ali nažalost nedovoljna zainteresovanost institucija Vlade BiH u zajedničkom promicanju mirovnih strategija, porast nasilja, sporost pravnih djelovanja, nepostojanje okvira za sigurnost i bezbjednost svih građana, povećava rizik novih konflikata koji praćeni netolerancijom, predrasudama, neznanjem mogu lako dovesti do sukoba.

Nevladin sektor i organizacije civilnog društva ulažu napore, iniciraju i implementiraju aktivnosti u senzibilizaciji građana, mobilišu ljudske resurse u mirovnim procesima i nastoje izgraditi lokalne društvene mreže koje promovišu povjerenje, pomirenje i kulturu mira kao osnovu za razvoj.

Polazeći od dragocjenih iskustava prvo projekta “ Mreže podrške Sudu” , koji je ukazao na brojne prepreke za efikasno ostvarenje pravde, istine i pomirenja, a zatim projekta

“ Podsticanje građanskog učešća u zaštiti ljudskih prava i pristupa pravdi BiH”, koji je demistificirao brojne povrede ljudskih prava, osnažio građane u procesu zaštite, novi projekat « Promocija dijaloga i učešća civilnog društva kao instrumenta prevencije konflikta i pomirenja u Bosni i Hercegovini “ artikuliše i afirmira potrebu senzibilizacije, edukacije i efektivne participacije građana u prevenciji konflikta, uključanjem u mirovne aktivnosti na nivou stvorenih društvenih platformi i stvaranju novih.

Opšti cilj projekta

Izgradnja mira kroz podršku razvoja društvu zasnovanog na pravdi, mirnom suživotu, toleranciji i poštovanju različitosti.

Specifični cilj projekta

Promocija dijaloga i učešća civilnog društva kao instrumenta prevencije konflikta i pomirenja u BiH.

Očekivani rezultati:

- Osnovani koordinacioni komiteti – vijeća funkcioniraju zajedno sa predstavnicima vladinih i nevladinih institucija ostvarujući saradnju na projektu,
- odabrane grupe učesnika seminara obučene za moderatore
- stanovništvo BiH senzibilizirano po pitanju dijaloga i mirnog rješavanja sukoba, dijaloga i solidarnosti.

Opis implementacije projekta

Podsticanje i promocija dijaloga i učešća civilnog društva kao instrumenta prevencije konflikta i pomirenja u Bosni i Hercegovini ostvarivala se na nekoliko nivoa koji su se međusobno preplitali, nadopunjavali, razvijali. Projekat u sebi integrira aktivnosti osnaživanja djelovanja deset postojećih koordinacionih vijeća i njihovim stalnim djelovanjem, organizacijom deset seminara – obuka za moderatore, organizacijom javnih tribina, aktivnostima praćenja realizacije, medijskom pokrivenosti i djelovanjem i izdavačkom djelatnošću Priručnika i Izvještaja kao ostvarenom zajedničkom dobru za buduća djelovanja. Osnaživanjem postojećih i formiranjem novih koordinacionih vijeća razvijala se građanska platforma, edukacijom su se mobilisali ljudski resursi kao lokalni kapaciteti da bi se organizacijom javnih tribina, okruglih stolova aktuelizirali problemi lokalne zajednice i senzibiliziralo stanovništvo za unapređenje putem mirnog rješavanja konflikta, dijalogom i solidarnošću.

Regionalno područje aktivnosti

Projekat se realizovao na području Regije Sarajevo (Kanton Sarajevo i Istočno Sarajevo), Srednje - bosanskog kantona, dijela Hercegovacko - Neretvanskog kantona, i Istočnog dijela Republike Srpske. Na osnovu izvještaja koordinacionih komiteta o socio-ekonomskoj te političkoj situaciji u lokalnim zajednicama uočava se veliki raskorak u odnosu na prethodni period od prije 20 godina, uz naglašeno umanjnje broja stavnika te promjenu stanovnika po nacionalnoj strukturi, da se procenat zaposlenog stanovništva kreće oko 10 %, da je broj osoba korisnika socijalne pomoći visok / oko 10 – 15 %, da su u pitanju područja sa postojećim gradskim i rasutim ruralnim naseljima funkcionalno povezanim na nivou mjesnih zajednica, da je problematika povratka i povratničkog života još uvijek aktuelna, da je zabrinjavajuća nebriga za mlade naraštaje, posebno u oblasti zaposlenja, da ne postoji adekvatan kvalitet slobodnog vremena.

Ono što se ističe kao značajni resurs su prirodna bogastva kraja koja daju mogućnost ekonomskog osnaživanja stanovništva putem razvoja privrede i poljoprivrede.

Partnerstvo i uključenost

U cilju postizanja efektivnosti, uvažavajući usmjerenost jačanju lokalnih kapaciteta, specifičnosti regionalne determinante, Žene Ženama kao nosioc projekta ostvarile su partnerstvo sa nevladinim organizacijama: Anima N - Goražde, Most - Višegrad, Stella - Istočno Sarajevo, Maja Kravica - Bratunac, LGS - Bugojno, IDC - Sarajevo, MAH - Rakovica, Aurora - Sarajevo, Orhideja - Stolac i Milićin - Milići.

Aktivnosti projekta

Realizacija projektnih aktivnosti imala je svoju formu i dinamiku u skladu sa projiciranim ciljevima i očekivanim rezultatima.

1. Rad koordinacionih komiteta

U toku realizacije projekta planirano je kontinuirano djelovanje deset koordinacionih vijeća formiranih tokom 2007. godine u Foči, Višegradu, Goraždu, Milićima, Vlasenici, Istočnom Sarajevu, Sarajevu, Stocu, Bugojnu, Sokocu i Bratuncu.

Rad koordinacionih komiteta podrazumjeva je inicijalno odobrenje sastava koordinacionih vijeća u cilju valorizacije učešća i sagledavanje problematike iz različite percepcije problema te njihov kontinuirani angažman i djelovanje.

2. Pripremna radionica za program obuke

Predstavnici partnerskih organizacija, predstavnici koordinacionih vijeća te stručni tim Žene Ženama su učešćem na pripreмноj radionici u Foči, 02. - 03. 09. 2009. godine

aktuelizirali sadržaj obuke za seminare Struktura i kultura sticanja znanja - program obuke za moderatorice, koji zajedničkom procjenom definira ciljeve, potrebna znanja i vještine, nivo obučenosti učesnika - budućih moderatora u oblasti razrješavanja konflikta. Definirani su standardi kvaliteta od: područja obuke, stručnosti predavača i voditelja seminara, potreba pratećih materijala te metodologija aktivnosti kao i način animiranja građana za učešće i dinamika realizacije.

3. Edukacija i seminari - Struktura i kultura sticanja znanja - program obuke za moderatorice

Na nivou projekta ostvareno je deset seminara koji su se u skladu sa definiranim standardima sa Pripreme radionice u Foči, sadržajno odnosili na područja potrebnih znanja, / oblast ljudskih prava, pristupom pravdi, učešćem civilnog društva u procesu donošenja odluka, afirmacije nenasilja, te razvojem kompetencija za vođenje dijaloga, konstruktivnim upravljanjem konfliktom, procesa moderiranja i procjenom uspjeha. Angažmanom stručnjaka/kinja iz pojedinih oblasti djelovanja, pripremljenim edukativnim materijalom te metodologijom rada pristupilo se realizaciji deset intenzivnih programa obuke za moderatorice.

Kreiranje seminara

Svjesni činjenice o zahtjevnim ciljevima seminara, intenzivna obuka moderatora, izazovi u njihovom kreiranju bili su veoma veliki.

Društvena tranzicija i promjene ekonomskog, socijalnog, kulturnog konteksta neminovno nameću potrebu redefinisavanja sustava vrijednosti koji se posebno prelamaju kroz složenost multikulturalnog okvira kakav je Bosna i Hercegovina.

Nekadašnje odrednice znanja, vještina gube svoju vrijednost zasnovanu na poznavanju i reproduciranju činjenica. Potrebna su nova znanja, vještine koje proizilaze iz paradigme gledanja na život i svijet iz više pravaca i filozofskih pogleda, gdje će produkt učenja trebati svima, uvažavati realnost a sami proces shvaćen kao interpersonalni odnos koji pretpostavlja pouku i učenje kroz dijalog, biti razvoj sposobnosti, vještina, misaone kritičnosti i duhovne samostalnosti.

Seminari - Struktura i kultura sticanja znanja - program obuke za moderatorice

Datum	Mjesto	Broj učesnika
30. 10. - 01.11. 2008. godine	Goražde	18
21. - 23. 11.2008. godine	Bugojno	16
19. - 21. 12.2008. godine	Pale, Jahorina	25
20. - 23. 03.2009. godine	Sarajevo, Prostorije Biblioteke i kluba IDC	16
20.03. - 22.03.2009. godine	Bratunac, Dom penzionera	20
25.03. - 24.03. 2009. godine	Istočno Sarajevo	22
18. 04. - 19. 04. 2009. godine	Stolac	14
22.05. - 23. 05. 2009. godine	Vlasenica	14
29.05. - 30.05.2009. godine	Foča	14
08. - 09. 06.2009. godine	Sokolac	25

4. Senzibilizacija stanovništva o mirnom rješavanju konflikta, dijalogu i solidarnosti u procesu izgradnje pomirenja i kulture mira

Senzibilizacija za problem je prvi korak u izgradnji pozitivnog stava i pristupa njegovom rješenju. Upravo na tom pristupu održalo se niz okruglih stolova, Tribina gdje su multiplicirana znanja i vještine obučanih moderatora iz programa obuke.

Organizacija Javnih tribina, Okruglih stolova

Mjesto	Datum	Tema	Broj. učešnika
Goražde	14.01.2009	Stav mladih ljudi o razlozima njihovog učešća/ neučešća u javnom i političkom životu opštine Goražde	20
Višegrad	19.02.2009	Plan razvoja opštine i zapošljavanja mladih	32
Bugojno	09.04.2009	Prevenција karcinoma dojke - aktuelni zdravstveni problem	105
Istočna Ilidža	13.04.2009	Građanska platforma za izgradnju mira - partnerstvo i dijalog u lokalnoj zajednici	27
Ilidža	21.04.2009	Ilidža - zajednički dragulj - Uloga roditelja i škole u građanskom društvu	34

Sarajevo	21.05.2009	Spomen obilježja - 1992 - 1995	34
Bratunac	22.05.2009	Zdravstvena zaštita i porodična medicina stanovništva u opštinama Bratunac i Srebrenica	23
Vlasenica	09.06.2009	Mogućnost zapošljavanja na ovom prostoru kao prepreka odlaska mladih iz ruralnih sredina	21
Sarajevo	30.06.2009	Novo je da sam bila zlostavljana	51
Foca	10.11.2009	Položaj žena i ustavne promjene	20

5. Radionice praćenja napretka projektnih aktivnosti

Sastanci praćenja napretka projektnih aktivnosti su razmjenom informacija, upoređivanjem planiranih i ostvarenih postignuća, omogućavali praćenje napretka projektnih aktivnosti, kordiniranost djelovanja i procjenu ostvarenja kao i uočavanje poteškoća u radu te prevazilaženje istih. Ostvareno je ukupno tri sastanka:

Mjesto	Datum	Tema	Broj. učešnika
Jahorina	18-20.12.2008	Mogućnosti i prepreke u provedbi mirovnih aktivnosti	26
Sokolac	10.06.2009	Mogućnosti i prepreke u provedbi mirovnih aktivnosti	31
Sarajevo	17.11.2009	Mogućnosti i prepreke u provedbi mirovnih aktivnosti	27

6. Vidljivost djelovanja i medijska pokrivenost

Vidljivost djelovanja ostvarivala se korištenjem promidženih materijala sa Logom pokrovitelja u svim korištenim informativnim materijalima.

Medijska pokrivenost ostvarivala se kontinuirano tokom trajanja projekta od strane FTV, RTV RS, Oslobođenje, Nezavisne novine, Glas srpske, Glas Goražda, TV I radio Bugojno, Radio Bratunac, Radio Sokolac, Radio Foča

Indikator kvalitete

- sadržaji informacija su kreirani na način da daju cjelovite i relevantne informacije o projektu te animiraju građane za problematiku bezkonfliktnog rješavanja sukoba,
- zastupljenost aktivnosti bila je kontinuirana i kompatibilna sa realizacijom aktivnosti,
- regionalna zastupljenost medijskom pokrivenošću,

Postignuti rezultati i mjerila

Polazeći od jasno definiranih očekivanih rezultata projektnih aktivnosti, mjerila njihove ostvarljivosti su transparentna na osnovu različitih izvora verifikacije.

Funkcionalni rad koordinacionih vijeća

Devet ranije formiranih koordinacionih vijeća i jedno novoformirano/ Opština Stolac, su osnažena uključenjem novih aktera, osoba različitih profesija motivisanih da svojim angažmanom u zajednici doprinose realizaciji projektnih ciljeva. U skladu s planom djelovanja 10 kordinacionih vijeća, sa ukupno 67 članova različitih profesija.

Izvori verifikacije:

Liste učesnika, pokazatelji poliprofilnog angažmana, zapisnici sa sastanaka rada, zajedničke procjene i uključenost u realizaciju konkretnih aktivnosti projekta.

Članovi koordinacionih vijeća su predstavnici NVO- a, predstavnici lokalnih institucija iz različitih društvenih djelatnosti / policija, sudstvo, zdravstvo, socijalni rad, obrazovanje, privrednici, poduzetnici te građani - aktivisti u građanskoj participaciji Koordinaciona Vijeća su svojim radom podržavala aktivnosti projekta uz kontinuiranu primjenljivost u rješavanju problematike izgradnje dijaloga i kulture mira u skladu sa specifičnim potrebama lokalne zajednice.

U svom radu članovi koordinacionih vijeća su

U toku trajanja projekta ostvarilo je 50 radnih sastanaka sa ciljem afirmacije vrijednosti preveniranja konflikata i artikulacijom različitih problema u lokalnoj zajednici, gdje se

osnaživao dijalog između vladinog i nevladinog sektora, afirmisala uloga građanina te funkcionalno prepoznavala različita problematika i aktualizirana na nivou javne građanske platforme.

Obučenosť za moderatore u oblasti razreješavanja konflikta

Realizacijom deset seminara – programa obuke za proces moderiranja u oblasti razreješavanja konflikta obučeno je 200 osoba za moderatore.

Izvori verifikacije ostvarenosti očekivanih rezultata su:

- Analiza i procjena programa obuke,
- Lista učesnika,
- Kvantitativni i kvalitativni pokazatelji iz Evaluacionih listova,
- Diskusija i zaključci u toku rada,
- Izvješťaji voditelja programa obuke

Učesnice/ci seminara

Učesnici/ce seminara, su osobe različite hronološke dobi, obrazovnih referenci – od srednje stručne spreme, fakultetskog obrazovanja. Različitog su radnog angažmana – od nezaposlenost, studenata, radno angažovanih osoba u državnim institucijama bogatog spektra djelovanja / obrazovanje, policija, državni službenici u opštinama, zdravstvu do osoba u angažovanih u nevladinom sektoru.

Dakle uočava se uključenost različitih profesionalnih usmjerenja što je dobra osnova za cjelovitost pristupa u konkretnim aktivnostima djelovanja.

Posebno je značajno što su učesnici/ce seminara uspostavile komunikacijski odnos rasnovan na informiranosti, poštovanju djelovanja te mogućnost saradnje i timskog rada.

Učesnici/ce su različitog iskustva u oblasti programskog djelovanja seminara, povremeno su se uključivale u programe obuke ali kako ističu “ za većinu njih ovo je najbolji seminar do sada”.

U cilju mjerljivosti ostvarenih kvaliteta seminari kao programi obuke su evaluirani kroz različite dimenzije.

Procjena programa obuke:

Procjena relevantnosti sadržaja seminara

Svi sadržaji seminara – obuke su procjenjeni kao aktuelni sa aspekta trenutnog stanja kako u lokalnoj zajednici tako i u kontekstu BiH, teme su procjenjene kao veoma važne, značajne, sistemske i cjelovite jer dotiču problematiku u samu srž, procjenjeno

je da zadiru u suštinu problema, da predstavljaju sadržaje koji su potrebni svim ljudima, posebno istučići dimenziju razvoja kvaliteta za uspostavljanje dijaloga među različitim interesnim grupama, razvoj suživota na prostorima BiH.

Procjena kompetencija voditelja

Svi voditelji radionica su procjenjeni kao vješti predavači, osobe koje uvažavaju učesnike, razvijaju atmosferu pripadnosti zajedničkom cilju, profesionalni i odgovorni; procjenjeno je da omogućavaju učesnicima preuzimanje inicijative, pružaju i daju podršku u radu.

Istaknuto je dobro i kvalitetno predavanje, izlaganje, vođenje i usmeravanje rada seminara

Ekspertiza voditelja obuke

U realizaciji seminara, kao voditelji obuke uključeni su eminentni stručnjaci iz tematskih područja: prof. dr. Esad Bajtal, mr. sci. Dušan Šehovac, prof. Sanja Vlajslavljević, Prim. dr. Milimir Đerić, prof. Ranka Katalinski, specijalista traumatske psihologije, mr. sci. Nefiza Dautović

Procjena metodologije rada

Seminari kao intenzivni program obuke su metodološki osmišljeni kao proces usvajanja ili bogaćenja znanja iz tematske oblasti, procjenu u kontekstu svakodnevnog života, interaktivni rad u cilju razvijanja vještina i kreativnom i kritičkom pristupu refleksivnosti u praksi. Realizovani su u formi predavanja, interaktivnih radionica i interaktivnog grupnog rada, vježbi, vođenom panel diskusijom.

Učesnici/ice su procjenili/le da su predavanja bila jasna, zanimljiva, u prezentiranju su se istakla posebno značajne informacije i sugestije za razumjevanje.

Posebno se istakla mogućnost individualne participacije, aktivnosti grupnog rada, diskusije na dati problem. Potreba za uključenjem vježbi potvrđena je i kroz prijedloge i sugestije.

Procjena elemenata organizacione strukture seminara

Kao indikatore uspješnosti organizacije seminara učesnici/ce su naznačili u prvom redu susretljivost organizatora seminara za individualnu pomoć, podršku za učesnike seminara, činjenicu da su u toku trajanja seminara bile same u objektu te se radno uključene i atmosfera nije remetila, istaknuto je posebna vrijednost radnih materijala, upotreba savremenih pomagala, prostorni uslovi za rad, ishrana i osvježenje.

Vrijednosti seminara i obuke iz ugla učesnika

Učesnici/ce seminara su procjenu uključenosti sublimirale kroz dvojni pristup:

Uključenost - zašto sam ovdje i sada?

Šta je to ovaj projekat ponudio građanima/nkama da se uključe ?

“ Iako je do sada bilo puno govora o toleranciji, izgradnji demokratije, sve se nekako sporo pokretalo ili čak u nekim slučajevima vrtilo u krug. Možda mi zajedno, ako ništa drugo, razgovaramo o našim životima, i shvatimo da smo mi ti koji ga mogu mijenjati ”

“ Mislim da je došlo vrijeme da se prvo svatko od nas pogleda u uči. “

“ Nekako probudili ste mi nadu i sada duboko vjerujem da možemo skupa učiniti više. “

“ Ovo je moja slobodna odluka da uložim napor za postizanje pravednijih uslova. “

Procjena usvojenost znanja i razvoj vještina

Učesnici obuke su istakli relevantnost slijedećih znanja:

- usvajanje znanja i razumijevanje ključne uloge građanina u izražavanju građanskih zahtjeva, želja i potreba s ciljem da postanu dio procedure odlučivanja u institucijama vlasti,
- uočavanje uloge građanskog društva kao višedimenzionalnog procesa koji uključuje. dimenzije: politička / surađivanje u demokratskom odlučivanju i izvođenju političke snage, pravna / poznavanje i ostvarivanje građanskih prava i odgovornosti, kulturna / poštivanje svih ljudstava, osnovnih demokratskih vrijednosti, zajedničkih i različitih povijesti i baština, miroljubivosti međukulturalnih odnosa, socijalna i ekonomska / utjecaj na razvoj novih oblika rada, zaštite i uloge gospodarstva u jačanju demokratizacije i europska i globalna / prepoznavanje i unapređivanje uzajamne zavisnosti i solidarnosti na svjetskom nivou,
- razumijevanje utjecaja traumatskog iskustva na percepciju problema i pristupe njegovom rješavanju,
- povećanje vlastite senzibilizacije za probleme drugih ali i za potrebu uključenja u prevenciji konflikata,
- razvoj vještina naročito ističu u oblasti nenasilnog rješavanja konflikta te vještina u procesu moderiranja,
- također ističu da im je učešće u seminaru dalo mogućnost sagledavanja različitih iskustava te osnažilo da preuzmu inicijativu i spremnije se uključe u proces izgradnje pomirenja,
- znanja će omogućiti da problematiku uspostave dijaloga i prevencije sagledam sa svih aspekata,
- znanje će im omogućiti da postanu osjetljiviji za probleme drugih ljudi u zajednici,
- prepoznavanje ranjivosti grupe ljudi i potrebe podršku istim,
- stečeno znanje će ih osnažiti za aktivnosti u narednom radu

Transfer znanja i Utjecaj na lokalnu društvenu zajednicu učesnici su naznačili:

- povećanoj vlastitoj senzibilizaciji za probleme građana/nki,
- usvojenost znanja, spremnost i sposobnost da postanu kreatori stvaranja prostora za dijalog,
- naglašena je povećana motivisanost za uključenost i građansku inicijativu,
- svjesniji su vrijednosti građanskih kapaciteta u zajednici i potrebi međusobne podrške u inicijativama građanske platforme,
- kompetencijama za animiranjem građana za učešće u narednim aktivnostima projekta, dobrom pripremljenosti za organizaciju tribina, javnih rasprava, okruglih stolava, te drugim oblicima uspostavljanja dijaloga kao prevencije konflikta i izgradnje pomirenja.
- visok nivo odgovornosti i posvećenosti u organiziranju narednih aktivnosti projekta - organiziranju javnih tribina, okruglih stolava koji će primarno senzibilizirati građane za mirno razrješavanje sukoba zasnovanom na dijalogu, solidarnosti i uspostavi povjerenja.

Primjenljivost kompetencija moderatorstva vidljiva je u ostvarenju javnih tribina i okruglih stolova gdje se aktualizirala različita problematika, uspostavio dijalog te kreirao početni pristup rješanju problema. Iako se teme realizovane na okruglim stolovima, tribinama mogu grupisati po relativno različitim usmjerenjima / problematika pomirenja i suočavanja, zaposlenost mladih i migracija, zdravstvo, obrazovanje, neosporno je da se dotiču kvalitete života u okruženju kulture mira i dijaloga te da se rješavanje te problematike zasniva na dijalogu između različitih pristupa, angažmana, interesnih grupa. Ono što je zajednička procjena učesnika odnosi se na:

Percipiranu ulogu građanina u lokalnoj zajednici učesnici/ce su procijenili da bez obzira na specifičnost lokalne zajednice, životni uslovi uslovi građana BiH su veoma nezadovoljavajući. Učesnici/ce snažno i jasno ukazuju da je građanin BiH opterećen ekonomskim problema, nezaposlenosti, općenito lošim životom i načinu preživljavanja, žalom za nekim boljim vremenima, osjećajem nesigurnosti, lošim međuljudskim odnosima, otuđenosti, nedostatak solidarnosti i međuljudske podrške, neadekvatnim uslovima života (loša infrastruktura, nedostatak prevoza, skupe režije, nedostatak kulturnog i društvenog života , osjećaj obespravljenosti i manje vrijednosti, strah od provokacija i maltretiranja.

Zajedničkom participacijom učesnika naglašena je slijedeća problematika: Nedovoljno razvijena građanska politička kultura, naš građanin/nka najčešće se osjeća se bezvrijedno, apatično, bolesno, jadno, uglavnom prestao je da vjeruje da se nešto može promijeniti nabolje. Današnji građanin je opterećen očekivanjima uloge poslušnog građanina, Vlastitu odgovornost prihvata najčešće na individualnom i profesionalnom nivou, Vrijednosti poštenje, hrabrost, lojalnost, poštovanje zakona, običaja su minimizirane, Nedovoljna informiranost o aktuelnim društvenim djelovanjima, Nedostaje solidarnost

kao aktivnost uzajamne pomoći drugima bez vanjske stimulacije i nezainteresovanost za cjelovitije razumijevanje konteksta građanske uloge.

Nedovoljna afirmacija dijaloga, razumijevanja i saradnje na svim nivoima, pritisak i neizvjesnost ulaska BiH u evropsku uniju. Nedovoljna svjesnost o faktorima koji koče izgradnju pomirenja i kulturu mira.

Kao alternativu problemu učesnici/ce obuke uočavaju značaj dosadašnjeg djelovanja nevladinog sektora, istaknutih pojedinaca u oblasti mirovne inicijative. Prepoznata je potreba za kontinuirano djelovanje i angažman svih resursa u oblasti senzibilizacije građana za pitanju građanske participacije.

Organizacijom različitih aktivnosti treba kreirati prostor za dijalog među građanima, posebno pripadnicima konstitutivnih naroda, mladim ljudima gdje se obrazovne institucije prepoznaju kao snažan medij djelovanja.

Primjere dobre prakse i iskustva neophodno je učiniti vidljivijim te raditi na sistematskom osnaživanju građanske platforme i uticaja na državne institucije vlasti.

Senzibilizacija stanovništva / građana/građanki BiH po pitanju mirnog razrešavanja sukoba, dijaloga i solidarnosti

Senzibilizacija je početni resurs za otvorenost i prihvatanje dijaloga i kulture mira. Senzibilizacija se ostvarivala na nekoliko nivoa: Informacijama o projektu, njegovim aktivnostima na nivou lokalne zajednice, razvim vidovima animacije i motivacije građana za učešće u aktivnostima seminara, oglašavanje i pozivanjem za učešće na aktivnostima okruglih stolova i tribina, transparentnosti i vidljivosti djelovanja koordinacionih vijeća te posebno u sredstvima javnog informiranja.

Izvori verifikacije:

- Lista učesnika,
- Strukturalni okviri realizacije tribina, okruglih stolova,
- Promo materijali,
- Novinski izvještaji, radio i TV emisije,
- Zaključci i preporuke sa Javnih tribina i Okruglih stolova,
- Izvještaji partnerskih organizacija,
- Procjene sa sastanaka praćenja realizacije projekta,
Na ovaj način projenjujemo utjecaj na 10 000 građana i građanki

Artikulacija uloge građanina i senzibiliziranost za mirovnu inicijativu

Informacije o vrijednostima dijaloga i poticaj za učešće u procesu izgradnje kulture mira građani/nke su dobijali kontinuirano, sadržajno definirano i praktično primjenljivo. Prateći i aktuelizirajući informacije putem medijske uključenosti, posebno učešćem u projektivnim aktivnostima javnih tribina, okruglih stolova svaki građanin se uvažavao kao aktivni sudionik u procesu razrade problematike. Senzibiliziranost se zasnivala i na otvorenosti za učešće koja je omogućila bogastvo različitosti sagledavanja problema. Na taj način, problematika sagledavanja dijaloga u prevenciji konflikata i izgradnje pomirenja, pravde i zaštite ljudskih prava, izgradnje kulture mira, je dobila dimenziju konkretnosti - onog stvarnog problema u svakodnevnom životu do problema zajedničkog za manju grupu ljudi do univerzalnog poimanja kulture mira kao vrhunskih, univerzalnih ljudskih vrijednosti.

Posebno se, kao značajno ističe uključenost različitih stručnjaka, različitih aktera i profesija iz oblasti sudstva, zdravstva, socijalne brige, obrazovanja, djelatnika iz različitih nevladinih organizacija, učešće predstavnika religijskih institucija, građana različitih nacionalnih, religijskih, kulturoloških, socijalnih pripadanja, različitih iskustava u oblasti narušavanja prava, bogastva hronološke dobiod mladih učenika i studenata do penzionera.

Upravo ta različitost vođena struktuiranim dijalogom omogućila je:

- razmjenu iskustva i mišljenja kao javnog dijaloga u okviru građanskog prostora,
- definisanje problema u zajednici čije rješenje podrazumjeva zajedničku participaciju i saradnju,
- jasniju percepciju potrebe izrade zajedničkih pristupa zasnovanih na uvažavanju i povjerenju uz legitimni pristup pravdi,
- davanje podrške nezavisnim inicijativama u istraživanju i dokumentovanju stvarnih događanja, potrebu razumijevanja suočavanja s prošlošću,

Učešćem na tribinama građanin je dobio nove vrijednosti u znanjima, informiranosti, razvoju sposobnosti i uključenosti u procese što ga preusmjerava u ulogu aktivnog kreatora, subjekta koji ima jasnu percepciju svoje uloge ali i snage koju može udruživati, multiplicirati u različitim situacijama.

Appendix

Esad Bajtal

*Smrt je u zaboravu,
a ne u faktu smrti.
Čovjek je mrtav tek onda
kad ga se više niko ne sjeća.*

F. Alfirević

U bezrazložnoj nasilnosti osionih ubica, smrt nevinih uvijek je više nego okrutna. Ali, u dramatičnoj odiseji neizvjesnog traganja za planski i dobro skrivanim posmrtnim ostacima, konačno suočavanje živih s posljednjom istinom njihovog nalaženja, postaje bolnije i okrutnije čak i od same smrti.³⁷

Priča o jednoj potresnoj filmskoj priči, svjedoči o tom nemuštom susretu s jednom od stotina hiljada povijesno identičnih istina. Istina o bolu suočavanja.

Paklu beznadežnog suočavanja iz koga nikakav bijeg nije moguć.

Pa ni onaj neizbježni.

Jer, ima očiglednih istina u koje se ne može vjerovati. Baš kao što se, u ime licemjernog maskiranja loše savjesti, čak ni od notornih laži ne želi pobjeći. U tome je dijalektika bola izgubljenih nada. Dijalektika uzaludnog prizivanja zaborava, koji se žrtvi uporno ne odaziva.

Traženje koje duše smiruje, naziv je dokumentarnog filma o petnaestogodišnjem poratnom i bolnom traganju bosanskih majki za ostacima bezočno pobijenih sinova, prikazuje i pokazuje nam upravo to – potresni nemir živih.

Odnosno, u svojoj dvadestominutnoj dokumentaristički temporalnoj svedenosti, ovaj film se, uglavnom, odvija na centripetalnoj orbiti momenta šokantnog suočavanja majki s konačno (pro)nađenim skeletnim ostacima svojih sinova. Zemnim ostacima reduciranim na puko Ništa. Ništa nepotpunih, i skrivajućim premještanjem podobro deformiranih kostura.

³⁷ Osnovu priče čini ekspresija impresije na promotivnoj projekciji dokumentarnog filma “Traženje koje duše smiruje”, autora F. Sokolovića, u Kaknju 06.07.2009.

Paradoksalno Ništa nepotpunih i pokidanih skeleta, u čije se nepojmljivo postojanje ne više može ni sumnjati ni vjerovati.

Stjerana uza zid opore i opipljive nestvarnosti hladne kosturnice; suočena s konačnim ishodom odurno bemislenog nasilja njegovih ubica; izgubljeno zagledana u zdrobljene sinovlje kosti pred sobom, jedna od neutješno ojađenih majki, mehanički slušajući stručna objašnjenja forenzičara, u najdramatičnijoj i emotivno poraznoj sceni filma, kratko i poluodsutno izgovara:

“Očima ne vjerujem, ali nauci vjerujem”!

Taj refleksni bijeg u nevjericu vlastitih očiju, najteža je optužba bezumlja i zločina s kojim je ta izgubljena majka, sudbinski tako nestvarno-tragično, a realistički krajnje surovo suočena.

Oporost njenog iskaza: *“Očima ne vjerujem, ali nauci vjerujem”!* bolni je gest ljudskog odbijanja te izmučene žene da se suoči upravo sa onim za čim je godinama tako uporno tragala.

A tragala je za posljednjom istinom svog života.

Teškom istinom koju konačno ima pred sobom. Ali, koju, u njenoj racionalnoj neshvatljivosti i svojoj majčinskoj nepomirljivosti, nije ni spremna ni kadra prihvatiti. Jer, *htjeti* je jedno, *imati* je – drugo, a *prihvatiti* sudbinski nepojmljivo okrutnu istinu, nešto je – sasvim treće.

Kad rezignirano kaže da “vjeruje Nauci”, a ne vjeruje “svojim očima”, ta bolno ucvijeljena majka samo vjeruje da ne vjeruje. Odnosno, ona bi samo *htjela* da ne vjeruje. Jer, u beznađu tog egzistencijalno poraznog suočenja, ona dobro *zna* da je sve to baš tako. Tako kako joj vlastite oči kazuju i pokazuju.

Ali, realno stiješnjena između potresnog Bola Istine, i konačno izgubljene Nade, ona naprosto ne želi vjerovati da vidi to što vidi. I da jest – to što jest. Evidentnu i najzad pronađenu istinu (za kojom je svim srcem tako istrajno tragala), njen razoreni um sada odbija da prihvati.

Pod presijom te tako nestvarne stvarnosti, elementarni pojmovi školski uobičajenog reda i poretka stvari, u njenoj se glavi refleksno obrću u svoju logičku suprotnost. U tom emotivno prisilnom obrtanju, ona svoju bolnu Nevjeru izriče glasom Razuma, dok racionalnu Nauku reducira na unutrašnji glas čiste Vjere. Ona sada “vjeruje” u nevjerovatno, samo zato, jer joj tako hladna Nauka kaže. Istovremeno, ona ne vjeruje u ono očigledno i opipljivo-prisutno, jer, njeno skrhanosću pobunjeno srce, tu očiglednost odbija da prihvati. Izgubljena u svojoj nevjerici, ona, s tim suhim, ogoljelim i

deformisanim kostima, – “kao da” nema ništa. U krajnje nepojmljivoj nestvarnosti iracionalnog trenutka suočavanja, te su joj beživotne kosti – u isti mah – i nešto *tude*, i nešto – *sveto*. Svojom tuđošću one je apsolutno *odbijaju*, a svojom uzvišenom svetošću bolno i neodoljivo *privlače*.

Pokrenuto tom užasno svetom *nedodirljivošću*, tonom neviđenog strahopoštovanja, uslijediće njeno skrušeno pitanje upućeno doktoru-forenzičaru:

“Mogu li ovo dirnuti”?

Mogu li “Ovo” dirnuti, na jeziku njene majčinske nevjerice, znači:

Smijem li dirnuti *to tako moje*, a idejnom bahatošću mi – tako *sablasno otuđeno*.

Odnosno, to Božanski *nedodirljivo* i Sveto, a majčinski, ipak *moje*, i – *samo moje*.

Tražene i konačno nađene, te gole, suhe kosti, DNK-ovski sabrane, tu, pred njenim presahljim očima, u koje sada ne želi, i ne može da vjeruje, ogledalo su prizemnog inata i bahate bezumnosti osionih čuvara naciona! Odraz su pomamne okrutnosti idejnog fanatizma i netrpeljivosti besmisleno nepotrebne i planski kovane mržnje dokonih etno-spasitelja i “spasitelja”.

Mržnje koja bezdušno bije i ubija!

U ime čega?

I zašto?

U ime Politike!

U ime Nacije!

U ime Vjere!

Čije Politike?

Čije Nacije?

I čije Vjere?

I šta su ta Politika, ta Nacija i ta Vjera, u odnosu na bolnu Nevjeru ove izgubljene žene. Nevjeru njene nespremnosti da povjeruje u okrutnost i idejno bezumlje strahobnog povijesnog zločina što se zrcali tu pred njenim očima.

Ta svijest o besmisleno krvavom krojenju istorije, čini tu istoriju neljudskom i ljudski neprihvatljivom. Za nju, ta histerična istorija nema nikakvog smisla i nikada ga više ne može imati. Uprkos očiglednosti opipljive gomile požutjelih kostiju, u tako bezočni ishod jednog smišljenog zločina ne može se povjerovati.

Niti se, tim kostima očigledno potvrđeni, a razumu neshvatljivi zločin, može majčinski ikad prihvatiti.

I zato, ova bolom skrhana majka, niti želi, niti može, niti hoće da – povjeruje u ono što vidi. U trenutku kad ga je konačno našla, ona sumnjičavo odbija upravo To za čim je, tako uporno, i tako strasno, godinama tragala.

Budimo realni.

Ne vjeruje ona više ni Nauci na koju se u svojoj nevjerici poziva.

U tom spoznajno pogubnom momentu nadrealne scene suočenja, Nauka je za nju samo častan izgovor “zdravog razuma”. Vid odbrane pred neshvatljivim i majčinski neprihvatljivim tragovima ratnog užasa i idejno osmišljenog nasilja.

Ona, više Nikada, više Nikome, i više Ništa, neće vjerovati.

Sve što je imala za nju je definitivno, nepovratno, i za sva vremena – izgubljeno!

Pred njenim očima plutaju još samo sablazne sjenke Privida.

I privid Svijeta oličen u tim sjenkama.

U hipu tog tragično - potresnog suočenja, njen stvarni Svijet stropoštava se u mračni ambis idejnog Ništavila. A u pomrčini tog Ništavila, njene presahle oči nemaju više šta da traže.

Niti imaju šta da vide.

I sve što je još preostalo, tim, iracionalnom nadom iznevjerenim očima, jeste samo da – nijemo zaplaču.

Bez glasa i bez suza.

Posljednja scena tog ljudski poraznog, psihološki slojevitog i filmski uvjerljivog kazivanja, govori nam upravo o tome. Budi nas za potresnu istinu jedne ljudski i civilizacijski porazne stvarnosti. U toj sceni, naglo suočena s gomilom pronađenih kostiju, umire majčina posljednja nada, iracionalno htijenje da bi, *uprkos svemu* što zna i vidi, ipak, moglo biti i – drugačije. Drugačije od tragičnog ishoda koji, tim nijemim kostima na stolu kosturnice, potvrđuje sve one slutnje od kojih je – svjesno se nadajući – nesvjesno bježala.

Ali, nisu samo te suhe i nepomične kosti mrtve.

Prije nego ih sahrani, one su nju – *živu* – već sahranile.

Definitivno srušen, i zajedno s njom živom pokopan, gubi se svaki smisao ostatka njenog života. Od tog trenutka, on nepovratno pripada još samo nestvarnom sjećanju nekog davno prohujalog vremena.

I zato, na samom kraju, ljudski postišeno, i s dužnim poštovanjem koje im pripada, valja odlučno stati i pokloniti se pred porazno neizrecivim bolom tih hrabrih Žena-Majki.

Majki koje to više nisu. Tih povijesno - nasilno i moralno - tragično razmajčenih majki.

Kao živi mrtvaci sumorne bosanske poratne svakodnevnice, one su jedini istinski svjedoci užasno neljudskog i ogavno suludog zločina. Zločina koji leži na savjesti jednog bezočno poganog vremena kome, nažalost i sami pripadamo. I čijoj poganosti mnogi od nas (ako ničim drugim, a ono bar svojom kukavnom pasivnošću), podosta toga – moralno duguju.

Upravo zato, zbog neizmjernog bola ovih Dostojanstvenih i Uspravnih Žena, svako od nas, iz dana u dan, iz sata u sat, i šezdeset puta u minuti, umjesto lažnih molitvi iza kojih se krijemo, pokajnički ponizno i mantrički uporno, treba da ponavlja one uzvišene riječi etički sabrane i cioranovski pobunjene savjesti: *Nikada više neću reći: "Postojim", a da se pri tom ne zastidim.*

E. Đuliman i L. Hjorth

PRIČA O CRVENKAPICI I VUKU

Gradimo mostove, a ne zidove ³⁸

Živio sam u šumi, i pokušao sam prirodu uvijek čuvati čistom, jer je šuma bila moj jedini dom. Jednog lijepog dana dok sam kupio smeće koje je ostalo iza nekih ljudi koji su tu bili na izletu, čuo sam neke čudne zvukove. Sakrio sam se iza jednog drveta i pokušao biti što je moguće tiši. Prema meni je, lakim koracima, išla mala curica sa korpom u ruci. Na sebi je imala nekakvu čudnu crvenu odjeću, i odmah sam postao sumnjičav. Na glavi je nosila veliki crveni šešir sa nekom vrstom zastora koji je skrivao njeno lice. Djelovalo je kao da nije htjela da je neko prepozna. Znam da ne treba suditi o drugima po izgledu, ali pošto je bila gost u mojoj šumi, osjećao sam da imam pravo da saznam nešto više. Zato sam izašao iz svog zaklona i zaustavio. Pitao sam je ko je, odakle dolazi i druge obične stvari koje se često pitaju kada nekog prvi put sretnoš. Na vrlo neljubazan način mi je odgovorila da joj nije dopušteno «razgovarati sa strancima». Sa strancima! Zamislite nešto takvo reći! I to meni, čiji su djed, pradjed i puno rodbine prije njih živjeli u ovoj šumi od pamtivijeka! Ipak je bila dovoljno kulturna pa mi je ispričala o razlogu zašto je ovdje. Njena baka bila je bolesna, tako da joj je pošla u posjetu i sa sobom ponijela užinu. Nakon nekog vremena dobio sam utisak da je ipak iskrena, ali i dalje sam mislio da je trebala paziti šta govori i ne hodati u tako čudnoj odjeći.

Pustio sam je da ide dalje. Malo sam razmislio i onda ipak odlučio da prečicom odem u posjetu njenoj baki. Kada sam stigao sreću sam jednu prijatnu staru damu. Objasnio sam joj situaciju. Složila se da je unuka trebala naučiti da se bolje ponaša, te da nije trebala biti tako nepristojna prema strancima. Zato smo se dogovorili da se sa njom malo poigramo. Ja sam trebao da zauzmem bakino mjesto u krevetu, a ona da se sakrije ispod kreveta i pojavi tek kada je ja pozovem.

38 E. Đuliman i L. Hjorth

Kada je curica pokucala na vrata, zamolio sam je da uđe u bakinu spavaću sobu. Obukao sam bakinu odjeću, skočio u krevet i pretvarao se da sam ona. Ali prije nego što sam uopšte stigao započeti neku priču, opet me je počela vrijeđati. Komentarisala je moje uši i pitala zašto su tako velike! Jako sam se iznervirao. Pa već me je jednom uvrijedila! Pokušao sam ipak odgovoriti, rekao sam da mi uši pomažu da je bolje čujem. I šta sam time htio reći? Naravno – da sam želio da sasluša moje savjete, da se ponaša pristojnije prema drugima i da više pazi šta govori. Ali mislite da je poslušala savjete? Ma kakvi, samo je nastavila. Na jedan vrlo arogantan način počela je komentarisati moje velike oči! Možete samo zamisliti kakvi su osjećaji bjesnili u meni. Dakle, nije bilo granica njenoj drskosti! Unatoč njenom ponašanju ja sam se savladao i nisam se dao provocirati. Zato sam samo odgovorio da mi te velike oči pomažu da je bolje vidim.

Ali mislite li da se ona na tome zaustavila? Ma kakvi, samo je nastavila. Pri sljedećoj uvredi prevršila je svaku mjeru! Znam da su mi zubi veliki, i ovo je, da budem sasvim iskren, za mene bilo veoma teško. Zar ova djevojčica nije imala drugog posla nego da me pita za moje velike zube? Znam da sam se trebao savladati, ali u tom trenutku sam iskočio iz kreveta, zarežao i rekao da će mi ti veliki zubi pomoći da je pojedem!

Sad želim naglasiti, reda radi, da ni jednom vuku nije stalo do toga da pojede neku malu djevojčicu. Ali kada se ovo malo razmaženo dijete rastrčalo po sobi i počelo derati i zapomagati, potrčao sam za njom da je utješim. Istog trenutka sam čuo vrata kako se otvaraju, i sljedeće što sam vidio bio je jedan ogroman čovjek koji je upravo ulazio u kuću. Viđao sam ga i ranije. Bio je to čuvar šume i bio je gotovo dva metra visok. Kada sam vidio sjekiru u njegovoj ruci, shvatio sam u kakvoj se opasnosti nalazim. Iza mene je bio prozor kroz koji sam na sreću iskočio na vrijeme.

Baka nikada nije htjela ispričati moju priču. Rekla je, naprotiv, da sam ja užasna zvijer u koju se nije moglo imati povjerenja. Ne znam šta se poslije tog strašnog dana dogodilo s tom curicom u crvenoj odjeći, ali jedna stvar je sigurna: Ja više nikada nisam imao mir, i nesretno sam nastavio živjeti.

Ranka Katalinski

IZGRADNJA POVJERENJA I POMIRENJA

Radionica:	Ponovna izgradnja povjerenja i pomirenje
Trajanje:	90 minuta
Cili:	Izgradnja svijesti o potrebi za ponovnom izgradnjom povjerenja i pomirenju kao osnove za dalji život i napredak u društvu.
Ključne poruke:	Pomirenje nije samo cilj, nego proces i način dolaska do cilja. Etimološko značenje riječi sugeriše da je riječ o ponovnom mirenju, uspostavljanju miroljubivih odnosa koji su poremećeni.

Postoje dva nivoa pomirenja: individualni i društveni. Na individualnom nivou ono je neophodno radi održanja ili postizanja mentalnog zdravlja. Na nivou društva sprečavaju se ponovni sukobi i dalji gubici te omogućava suživot. Pomirenje pri tom ne znači opravdanje prethodnog kršenja ljudskih prava ili zločina. Ono znači prihvatanje da se ne može promijeniti ono što se dogodilo, ali se može odlučiti kako će se živjeti nakon topg kršenja ili zločina, nakon što smo nanijeli boli ili nam je nanesena bol.

Materijal za učesnike:	papir i olovka, veliki papir
Evaluacija:	Listići sa kratkim pitanjima o prezentaciji i vježbama sa procjenom o radu voditelja + prostor za sugestije o budućim edukacijskim susretima i izbor tema.
Tok aktivnosti:	Asocijacije na riječ pomirenje. Učesnici asociraju na riječ pomirenje.

Iskustva:

Učesnici na našin radionicama su isticali: istina, razmjena mišljenja, jasno definisanje šta je čije, ukazati da nema efekta prepričavati šta je bilo, ne ići iz krajnosti u krajnost, povjerenje, zaboraviti prošlost, boriti se za bolju budućnost

- Objasniti proces pomirenja.
- Da bi objasnili proces pomirenja moramo krenuti od individua na kojim ono počiva. Prema Olportu, bez razmatranja psihološkog nivoa mi ne možemo direktno

objasniti političke odluke i ponašanje, jer socijalni faktori nikad direktno ne uzrokuje ponašanje. Oni uzrokuju stavove i druge mentalne osobine koji kasnije određuje ponašanje.

- Pomirenje, psihološki predstavlja uzajamno povjerenje, međutim nema povjerenja u situaciji inercijom obaveznog upiranja prstom u onog drugog. Svaka jednostrana kritika jedne, izaziva otpor, podozrivost i nepovjerenje druge strane. Uzajamno povjerenje ne vodi put preko kritike, nego preko samokritike, tj. preko uzajamne spremnosti na samokritiku.
- Pomirenje je neophodni nastavak labilnog mira i njegovo prevođenje u samoodrživi mir.
- Civilno društvo mora istrajno da radi na pomirenju kao ključnom faktoru samoodrživog mira, najvažnijeg javnog interesa građana i društva kao cjeline.

Radionica: Igra istine³⁹

5 učesnika/ca

Cilj je dovesti učesnike do uvida da istina ima onoliko lica koliko je ljudi koji pogođeni njom.

Jedan/na učesnik/ca stane u sredinu i kaže da je on/a Istina. Ostali učesnici(4) stanu na četiri strane u odnosu na Istinu. Voditeljica pita svakog pojedinačno šta je po njemu/njoj Istina. Važno je naglasiti razliku između činjenica- ono što vide u odnosu na ono što znaju o osobi koja predstavlja Istinu. Važno je da budu precizni u opisu. Pitajte osobu za koju je Istina - oba oka, nos, usne itd, kako to da za drugu osobu to nije. Suočiti manjak prikaza, razlike u viđenju.

Pitati na šta ovakva rasprava asocira. Šta je to što mogu da urade pa da vide ono što ostali tvrde da je za njih Istina.

Obratiti pažnju na komentar ukoliko ga bude: objekat može da se rotira pa da ga svi vide onako sa svih strana. Tada ukazati na moguću manipulaciju i prilagođavanje Istine sopstvenim interesima.

Dozvoliti učesnicima da samo otkriju moć decentracije tako što će svi obići u krug objekat i vidjeti sve strane Istine.

Iskustva:

Istina ima onoliko lica koliko je ljudi uključeno u određenu situaciju. Svi imamo "svoju istinu". Prilagođavanje istine sopstvenim interesima često dovodi do nerazumijevanja, konflikta, svađi većih razmjera.

³⁹ Preuzeto iz " Gradimo mostove, a ne zidove", Enver Đuliman i Lilian Hjort, Srajevo, 2007.

Radionica:

Šta ja mogu uraditi za mir?

Vrijeme:

60 minuta

Materijal:

Papir A4, olovke za svakog učesnika, veliki papiri, flomasteri

Cilj:

Osvijestiti vlastitu ulogu u kreiranju mira.

Ključne poruke:

Svaki pojedinac, grupa ili segment društva, igra određenu ulogu u kreiranju mira. Mir zahtijeva da preispitamo naše poglede na svijet, ako je potrebno, preformulišemo pretpostavke koje imamo o sebi, svrsi svog života i vrstama naših veza. Što je naš pogled na svijet više orjentisan ka miru, imamo veće kapacitete i odgovornosti da kreiramo jedinstvo, prihvatamo različitost, spriječimo nasilje i rat.

Ključna pitanja:

1. Koji su preduslovi za mir?
2. Šta ja mogu uraditi u kreiranju mira? Šta očekujem od okoline? Šta može moja lokalna zajednica? Šta vlada? Mediji?
3. Moram li promijeniti sebe s ciljem da bolje doprinesem miru u svojoj porodici, zajednici?
4. Da li će naši pokušaji da doprinesemo miru nešto promijeniti?

Tok aktivnosti

1. U uvodnom izlaganju dati kratak pregled principa i preduslova za mir (jedinstvo, pravda, jednakost, zrelost)

Jedinstvo

- pojedinci, grupe i institucije moraju znati kako kreirati jedinstvo u sred svoje različitosti;
- kultura, religija, različite rase, industrija, mišljenja, stajališta, načini međudjelovanja ne smiju biti osnova za konflikt i svađu;

Pravda

- nemoguće je kreirati istinski ujedinjeno društvo bez pravde;
- miroljubivo društvo mora istražiti ova pitanja i napraviti neophodne promjene koje su neophodne za uspostavljanje pravde.
- pravda ima preduslov:

Jednakost

- jednakost znači jednaka prava i prilike za sve muškarce i žene, rase, kulture, religije i nacije.
- jednakost ima preduslov:

Zrelost

- najviši nivo zrelosti među pojedincima i društvenim kolektivima je potreban da bi se jednakost u potpunosti stavila u funkciju;
 - zrelost zahtijeva napuštanje nezrelih razmišljanja, osjećaja i ponašanja iz djetinjstva i adolescencije;
 - što čovječanstvo prije sazri u svojoj svijesti, to će prije nastati kultura mira.
2. Pitati učesnike kako oni vide svoju ulogu u kreiranju mira. Ohrabriti učesnike da konstruktivno i kreativno odgovore.
 3. Podijeliti učesnike u grupe koje predstavljaju različite segmente populacije-političari, roditelji, mladi, profesori, novinari, zdravstveni radnici. Svaka grupa se konkludira i kreira opis posla za svoj sektor u kojem je najvažniji zadatak unaprijediti društvo orijentisano miru. Ovo podrazumijeva jasne izjave o ulogama, odgovornostima, potencijalnim projektima.

Učesnike uputiti na

- Konsultativni pristup – svako iznese svoje stanovište i prijedloge, a onda se vrši procjena iznesenih opcija
 - Odluke se donose zajedničkim dizajniranjem rješenja koje će, u kontekstu istine i pravde, rezultirati jedinstvom među svima koji su uključeni.
4. Izvještaj grupa i diskusija.
 5. Zaključak

Očekivani rezultati

Nakon ovog časa, učesnici bi trebali moći:

1. Shvatiti da je svaki pojedinac odgovoran za vlastita ponašanja.
2. Shvatiti da se kolektivna svijest razvija omogućavajući dostizanje višeg nivoa svijesti i na taj način otvara mogućnosti za uspostavljanje mira.
3. Razmisliti o tranzicijama u svojim društvima i sopstvenim životima, te razgovarati o tome kako doživljavanje promjene uključuje napuštanje starih načina razmišljanja i ponašanja, a primjenu novih načina.
4. Razviti strategije za kreiranje kulture mira u lokalnoj zajednici.

POLITIČKO-SOCIJALNO-EKONOMSKO VIĐENJE PODRUČJA U KOJIMA JE OSTVAREN PROJEKAT

Opština Višegrad se nalazi na istoku Republike Srpske, odnosno BiH, i obuhvata 448 kvadratnih kilometara. Po posljednjem službenom popisu stanovništva iz 1991. godine, opština Višegrad imala je 21.199 stanovnika, raspoređenih u 163 naselja. Muslimani - Bošnjaci - 13.471 (63,54%), Srbi - 6.743 (31,80%), Hrvati - 32 (0,15%), Jugoslaveni - 319 (1,50%), ostali - 634 (3,01%). Poslije rata u Višegradu živi oko 15 000 stanovnika većinom raseljenih lica Srpske nacionalnosti. Povratnika Bosnjacke nacionalnosti ima manji broj i oni se vraćaju većinom u okolna sela, to su većinom stariji ljudi, smatramo da je situacija takva zbog nacionalnih partija koje i nakon toliko godina nakon rata imaju vlast u Višegradu i u BiH, i korupcije koja je i te kako izražena na ovim područjima. Opština Višegrad ima 6 osnovnih škola jedna u gradskom području i 5 škola u mjesnim zajednicama. Višegrad ima dvije srednje škole od kojih je jedna u Višegradu i druga na teritoriji Ustiprača. Višegrad ima Univerzitet Sinergija.

Posle izgradnje uzane željezničke pruge 1906. godine u Višegradu se počinje razvijati drvna i hemijska industrija, savremeno zanatstvo i trgovina. Rijeke Drina, Lim, Rzav, kao i dva akumulaciona jezera duga 88 km, okolne planine Panos, Sjemeć, Stolac, bogate šumom i velikim zelenim površinama, prirodnim ljepotama i divljači čine osnovu za razvoj planinarstva, lova i ribolova, sportova na vodi i dr. U poljoprivredi veći značaj imaju voćarstvo i stočarstvo.

U periodu poslije drugog svjetskog rata izgrađena su preduzeća kao što su Hidroelektrane Višegrad, „UNIS-USHA“, „Metalac“, „Granit“, „Metal gas“, „Varda“, „UNIS-UTEL“, „Višegradtrans“, „Panos“, Napredak i druga.

Nažalost danas ova preduzeća većinom ne rade ili su u procesu privatizacije ili stečajnog postupka, tako da je ekonomska situacija u Višegradu na veoma nezavidnom nivou.

U Višegradu postoje dva kulturno umjetnička društva. To su SSD „Soko“ i KUD „Bikavac“, Dom kulture (izgrađen poslije Drugog svjetskog rata), koji služi kao sala za projekciju filmova i prikazivanje predstava. Od kulturnih manifestacija izdvajaju se Festival folklor, Višegradske staze, Skokovi sa Ćuprije itd. Život u Višegradu je veoma

težak kao i u većini gradova Istočne BiH jer je ovo jako siromašna sredina. Preduzeća koja su nekad postojala, nakon privatizacije su osiromasena i sada ne rade.

Opština Sokolac se nalazi u Istočnom dijelu Republike Srpske. Predstavlja jednu od većih opština u RS, sa površinom od 689 km². Ima 12 mjesnih zajednica, sa 95 naseljenih mjesta sa oko 15.500 stanovnika. U posljednje vrijeme u ekspanziji je mala privreda, gdje su zastupljena privatna preduzeća, razvijena pretežno u oblasti trgovine, ugostiteljstva i zanatstva. Privredni razvoj opštine prati razvoj komunalnih i uslužnih djelatnosti.

Šume i šumsko zemljište čine oko polovinu pštine Sokolac i po pravilu se nalaze na lokalitetima koji su, zbog nepovoljne klime, neplodnog zemljišta, nepristupačnosti konfiguracije terena, nepogodni za poljoprivrednu proizvodnju i druge namjene. Područje opštine Sokolac je slabo naseljeno, uz postojanje znatnih različitosti u veličini naselja. Sokolac je naselje gradskog karaktera.

Industrijski objekti na području opštine sokolac svrstani su po gramana

1. Drvena industrija (AD "Romanija"),
2. Metalno – prerađivačka industrija (UNIS – trvornica kotrljajnih ležaja),
3. Tekstilna industrija (AD "Fates" i KTK "Alhos"),
4. Prehrambena industrija (AD "Romaninka – Sprind" i AD "Klaonica i prerada mesa", DOO "Matpan", proizvodnja pekarskih i konditorskih proizvoda).

Karakteristika registrovanih djelatnosti je da ih je većina locirana u gradu, a mali broj van njega, da se radi uglavnom o uslužnim djelatnostima koje ne zapošljavaju veći broj radnika, da je malo tradicionalnih zanata, iako postoje realne mogućnosti za razvoj ovih djelatnosti, što bi bilo od velike za razvoj samog područja.

Na području Opštine Sokolac medicinske usluge stanovništvu regije, a i šire, pružaju: Dom zdravlja Sokolac, Porodilište (istureno odijeljenje Kliničkog centra Kasindo), Psihijatrijska bolnica, Vojno medicinski centar, Fizijatrijski centar i Apoteka sokolac. Iz domena privatnog sektora zastupljene su: Jedna privatna apoteka i tri privatne ordinacije. U sistemu socijalne zaštite razvile su se različite aktivnosti koje nisu bile usmjerene samo na pružanje materijalne pomoći, već i na praćenje i proučavanje socijalnih potreba i problema, sprečavanje nastalih socijalno - patoloških pojava, pružanje stručne pomoći u njihovom otklanjanju, savijetodavni rad sa porodicama i sl.

Obrazovanje u opštini Sokolac obuhvaćeno je kroz nivoe: predškolskog obrazovanja i vaspitanja; osnovnog obrazovanja, srednjeg obrazovanja. Informisanje: Radio RS, Radio BiH i radio-stanice iz okruženja. Od televizijskih programa na području opštine mogu se pratiti: programi RT RS, TV. "Pink", FTV, i TV, "BN". Štampa se doprema redovno, uključujući dnevnu i sedmičnu, te periodična izdanja izdavača iz RS i

Federacije BiH, kao i ostalih zemalja iz okruženja. U Sokocu periodično izlazi lokalni list SIN koji predstavlja osnovno informativno glasilo koje se bavi temama aktualnim na područjima opštine. Strukturu nevladinog sektora čine udruženja koja se bave užom problematikom populacije koju zastupaju (sportska udruženja, Crveni krst, Udruženje mladih, Udruženja pčelara, lovaca, ribolovaca isl.) Promocijom vrijednosti građanskog društva bavi se Udruženje građana "Aurora".

Opština Bratunac ima oko 20.800 stanovnika. Kada je u pitanju ekonomski razvoj opštine Bratunac najveći broj privrednih subjekata registrovan je u oblasti građevinarstva, trgovine, transporta, ugostiteljstva, spoljne trgovine i usluga, industrije, šumarstva i poljoprivrede. Ukupan broj zaposlenih iznosi 2066 od čega 1364 u državnom sektoru, a 702 u privatnom sektoru. Prosječna plata u privatnom sektoru iznosi 280 KM, a u državnom sektoru 220 KM. Opština Bratunac svoj razvoj uveliko zasniva na poljoprivrednom sektoru.

Naselja bratunačke opštine raspoređena su u okviru 27 mjesnih zajednica, u kojima danas živi 21.800 stanovnika. U strukturi ukupnog broja stanovnika, više od polovine čine raseljena lica i povratnici (oko 4.500 povratnika, pretežno Bošnjaka). Prema podacima Ministarstva za izbjegla i raseljena lica, postoji zainteresovanost, iskazana putem zahtjeva za povratak u bratunačku opštinu oko 4.300 bošnjačkih i oko 4.000 srpskih raseljenih lica. Procjenjuje se da na području opštine Bratunac trenutno živi oko 21.800 stanovnika, od kojih je 17.300 žitelja srpske nacionalnosti i 4.500 Bošnjaka.

U okviru ukupne populacije od 21.800 lica, takođe su evidentne i promjene u odnosu na domicilno stanovništvo (14,3% izbjeglih i raseljenih lica i 20,6% povratnika), kao i promjene u nacionalnoj strukturi, u odnosu na stanje prije rata, tako da srpska populacija čini 79,4%, bošnjačka 20,5% i hrvatska 0,1%. O smanjenju životnog standarda i opadanju imovinskog stanja govore i podaci da tek polovina bratunačkih žitelja, pretežno nastanjenih u ruralnom području, posjeduju izvjestan stočni fond i obradivo zemljište, te da je u okviru ruralne populacije konstatovano 27% izrazito siromašnih. Koristeći uobičajenu statističku metodologiju iskazivanja pokazatelja životnog standarda u odnosu na hiljadu stanovnika, dolazi se do veoma nepovoljnih rezultata, s obzirom da na području opštine Bratunac na 100 zaposlenih radnika dolazi 126 registrovanih nezaposlenih lica, na hiljadu stanovnika 152 putnička vozila, jedan ljekar na 2.311 stanovnika, a 111 telefona fiksne mreže na 1000 stanovnika i to urbanog područja opštine. Pored navedenog, još dvije područne škole u ruralnom području opštine nisu obnovljene (7 ih je devastirano tokom rata), kao ni više od 3.000 stambenih objekata, uglavnom izvan gradskog jezgra. Uz veoma nisku stopu zaposlenosti, konstatovan je i izuzetno nizak nivo prosječne mjesečne zarade po zaposlenom (280 KM). Na osnovu prezentiranih podataka konstatuje se da na 1.000 stanovnika bratunačke opštine radi tek 127 i to ostvarujući prosječnu mjesečnu zaradu od 280 KM. S obzirom da trećinu ukupnog stanovništva predstavljaju izdržavana lica (djeca predškolskog i školskog uzrasta, stara i nezbrinuta lica bez primanja), a prosječna porodica je četvoročlana,

proizlazi da po članu domaćinstva mjesečno dolazi samo 70 KM.

Samostalno privređivanje na području opštine Bratunac odvija se u okviru 69 privatnih preduzeća i 177 samostalnih radnji. Zajednička karakteristika privatnog sektora opštine Bratunac u cjelini je dominantno učešće trgovine, u ukupnoj privrednoj strukturi privatnog preduzetništva (60,9% trgovinskih privatnih preduzeća i 58,5% samostalnih trgovinskih radnji).

Zajedničke karakteristike bratunačke privrede su: nelikvidnost, odsustvo investicija, propadanje imovine, obustavljanje proizvodnje, enormna dugovanja, neuposlenost radnika i otvaranje postupka stečaja, koji više nagovještava likvidaciju preduzeća, nego ozivljavanje proizvodnje kroz stečaji plan.

Na području opštine Bratunac ne postoje lokalne novine, a mjesečno se štampaju zajedničke novine za područje tri opštine (Srebrenica, Bratunac i Milići), zahvaljujući finansijskim sredstvima UNDP SRRP. Radio Bratunac je jedina javna radio stanica u opštini i to kao organizacioni dio sistema RTRS, s obzirom da Regulatorna agencija za komunikacija-CRA, usljed nedostatka finansijskih sredstava, nije dala Radio Bratuncu odobrenje za emitovanje programa. Radio stanica u Bratuncu emituje program u trajanju od 4 h dnevno.

Opština Milići je na magistralnom putu Sarajevo-Beograd. Zauzima centralni dio regije Birač, odnosno srednjeg Podrinja. Graniči sa šest susjednih opština: Vlasenicom, Zvornikom, Bratuncom, Srebrenicom, Rogaticom i Han-Pijeskom. Opština Milići postojala je od 1945. godine u sastavu sreza Vlasenica. Teritorijalnom reorganizacijom Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, ukinuta je 1962. godine, a njena teritorija pripojena opštini Vlasenica, da bi nakon izrade studije ekonomske opravdanosti, ponovo formirana 1992. godine, kada je iz sastava opštine Vlasenica izdvojeno 54 naseljena mjesta koja su i nekada predstavljala opštinu Milići. O životu na ovom prostoru svjedoče jako prisutni stećci kojih ima na skoro cijeloj teritoriji opštine.

Iznad sela Gerovi postoje ostaci grada-tvrđave koju je sredinom petnaestog vijeka, po predanju izgradila Jerina (Irina) Srpska despotica grčkog porijekla iz porodice kankuzena, žena despota Đurađa Brankovića. Turski putopisci Evlija Čelebija opisuje ove prostore u periodu turske okupacije oko 1460. godine. Prespavavši u Novoj Kasabi, Čelebija je zapisao: *“To je divna i krasna Kasaba na jednom dolovitom, prostranom i močvarnom terenu s baščama i vinogradima. Ima oko 170 kuća koje su u dobrom stanju”*. (E.Čelebija, putopis, V.Masleša, Sarajevo 1979.godine). U istoj knjizi Čelebija pominje i grad Kušlat koji je poznat u srednjem vijeku od 1345. godine, a njegovo podgrađe Podkušlat pominje se od 1369. godine. Opštinsko središte Milići intenzivan razvoj doživjelo je u posljednjih tridesetak godina, prvobitno kao rudarsko naselje, a zatim i kao gradić. Na području opštine postoji pet pravoslavnih crkava i tri džamije.

Organe vlasti opštine Milići čine demokratski izabrana Skupština od 17 odbornika

(zakonodavna) i direktno od građana biran Načelnik opštine (izvršna vlast). Sudsku vlast za područje opštine Milići vrši Osnovni sud u Vlasenici. Spada u red srednje naseljenih opština sa prosječnom naseljenošću oko 50 stanovnika/km². Najgušće naseljeno je samo opštinsko središte Milići gdje živi skoro trećina ukupnog stanovništva. Obiluje rudnim i šumskim bogatstvima, pašnjacima i livadama, obradivim zemljištem i riječnim potencijalom. Privreda opštine bazirana je na eksploataciji i preradi prirodnih bogatstava. Razvoj opštine pratila je kontinuirano rađena putna mreža prema svim djelovima opštine. Ovu putnu mrežu čini uglavnom lokalni i nekategorisani makadamski putevi, koji u ovom trenutku po kvalitetu ne zadovoljavaju standarde i potrebe stanovništva. Komunalna i ostala infrastruktura je takođe pratila razvoj opštinskog središta i ostalih djelova, ali je trenutno prevaziđena, a u nekim djelovima upropaštena.

Stanovništvo je uglavnom zaposleno u rudarstvu, šumarstvu i industriji, komunalnim, trgovačkim, obrazovanim, zdravstvenim, kulturnim i državnim ustanovama na teritoriji opštine. Obrazovanje na opštini Milići odvija se u predškolskoj ustanovi "Poletarac" solidno izgrađenoj infrastrukturi osnovnih škola i modernom Srednjoškolskom centru. Srednjoškolski centar "Milići" osnovan je školske 1996/1997 godine, "startovao" je u neuslovnom objektu osnovne škole u Derventi. četiri godine kasnije počela je izgradnja novog objekta sa višenamjenskom sportskom dvoranom u kome se nastava odvija od 2005/2006 školske godine., a sportska dvorana je još u fazi izgradnje. Centar danas raspolaže sa 3.300 kvadratnih metara korisne površine, 14 kabineta, amfiteatom, čitaonicom, bibliotekom, radionicama za praktičnu nastavu, restoranom i kancelarijama.

Osnovna škola u Milićima je osnovana 1909 godine. od školske 1985/86 škola djeluje pod imenom osnovna škola "Braća Jakšić" Milići, a u njenom sastavu su i područna odjeljenja u Dubnici, Derventi, Koprivnom, Skugrićima, Novoj Kasabi i Raševu. Nastavu trenutno izvode 52 prosvjetna radnika, a pohađa je 850 učenika raspoređenih u 36 odjeljenja. Škola je opremljena u skladu sa standardima i normativima tehničko-tehnoloških sredstava i učila propisanih za osnovne škole. Predškolska ustanova u Milićima počela je da radi 1983 godine, da bi u ratnim godinama bila uništena, a sa radom ponovo počinje 1998 godine pod imenom "Poletarac". Potpunu unutrašnju rekonstrukciju objekta izvršila je 2001 godine katalonska nevladina organizacija "Mesters Per Bosnia", a UNDP je obezbjedio sredstva za rekonstrukciju krova. "Poletarac" je danas opremljen svim tehničkim i didaktičkim sredstvima potrebnim za brigu o djeci i kvalitetan vaspitno-obrazovni rad. Temelji bibliotekarstva u Milićima udareni su 1964 godine, da bi 21 decembra 1979 godine u Milićima otvorena Narodna biblioteka "Milići".

Danas je biblioteka dobro organizovana javna ustanova koja raspolaže sa oko 23 hiljade monografskih i periodičnih publikacija i ostvaruje širok spektar kulturno-obrazovnih aktivnosti. Dom zdravlja "Sveti Nikola" registrovan je kao javna zdravstvena ustanova, brine o zdravstvenoj zaštiti stanovništva opštine Milići. Porodična medicina prihvaćena je kao temelj zdravstvene zaštite. Trenutno je u Domu zdravlja stalno zaposleno 6 ljekara i dva stomatologa, a angažovano je više ljekara konsultanata. Pored osnovnih

pregleda, pružaju se stomatološke usluge, obavljaju laboratorijski pregledi, rentgenska snimanja, funkcionalna dijagnostika, vrše higijensko-epidemiološka zaštita i sanitetski prevoz. U toku 2007 godine registrovani su Centar za zaštitimentalnog zdravlja, sa neuropsihijatrijom i psihologom i Služba medicine rada.

Na području opštine Milići prema podacima iz opštine živi i djeluje 17 nevladinih organizacija. Nevladine organizacije zahvaljujući raznovrsnosti oblasti i sfera u kojima djeluju predstavljaju značajan ljudski resurs svake društvene i lokalne zajednice pa tako i naše opštine. U cjelini gledano proteklo vrijeme je usporilo ekonomsko socijalni razvoj tako da je prisutno iseljavanje stanovništva i odlazak posebno mladih što je karakteristično za Istočni dio Republike Srpske. Zbog nedostatka posla primjetan odlazak, posebno mladih, u Crnu Goru, Srbiju, Sloveniju pa i druge evropske zemlje. Smanjena zaposlenost utiče na socijalnu sigurnost građana i prisutno je veliko socijalno siromaštvo i raslojavanje. Područje je opterećeno političkim problemima izazvanim prvenstveno oduzimanjem dokumenata jednom broju građana od strane Visokog predstavnika što izaziva međusobna sumnjičenja i međusobno nepovjerenje. Na ovom području izvršen je povrat imovine u potpunosti čime je omogućen izbor življenja građanima svih nacionalnosti, ali otežano socijalno stanje onemogućava opstanak ljudima bilo koje nacionalnosti. Takvo stanje uvijek može izazivati ekcese mada tih ekcesa na području Milića u posljednje vrijeme nije bilo.

Općina Stolac se prostire na površini od oko 286 km². Općina Stolac nalazi se jugoistočnom dijelu Hercegovačkoneretvanskog kantona i BiH. Graniči sa šest susjednih općina i to u F BiH sa Neumom, Čapljinom, Mostarom i Ljubinjem, a u Republici Srpskoj sa Nevesinjom i Bilećom.

Općina Stolac je tipično hercegovački kraj gdje prevladavaju kamenite površine (krečnjak), ali ima i šarolikosti i to planina Hrgud 1110 m do Dubravske visoravni (plodna ravnica) pa do Doranskog jezera 1 – 3 m nadmorske visine. Dužina kanjona rijeke Bregave (lijeva pritoka Neretve) je 16 km, a također treba istaći korito rijeke Radimlje koja teče zimi za vrijeme obilnih padalina od Dabrice do ušća u Bregavu (donji dio Vidova polja). Stolac okružuje zimzelena vegetacija uglavnom crnika i smreka, te sa živopisnost odražava preko cijele godine. Na ostalom dijelu Općine prevladava siromašna vegetacija sa niskom makijom. Dobar dio vegetacije je stradao u čestim požarima tijekom posljednjih nekoliko godina.

Općina Stolac raspolaže obradivim površinama u iznosu 1.630 ha ili 53% ukupne teritorije. Pored toga tu su livade 36,0%; Voćnjaci 1,0% i vinogradi 10,0%. Od 1.630 ha obradivog zemljišta obrađeno je 1030 ha, ili 63,1%, što ukazuje da postoje značajne rezerve zemljišta koje nisu obrađene. Ovo treba imati na umu kod kreiranja budućih koncepata razvoja poljoprivrede na Općini. Pašnjaci zauzimaju 32.237 ha.

Ovdje treba istaći i potrebu udruživanja individualnih poljoprivrednih proizvođača u opštinske i regionalne asocijacije, kako bi se unaprijedila proizvodnja s jedne strane, i organizirao otkup viškova proizvoda, s druge strane. Ovo naročito, kada se imaju u vidu pogodnosti regije za uzgojem pojedinih povrtlarskih i voćarskih kultura, cvijeća i naročito vinogradarstva.

Ključni faktor razvoja svake sredine, pa i u konkretnom slučaju ekonomskog razvoja općine Stolac, čini stanovništvo, sa svim svojim obilježjima. Između razvoja i stanovništva postoji višestruka uzajamna veza. Naime, stanovništvo predstavlja najznačajniji potencijal razvoja, bilo da se posmatra kao resurs razvoja (radno aktivno stanovništvo, radna snaga) ili kao ukupno stanovništvo, odnosno kao potrošač dobara i usluga. Svaki program razvoja mora uključivati i analizu razvoja stanovništva, koja podrazumjeva istraživanje promjena ukupnog stanovništva i promjena njegove strukture po više kriterija.

Radna snaga predstavlja odlučujući potencijal za razvoj privrednih i drugih aktivnosti. Radna snaga predstavlja zbir zaposlenih lica i lica koji traže zaposlenje (nezaposlenih). Broj radne snage iznosi 2.916 u 2005. godini, a 2.981 početkom 2006. godine. Nepovoljna je struktura radne snage sagledana u činjenici da vrlo visoko učešće nezaposlenih, odnosno nisko učešće zaposlenih.

Zaposlenost bilježi pad u dužem nizu godina, jer se broj zaposlenih kretao od 1.436 u 2000. godini do 973 koliko je evidentirano krajem 2005. godine. Početkom 2006. godine situacija je nešto bolja, jer je prosjek zaposlenih 1010 za prva dva mjeseca 2006.

Prosječna stopa pada zapošljavanja za period 2001-2005. iznosi -7,5%. Ovaka znatan pad je posljedica smanjenog stepena korištenja privrednih kapaciteta na općini, što se prvo odražava na broj radnika. Kvalifikacijska struktura zaposlenih na općini se može smatrati vrlo povoljnom. Naime, daleko veće je učešće kvalificiranih i stručnih kadrova. Broj zaposlenih sa KV je 215, sa SSS je 197, VŠS 109 i VSS 96. Struktura zaposlenih po intervalima starosti je vrlo povoljna na općini, jer je visoko učešće radnika sa starosnom dobi od 20 do 54 godine. Radi se najproduktivnijoj radnoj snazi

Nezaposelnost je danas jedan od globalnih problema u svijetu. Kod nas je nezaposlenost izuzetno izražena, i predstavlja jedan od najtežih društveno-ekonomskih i socijalnih problema. Težinu i ozbiljnost ovog problema u općini Stolac ilustruju i podaci o velikom broju nezaposlenih i rastu nezaposlenosti, uz već izraženu tendenciju pada zaposlenosti. Prema evidencijama broja nezaposlenih u na općini je 1.943, što je uticalo na rekordan stepen nezaposlenosti od 66,7% u 2005. godini. U prva dva mjeseca 2006. evidentirano je 1971 nezaposleni na Općini. Ovdje treba dodati i vrlo visoku stopu rasta nezaposlenosti, koja je za period 2001-2005 iznosila 25,3%.

Nizak nivo privrednih aktivnosti, značajno utiče na nezaposlenost. Poseban problem nezaposlenih predstavlja rad neprijavljenih radnika (rad na «crno»). Svu pažnju i

aktivnosti treba usmjeriti u pravcu posticaja zapošljavanja. Ovdje se prvenstveno misli na stvaranju osnovnih pretpostavki i ambijenta za veće i produktivnije zapošljavanje. Jedan od doprinosa ovome je i izrada ove Studije, koja ima za cilj nakon analize postojećeg stanja da predloži određene mjere, tj. Programe koji mogu doprinjeti zapošljavanju na općini Stolac.

Općina Bugojno se nalazi u jugo-zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine i pripada Srednjobosanskom kantonu/Kantonu Središnja Bosna. Smješteno je u sredini Skopaljske doline u plodnoj i pitomoj ravnici uz rijeku Vrbas, na 570 m nadmorske visine i 361 kvadratni kilometar.

Graniči sa: Gornjim Vakufom/Uskopljem, Donjim Vakufom, Kupresom i Novim Travnikom.

Udaljen je : 44 km od Travnika, 45 km od Jajca, 66 km od Livna, 86 km od Zenice, 116 km od Mostara, 122 km od Banja Luke, 137 km od Sarajeva, 194 km od Bihaća, 167 km od Splita. Rijeka Vrbas izvire ispod Zec planine (područje Gornjeg Vakufa-Uskoplja) i bogata je ribom. Vrbas i njegove pritoke bogati su: potočnom pastrmkom, mladicom, škobaljem, klenom, mrenom.

Vruća Voda je termo-mineralna voda koja izvire u blizini Bugojna (6 km –put prema Novom Travniku). Na dubini od 36 m temperatura vode iznosi 41 stepen C. Sadrži brojne rastvore hidro-karbonata, magnezija, kreča, ugljične kiseline, a prikladna je za liječenje kostobolje, kožnih bolesti. Zlatarica je vrlo kvalitetan prirodni izvor vode iz stijena u kotlini između planina Kalin i Rudina.

Vještačko jezero Zanesovići dugo je 600, a široko 200 m i pogodno je za kupanje i takmičenja u sportovima na vodi. Bogato je raznim vrstama ribe. Bugojno ima veliki značaj za turizam BiH - osim čistog zraka i urbane planske izgradnje, obiluje zelenilom i velikim brojem parkova.

Bugojno se nalazi pod utjecajem kontinentalne klime. Klima je povoljna sa umjerenom vlažnosti i temperaturama, bez jakih vjetrova. Povoljna je za razne aktivnosti stanovništva, urbanizaciju, poljoprivredu, turizam, sport, rekreaciju.

Od ukupne površine općine, više od jedne trećine (1/3) čine poljoprivredne površine (36,9%). Bugojno je poznato kao žitnica. Žito-ječam, pšenica, kukuruz, raž. Povrtlarstvo -krompir, kupus, repa. VOĆARSTVO - šljiva, kruška, jabuka, trešnja. Stočarstvo - uzgoj goveda, konja, ovaca, svinja, koza. Rudarstvo - lignit, željezna ruda (planina Radovan), gips, jezerska kreda. STIJENE - dolomita i gline.

Prostor današnjeg Bugojna predstavljao je raskrnicu starih puteva koji su vodili na sjever za Panoniju i na jug prema Dalmaciji. U doba rimske vladavine BUGOJNO je pripadalo provinciji Dalmacija. Na osnovu arheoloških iskopina, zna se da je na prostoru

današnjeg Bugojna postojao antički grad Bistue Nova. U srednjem vijeku na ovim prostorima poznati su gradovi Susid i Vesela Straža. U vrijeme vladavine Osmanlija u gradu se počela razvijati trgovina žitom, voćem, stokom i vunom. Nakon dolaska Austro-Ugarske, Bugojno je postalo sresko mjesto povezano putevima s Jajcem, Kupresom, Livnom i željezničkom prugom sa Jajcem i Sarajevom preko Donjeg Vakufa.

Bugojno je 1889.god. brojalo 10.606 stanovnika, 1910.god. brojalo je 13.634 stanovnika, 1931.god. brojalo je 15.960 stanovnika, 1953.god. brojalo je 19.961 stanovnika, 1981.god. brojalo je 39.969 stanovnika, 1991.god. brojalo je 46.843 stanovnika od čega je 22.000 stanovnika živjelo u gradu. Tadašnja nacionalna struktura, po popisu stanovništva bila je: 19.697 – Bošnjaci; 16.031 - Hrvati ; 8.673 - Srbi i 2.488 – Ostali.

2002. god. brojalo je 37. 170 stanovn. (prema procjenama). Broj naseljenih mjesta je 78, a mjesnih zajednica ima 27. Svoj najznačajniji ekonomski i društveni razvoj, Bugojno je ostvarilo u periodu poslije Drugog svjetskog rata. Izgrađeni su veći industrijski, školski, zdravstveni, kulturni i sportski kompleksi. To je uticalo da Bugojno izraste u centar Gornjovrbanke regije. U predistorijskom, kao i ilirskom periodu na ovom području, na uzvišenju POD iznad rječice Poričnice, nalazilo se veće naselje, a u antičkom periodu u podnožju Poda na Crkvini. U srednjem vijeku do izražaja dolazi VESELA STRAŽA i SUSID. Usmjeravanjem ceste kroz ovo područje uspostavom uskotračne pruge 1895. godine, ovo područje poprima obilježje većeg naselja koje izrasta u današnje gradsko naselje, čije stanovništvo bilježi ubrzan rast.

Okosnicu razvoja BUGOJNA činile su industrije: metaloprerađivačka, elektronska, kožna, obučarska, tekstilna, mlinsko-pekarska, drvoprerađivačka. Prema podacima iz 2003. godine, u Bugojnu ima: 255 privatnih preduzeća, 174 samostalnih trgovačkih radnji, 120 ugostiteljskih radnji, 181 samostalna zanatska radnja, 41 autoprevoznik, 29 taksista, 12 dravstvenih ustanova i 40 nevladinih organizacija i udruženja.

Bugojno spada u bosanskohercegovačke gradove koji nisu izrasli iz urbane tradicije tokom prošlosti, zbog čega njegov razvoj krajem XIX i početkom XX vijeka posjeduje karakteristike drugačije od osobina gradova koji su nosili duboko urezane odlike duge istorijske prošlosti. Ovdje nisu postojali ni sokaci s malim, zbijenim drvenim dućanima i radnjama, ni mahale, što je u Bugojnu i danas vidljivo, jer nema staru jezgru, kao Sarajevo, Mostar.

Danas je Bugojno grad koji se razvija, širi i raste.

Općina Goražde u sastavu Bosansko-podrinjskog kantona nalaze se općine: Goražde, Foča-Ustikolina i Pale-Prača. Prije rata, na ovom području živjelo je 37.505 stanovnika različite vjeroispovijesti, dok trenutni broj stanovnika ovog kantona iznosi oko 42. 000. Administrativno, političko, prosvjetno i kulturno središte kantona je u gradu Goraždu. Prije rata, na ovom području živjelo je 37.505 stanovnika različite vjeroispovijesti, dok

trenutni broj stanovnika ovog kantona iznosi oko 42. 000. Administrativno, političko, privjetno i kulturno središte kantona je u gradu Goraždu.

U ratu, pored mnogobrojnih ljudskih žrtava, u potpunosti su uništeni privreda i stambeni fond ovog kantona. Koncept poslijeratnog razvoja ovog kantona je obnova privrednih kapaciteta koji imaju zdravu osnovu i perspektive za jačanje, iskorištavanje velikih prirodnih resursa ovog kantona, davanjem koncesija, te jačanje poljoprivrede, u kojoj su neiskorišćene mogućnosti razvoja ruralnog područja.

Bosansko-podrinjski kanton Goražde kanton, ima dosta prirodnih resursa, kao što su: vodeni potencijal, nalazišta gipsa, izvori termalne i pitke vode, proizvodnju zdrave hrane, te veliki turistički potencijal rijeke Drine i njenih pritoka, bogatstvo šuma i lovišta, što otvara raznovrsne mogućnosti za ulaganja. U središnjem gornjem toku rijeke Drine, nizvodno od Foče 30 km, nalazi se Goražde, jedan od najljepših gradova u ovom dijelu naše zemlje, privredno, administrativno i kulturno središte općine Goražde i Bosansko-podrinjskog kantona Goražde.

Općina Goražde prostire se na površini od 252 km², gdje danas živi 31.582 stanovnika. Grad okružuju uzvišenja Mišjak na jugozapadu, Biserna na jugoistoku, Samari na jugu, Gubavica na zapadu i Površnica na sjeveru. Između ovih lijepih šumskih predjela, teče ljepotica, rijeka Drina, koja nizvodno od grada, otprilike oko jedan kilometar gubi svoje pravo ime i prelazi u vještačko jezero. Dolina Drine bila je glavna raskrsnica, odnosno saobraćajna arterija na području istočne Bosne.

Goražde kao naselje, relativno je staro. Kao trgovačko naselje Goražde se spominje 1379. godine kada se trgovalo sa Dubrovnikom i kada su Dubrovčani imali svoje ispostave na svim važnijim drumovima u ondašnjoj Bosni, pa je takva ispostava postojala i na mjestu današnjeg Goražda. Goražde je jedini bosanskohercegovački grad na Drini koji se uspio odbraniti u ovom ratu, pa tako on sam i svi njegovi branitelji, s pravom, nose naziv heroji.

Ako se ovom doda i strateška važnost za BiH i Federaciju, onda Goražde sigurno zaslužuje da se ponovo postane glavni centar Gornje-drinske regije, kao što je to bio u vremenu prije 1992. godine.

Opština Srebrenica se nalazi na sjeveroistoku BiH – Republike Srpske. Srebrenica ima oko 7.294 stanovnika. Prirodni resursi na kojima se temeljio ekonomski razvoj opštine su: rudno bogatstvo (srebro, zlato, cink, olovo, boksit, ukrasni kamen), šumsko bogatstvo, mineralne-ljekovite vode, kulturno-istorijsko naslijeđe te prirodni resursi pogodni za razvoj poljoprivrede. Boksitno ležišta na srebreničko-vlaseničkom području su jedno od najvećih u Evropi. Sem boksita, postoje i nalazišta kadmiuma, šljunka, pijeska, krečnjaka, opekarske gline i mala nalazišta srebra i zlata. Početak eksploatacije rude u rudniku Sase spominje se u pisanim dokumentima u III vijeku naše ere. Rimljani

su eksploitalisali olovo i srebro, a Argentarijum se spominje kao kovnica novca za vladare Starog Rima. Kovnica je kovala novac i za Dubrovačku republiku, za Nemanjiće, a od 1464.godine i za Stefana Lazarevića. Prvi rudari su bili Sasi iz tadašnje Germanije. Rudnici su najveću proizvodnju dostigli 1990/1991.godine kada su proizveli 300.000 tona koncentrata olova, cinka i srebra. Na osnovu rudarske proizvodnje su se razvijali i industrijski kapaciteti. Broj zaposlenih u rudnicima i vezanim fabrikama je dostigao 2.300 radnika a godišnja vrijednost proizvodnje 30 miliona KM Ukupne utvrđene rezerve rude iznose oko 6 milona tona.

Opština se ne nalazi na glavnim regionalnim saobraćajnim koridorima. Pojedini djelovi opštine su bolje povezani sa Republikom Srbijom i sa drugim područjima Bosne i Hercegovine, nego sa urbanim centrom. Do Opštine postoje samo putne komunikacije. Prema tome Opština Srebrenica spada u saobraćajno slabo povezanu opštinu.

Opština Srebrenica pripadala je skupini opšitna srednje veličine (prosječna veličina opštine u BiH je 39.953 stanovnika). U periodu od 1948. do 1991. godine stanovništvo se uvećalo za 62,5 %. Stopa rasta je bila 1,1% prosječno godišnje. Odliv stanovništva kretao se između cca 3900 i 5000 stanovnika (u desetogodišnjem periodu), odnosno cca 390-500 stanovnika godišnje što čini cca 10% negativnog migracionog salda regije sjeveroistočna Bosna. Prema popisu stanovništva 1991. godine, u 81 naseljenom mjestu, administrativno i prostorno smještenih unutar 19 mjesnih zajednica na području općine živjelo je 36.666 stanovnika. Gustina naseljenosti je bila 69 stanovnika po km². Etnička odnosno nacionalna struktura u prijeratnom periodu je bila: Bošnjaci/kinje 75,20%, Srbi/pkinje 22,68% i ostali 2,2%, dok je spolna struktura stanovništva bila slijedeća: 51,48% su bile osobe muškog spola, a 48,52% su bile osobe ženskog spola.

Demografska slika Srebrenice u periodu od 1992. pa do danas dramatično se mijenjala uslijed uticaja ratnih dejstava i poslijeratnih migracija stanovništva. Stoga je danas teško dati precizan prikaz demografskog stanja. Procjenjuje se da danas Srebrenica broji 7294 stanovnika, te je gustina naseljenosti 14 stanovnik/km². Polna struktura je 55% žene (4012) i 45% muškarci (3282). Nacionalna struktura naseljenog stanovništva u Srebrenici je sledeća: Srbi 59%, Bošnjaci 40%, Hrvati 0,5% i ostali 0,5%.

Prirodni resursi kao što su rudna bogatsva, šume, ljekovito bilje, turistički potencijali bili su temelj za opstanak ne samo ove Opštine nego i ostalih Opština u okruženju. Izbor zanimanja stanovništva je u velikoj mjeri bio usmjeren ka preradi i eksploataciji postojećih mineralnih sirovina i šumskog bogatstva.

Na ovom području je bio razvijen banjaski turizam u kojem su korištene prirodne ljepote i kulturno naslijeđe, kao i lovni turizam za koji su korištene pogodnosti za razvoj poljoprivrede, naročito stočarstva. Od industrijskih kapaciteta postojali su kapaciteti metaloprerađivačke, drvne, građevinske i industrije prerade kamena.

Usljed ratnih razaranja koja su uzrokovala egzodus stanovništva, razorena su mnoga preduzeća u opštini. Postoje procjene da se industrija opštine Srebrenica u stepenu razvoja vratila na nivo iz 1960. godine (proces izgradnje inustrije Srebrenice bazirane na prirodnim resursima je tad i počeo). Što se tiče vjerskih zajednica, na području Srebrenice djeluju Islamska zajednica Medžlis, Pravoslavna crkva i Rimokatolička zajednica.

Jedan od najvećih problema sa kojima se Srebrenica kao zajednica suočava je i trenutna demografska struktura stanovništva, kako u pogledu broja tako i u pogledu kvalifikacione strukture radno sposobnog stanovništva. Loša opremeljenost i nizak stepen profesionalne obučenosti nastavnog kadra rezultovao je ograničenim kvalitetom obrazovanja. Težak je pristup školama djece iz ruralnih područja. Zabrinjavajuća je i tendencija konstantnog odliva mladog kadra sa ovog područja.

Na području Opštine djeluje Savjet mladih Srebrenice koji je krovna organizacija deset organizacija koje se bave pitanjima mladih i djece na Opštini Srebrenica: „Sara“, „Leptir“, Odred izviđača „Guber“, „Drina“ i dr. Organizacija je oformljena 2002. godine ali svoj aktivni rad započinje tek 2004. godine.

Većina stanovništva ovog područja se nalazi u stanju socijalne ugroženosti. Takođe, i u prijeratnom periodu problem osiguravanja sistema socijalne zaštite bio je uzrokovan specifičnom geografskom strukturom. Centar za socijalni rad kao ustanova sa javnim ovlaštenjima, čiji je osnivač Opština, u cilju zaštite stanovništva u stanju socijalne potrebe kao i provođenju socijalne zaštite i socijalnog rada, vrši javna ovlaštenja u prvom stepenu ostvarivanja prava koja su utvrđena Zakonom iz oblasti socijalne zaštite, dječije i porodične zaštite i druge stručne poslove .

Postoje i djeluju određena udruženja građana sa područja Srebrenice koja takođe svoje aktivnosti usmjeravaju ka zadovoljavanju potreba ugroženih grupa građana.

Ekonomske karakteristike područja kojem pripada Opština Srebrenica i prijeratnih administrativnih jedinica su znatno različite. Razloge možemo tražiti prije svega u ratnim dešavanjima, neuspjelom procesu privatizacijskih reformi kao i tržišnim faktorima koji predstavljaju slabosti i ne omogućavaju brz prelazak na tržišnu ekonomiju. Nažalost, mora se konstatovati da određene institucije ili čak zajednice ne raspolažu sa relevantnim podacima koji bi bili osnov planiranja i djelovanja na rješavanu socio-ekonomskog stanja.

Grad Sarajevo je glavni grad države Bosne i Hercegovine. Ono je njen administrativni, privredni, kulturni, univerzitetski i sportski centar. Grad Sarajevo je jedinica lokalne samouprave koju čine četiri gradske općine: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad.

Sarajevo je smješteno na prostoru Sarajevskog polja, koje je okruženo planinama Bjelašnicom i Igmanom na jugozapadu, Trebevićem na jugoistoku, te srednjim planinama i međudolinskim rtovima na sjeveru i sjeverozapadu. Prosječna nadmorska visina Sarajevskog polja je 500 m. Najzapadnija tačka polja je na $180^{\circ} 16'$ istočne geografske dužine. Krajnja istočna tačka je na $180^{\circ} 27'$ istočne geografske dužine, najsjevernija je $430^{\circ} 53'$ sjeverne geografske širine, a najjužnija je na $430^{\circ} 47'$ sjeverne geografske širine. Stanovništvo: Grad Sarajevo na području četiri općine (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad), ima 297.416 stanovnika. Površina: 141,5 km². Kulturno -historijsko naslijeđe grada Sarajeva datira iz sljedećih historijskih razdoblja: prahistorija, rimsko doba, srednji vijek, osmansko doba, austro-ugarsko doba.

Sarajevo-glavni grad BiH i njeno administrativno, kulturno i obrazovno središte je smješteno na prostoru Sarajevskog polja. Sarajevsko polje se nalazi u unutargorskoj depresiji, okruženoj planinama Bjelašnicom i Igmanom na jugozapadu, Trebevićem na jugoistoku i srednjim planinama i međudolinskim rtovima na sjeveru i sjeverozapadu. Prosječna nadmorska visina Sarajevskog polja je oko 500 m. Najmanja nadmorska visina je na prostoru Reljeva, dok se prema jugoistoku nadmorska visina povećava. Najzapadnija tačka polja je na $180^{\circ} 16'$ istočne geografske dužine, što odgovara položaju naselja Blažuj. Krajnja istočna tačka je na $180^{\circ} 27'$ istočne geografske dužine (Bendbaša), a najsjevernija tačka je u naselju Reljevo na $430^{\circ} 53'$ sjeverne geografske širine. Najjužnija tačka se nalazi južno od Vojkovića na $430^{\circ} 47'$ sjeverne geografske širine. Prema geološkim i geomorfološkim karakteristikama, ovaj prostor karakterišu dvije cjeline i to planinski obod i zaravnjena depresija sa Sarajevskim poljem.

Planinski obod obuhvata prostore većih nadmorskih visina koji se po geološkoj građi znatno razlikuju od prostora Sarajevskog polja. To su Bjelašnica, Igman, Trebević, Jahorina i dr. koji su u osnovi građeni od krečnjaka i dolomita sa izraženom karstifikacijom. Egzogenim procesima, prvenstveno denudacijom i erozijom, prouzrokovana je pojava krasa i kraških oblika u podzemlju. Prostori srednjih visina (od 700 do 1000 m NV) su nešto složeniji. Krečnjačka masa je zastupljena u manjim zonama između kojih su rasprostranjene zone verfenskih sedimenata. I tu su intenzivni egzogeni procesi usloveli promjenu reljefnog izgleda, tako da je karakteristična pojava osulina različitih veličina naročito na sjeveroistočnim padinama Trebevića. Prostor od 520 do 700 m NV čini pojas niskog oboda Sarajevskog polja. To su prostori Breke, Kobilje glave, Sedrenika, Vraca, Bistrika, Mojmila i sl., koje karakteriše pojava slatkovodnih sedimenata u kojim su se obrazovale kvartarne terase.

Zaravnjenu depresiju sa Sarajevskim poljem karakteriše slatkovodni tercijarni kompleks, sa dominacijom šljunkovito-pjeskovitih sedimenata različite moćnosti. Prema geološkoj starosti, ovaj prostor se može podijeliti na dvije karakteristične cjeline. Mlađi dio predstavlja oblast od podnožja Igmana koji se prostire na istok do linije Blažuj-Ilidža-Kotorac. Na ovome prostoru je karakteristična pojava termalnih voda i kiseljaka, čiji izvori nastavljaju prema sjeverozapadu. Sjeverno i sjeveroistočno od navedene linije je stariji dio Sarajevskog polja, koji se strukturno razlikuje od mlađeg

dijela, jer su trijaskе naslage na većim dubinama, dok su kvartarne naslage tanje i iznose oko 10 m. Sarajevsko polje geološki je veoma mlado. Njegov nastanak se objašnjava stvaranjem depresije uzrokovane topljenjem sumporovitih jedinjenja termomineralnih vrela na prostoru Ilidže i akumulacijom aluvijalnih nanosa na tom prostoru.

Tla: Obzirom na geološku građu, reljef i klimatske uvjete, na prostoru Sarajevskog polja i obodnih uzvišenja mogu se naći različiti tipovi tla. U osnovi su dominantna hidromorfna aluvijalna tla, koja su mjestimično zamočvarena.

Vegetacija: Dominantna vegetacija ovoga prostora je vezana za klimatske i pedološke karakteristike. Tako je prvenstveno bila razvijena hidrofilna vegetacija, sa zajednicama hrasta, topole, johe, vrbe i dr. te zeljasta, šiblјasta i žbunasta hidrofilna vegetacija. Danas je ova vegetacija iskrčena i pretvorena u njive, livade i voćnjake.

U austro-ugarskom periodu, tačnije 1887. godine, proradila je Šerijatska sudačka škola kao petogodišnja viša škola. Savremena povijest Univerziteta u Sarajevu otpočela je otvaranjem prvih svjetovnih visokoškolskih institucija neposredno pred II svjetski rat i u toku rata (Poljoprivredno-šumarski fakultet, 1940. godine; Medicinski fakultet, 1944. godine, 1946. godine obnovljen je rad Medicinskog fakulteta, otvoreni su Pravni fakultet i Viša pedagoška škola, a 1948. godine obnovljen je rad Poljoprivredno-šumarskog fakulteta).